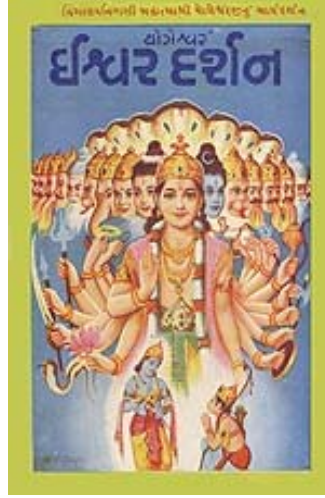

ઈશ્વરદર્શન

(આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોત્તરી)

- શ્રી યોગેશ્વરજી

NOTICE

સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન
All rights reserved by Author

The content of this e-book may be used as an information resource. Downloading or otherwise transmitting electronic copies of this book or portions thereof, and/or printing or duplicating hard copies of it or portions thereof is authorized for **individual non-profit use ONLY**. Any other use including the reproduction, modification, distribution, transmission, republication, display or performance of the content of this book for commercial purposes is strictly prohibited.

Failure to include this notice on any digital or printed copy of this book or portion thereof; unauthorized registration of a claim of copyright on this book; adding or omitting from the content of it without clearly indicating that such has been done; or profiting from transmission or duplication of it, is a clear violation of the permission given in this notice and is strictly prohibited. Violators will be prosecuted.

Permission for use beyond that specifically allowed by this notice may be requested in writing from Swargarohan, Danta Road, Ambaji (North Gujarat) INDIA.

* * * * *

e-book

Title : ઈશ્વરદર્શન (Ishwar Darshan)
Language : Gujarati
Pages : 112
Version / created : 1.0 / October 04th, 2009
: 2.0 / December 31st 2017

NOTE

This e-book is a manifestation of our humble effort to present Shri Yogeshwarji's literary work in digital format. Due care has been taken in preparing the material of this e-book from its original print version. However, if you find any error or omissions, please let us know. We welcome your comments.

* * * * *

પ્રસ્તાવના

આ પુસ્તકમાં સમાવેલા મોટા ભાગના પ્રશ્નોત્તરો 'મુંબઈ સમાચાર', રાજકોટથી પ્રસિદ્ધ થતા દૈનિક 'ફૂલછાબ' અને 'જન્મભૂમિ પ્રવાસી'માં પ્રસિદ્ધ થઈને અસાધારણ લોકચાહના મેળવી ચૂક્યા છે. વાચકો તરફથી તેમને ગ્રંથાકારે પ્રકાશિત કરવાની માંગણી થયા કરતી હતી તે આજે સાકાર બને છે એથી અનેકને લાભ થશે એવી આશા છે. જિજ્ઞાસુઓના પ્રશ્નો અને એમને આપેલા ઉત્તરોનું મારું પુસ્તક 'ધર્મનો સાક્ષાત્કાર' ખૂબ જ લોકપ્રિય બન્યું છે, એ ઓછા સંતોષની વાત નથી.

આ પુસ્તકમાં સમાવી લેવાયેલ પ્રશ્નો વિવિધ હોવા છતાં વ્યાવહારિક છે ને જીવનના સાધકોને કામના છે. સાધકોને તે પ્રેરણા આપશે. પ્રશ્નોત્તરીમાં સાધકોને સ્વાભાવિક રીતે જ રસ પડતો હોય છે. એ રસ અહીં પ્રકટ થાય છે ને જોવા મળે છે. સાત્વિકો આ પુસ્તકનો લાભ લેશે તો તે નિરર્થક નહિ જ થાય.

- યોગેશ્વર

શ્રવણ એક ક્ષુભ.
એને સ્વેચ્છાવંતું કરીએ. ખામને સ્વેચ્છા કરીએ.
શ્રવણ એક સરિતા.
એને સાલિલવંતું કરીએ ખામને સલિલ કરીએ.
શ્રવણ એક શ્વેતિ.
એને શ્વેતિકિય કરીએ ખામને શ્વેતિ કરીએ.
શ્રવણ એક આત્મ, વિરાટ આત્મ,
એને આત્મ ખામને આત્મ કરીએ.

યોગેશ્વરના આશિષ

અનુક્રમ

૧. સંસારમાં રહીને આત્મિક ઉન્નતિ
૨. ભક્તિમાર્ગની સાધના
૩. નામસ્મરણ
૪. કુંડલિની જાગૃતિ
૫. સાકાર સાધના
૬. ઈશ્વરની કૃપા અને ઈશ્વરપ્રેમ
૭. આત્માનું સ્વરૂપ
૮. પ્રાણાયામનો પ્રારંભિક અભ્યાસ
૯. ઈશ્વરદર્શન
૧૦. આત્મજ્ઞાન અને સમાધિ
૧૧. મનની સ્થિરતા માટેની પ્રક્રિયા
૧૨. હિંદુ ધર્મ
૧૩. સંતપુરુષોની નિંદા
૧૪. ધ્યાન કેવી રીતે કરવું ?
૧૫. પુરુષાર્થ
૧૬. કાશીમાં મરણ
૧૭. ધ્યાનની પદ્ધતિ
૧૮. સમાધિ દશાની પ્રાપ્તિ
૧૯. સાક્ષાત્કાર માટે ગૃહન્યાગ
૨૦. બ્રહ્મચર્ય પાલન
૨૧. સમાધિ અને લય
૨૨. મૂર્તિપૂજા
૨૩. વિઘ્ન અને પ્રાયશ્ચિત
૨૪. ઈશ્વરદર્શન માટેની તાલાવેલી
૨૫. ધ્યાનમાં એકાગ્રતા
૨૬. જ્યોતિષ શાસ્ત્ર વિશે
૨૭. ઈશ્વરનું દર્શન ક્યારે થાય ?
૨૮. પશુબલિ
૨૯. પ્રતિફળતામાંથી માર્ગ
૩૦. સ્થિતપ્રજ્ઞ વિશે
૩૧. સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો
૩૨. ચમત્કાર અને ધર્મ
૩૩. સખ્ય ભક્તિ
૩૪. સમાધિ કોને કહેવાય ?
૩૫. ધ્યાન કરવાથી સિદ્ધ પુરુષોનું દર્શન
૩૬. ગુરુમંત્ર બદલી શકાય ?
૩૭. સંતોના ઉપદેશનું અનુસરણ
૩૮. પ્રકાશનું દર્શન
૩૯. ધ્યાન કરતી વખતે આસન
૪૦. પ્લાન્યેટ
૪૧. સૌની મુક્તિમાં જ પોતાની મુક્તિ
૪૨. આત્મસાક્ષાત્કારી મહાપુરુષોનો સમાગમ
૪૩. ખેચરી મુદ્રા અને શાંભવી મુદ્રા
૪૪. આત્માનુસંધાન અને ભક્તિ
૪૫. ભક્તિની સાધના
૪૬. જ્ઞાન, ભક્તિ અને યોગ
૪૭. તીર્થયાત્રા અને એકાંતવાસ
૪૮. જ્ઞાન અને ભક્તિ
૪૯. ત્યાગ વિશે
૫૦. સાધનાનો માર્ગ
૫૧. કામ, ક્રોધ અને વાસનાનો ત્યાગ
૫૨. આત્માનું સ્થાન
૫૩. બાહ્યાચાર અને મૃત્યુનો શોક
૫૪. મુક્તિ વિશે
૫૫. યજ્ઞોપવિત
૫૬. ભક્તિ વિશે અભિગમ
૫૭. કળિયુગ વિશે
૫૮. સિદ્ધિઓનો સદુપયોગ
૫૯. આત્મવિકાસની સાધના
૬૦. નાદાનુસંધાન વિશે
૬૧. ગુરુ વિશે
૬૨. ઈશ્વરનું દર્શન
૬૩. ઈશ્વરદર્શી સંતપુરુષો
૬૪. અશ્રદ્ધાનો ઉપાય

* * *

૧. સંસારમાં રહીને આત્મિક ઉન્નતિ

પ્રશ્ન : આજે સામાન્ય રીતે માણસને સંસારના વિરોધાભાસી વાતાવરણ વચ્ચે વસવું પડે છે. સંસારની પ્રતિક્ષણ પરિસ્થિતિઓમાં શ્વાસ લેવા પડે છે. એને અણગમતા સંજોગોથી વીટળાઈને ઈચ્છા કે અનિચ્છાએ પણ જીવવું પડે છે. એવી કઠોર વાસ્તવિકતામાં રહીને એ આત્મોન્નતિને માર્ગે કેવી રીતે આગળ વધી શકે ? મારી પોતાની જ વાત કહું તો હું આધ્યાત્મિક વિષયો તરફ પહેલેથી જ અભિરુચિ ધરાવું છું. એ વિષયોમાં સક્રિય અને સવિશેષ રસ લઈને ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ કરવાની મારી અભિપ્સા પણ છે. પરંતુ જે વાતાવરણથી વીટળાયેલો છું તે વાતાવરણમાં રહીને હું કશું જ નોંધપાત્ર નથી કરી શકતો.

ઉત્તર : સંસારના અમુક વર્ગના સાધકોની સમસ્યા એવી જ છે. એને તમે તમારા વક્તવ્યમાં વાચા આપી છે, છતાં પણ હું એક વાત તરફ ખાસ અંગુલીનિર્દેશ કરીશ કે તમારી આધ્યાત્મિક અભિરુચિને પોષવા માટે તમારે શક્ય એટલો વધારે કે ઓછો પ્રયાસ કરવો જ જોઈશે. વધારે ભાગના માણસોને વિરોધી વાતાવરણમાં વસવું પડે છે એ સાચું છે છતાં એ પણ એટલું જ સાચું છે કે એ વાતાવરણમાં રહીને પણ રસ્તો કરી શકાય છે, અને કરવો જોઈએ. જીવનની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનાં મહત્વનાં શિખરોને સર કરનાર મહાપુરુષોનાં જીવનનું નિરીક્ષણ કરશો તો જણાશે કે એમનો માર્ગ પહેલેથી સાફ નહોતો અને એમને વિરોધી વાતાવરણમાં જ વસવું પડ્યું હતું. એ વાતાવરણથી ડર્યા, ડગ્યા, કે નાર્હિમત બન્યા વગર એમાંથી જ માર્ગ કરીને એ આગળ વધ્યા હતા.

પ્રહલાદ, નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ, દયાનંદ અને વિવેકાનંદનાં જીવન બીજું શું બતાવે છે ? એટલે વાતાવરણનો વિચાર કરીને કાંઈ બેસી ના રહેવાય. તમે નથી જાણતા કે વાતાવરણ ગમે તેટલું પ્રબળ હોય તો પણ તમારી ઈચ્છાશક્તિ, તમારો અદમ્ય ઉત્સાહ, તમારી અખૂટ હિંમત, અને તમારું આત્મબળ વધારે પ્રબળ છે ? એ આત્મબળને ઓળખી લો તથા વિકસાવો, તો તમારું કામ સહેલું થઈ જશે.

પ્રશ્ન : પરંતુ એને વિકસાવવું કેવી રીતે ?

ઉત્તર : તમારામાં આધ્યાત્મિક વિકાસ માટેની સાચી અભિપ્સા કે લગની હશે તો એનો વિકાસ આપોઆપ થતો રહેશે. મારી સૂચના એટલી જ છે કે વાતાવરણને તમે કદી પણ વધારે પડતું મહત્વ ન આપી દેતા. સર્વત્રકાળે અનુકૂળ વાતાવરણ તો કોઈક બડભાગીને જ મળવાનું. એટલે એમાંથી માર્ગ કાઢવાનો વિકલ્પ જ બાકી રહે છે. વાતાવરણને બને તેટલું સુધારવાનો પ્રયાસ કરી શકાય છે. એની સાથે સાથે, આત્મબળને વિકસાવવા માટે, અનુભવી મહાપુરુષોનો સમાગમ કરવો જોઈએ. એથી અદ્ભૂત લાભ થઈ રહે છે. એવા પુરુષોનો સમાગમ સુલભ ના હોય તો પ્રકાશ અને પ્રેરણા પૂરા પાડનારા સદ્ગુણીનું વાચનમનન કરવું જોઈએ. એ ઉપરાંત, રોજ નિયમિત રીતે એક કલાક કે ઓછામાં ઓછો અર્ધો કલાક પ્રાર્થના, જપ કે ધ્યાન જેવી વ્યક્તિગત સાધનામાં ગાળવો જોઈએ. અર્ધા કલાક કે કલાક લગી થતી નિયમિત સાધના, લાંબા વખતે તમારી અંદર શુભ સંસ્કારોનો એવો સ્થિર અને પ્રબળ પ્રવાહ પેદા કરશે જેની સાત્વિક અસર તમને જણાયા વિના રહેશે નહિ. એ સંસ્કારો જ તમને આગળ વધવામાં મદદરૂપ થશે.

પ્રશ્ન : ત્યારે સંસારમાં રહીને આત્મિક ઉન્નતિ શક્ય છે ખરી ?

ઉત્તર : જરૂર શક્ય છે. એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. જેમને ઉન્નતિ કરવી છે તેમને કોઈ જ રોકી શકે તેમ નથી. ફક્ત તેમણે સતત સાવધ કે જાગૃત રહીને પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ. આજ લગી એવી રીતે પુરૂષાર્થ કરીને કેટલાય સાધકો સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ કરી ગયા છે. તમે પણ જો નિશ્ચય કરશો તો કેમ નહિ કરી શકો ?

* * *

૨. ભક્તિની સાધના

પ્રશ્ન : ભક્તિમાર્ગની સાધના ગુરૂ વિના થઈ શકે નહિ ? શું ભક્તિની સાધનામાં ગુરૂની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર : ભક્તિની સાધનામાં ગુરૂની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે એવું નથી સમજવાનું. કોઈને ગુરૂની આવશ્યકતા હોઈ શકે અને કોઈને ના પણ હોઈ શકે. કોને ગુરૂની આવશ્યકતા છે અને કોને નથી એ સૌએ પોતપોતાની મેળે પોતાને માટે નક્કી કરી લેવાનું છે. જે બહારના માર્ગદર્શક વિના પોતાની સાધનામાં આગળ વધી શકે તેમ ના હોય, તેમણે ગુરૂની આવશ્યકતાનો સ્વીકાર કરી બનતી વહેલી તકે એવા ગુરૂની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પરંતુ એથી ઉલટું બહારના માર્ગદર્શક વિના પણ જે ભક્તિમાર્ગમાં આગળ વધી શકતા હોય તેમણે ગુરૂની રાહ જોઈને બેસી રહેવાને બદલે આગળ વધવું. તેમણે ગુરૂની વધારે પડતી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. પોતાના અંતરમાં રહેલા ઈશ્વરની અંદર વિશ્વાસ રાખી ને એની પર આધાર રાખી, એની સૂચના કે પ્રેરણા પ્રમાણે એ આગળ વધી શકે છે. એવી રીતે જોઈએ તો ભક્તિની સાધના ગુરૂ વિના થઈ શકે છે.

એક બીજી વાત પણ છે. ગુરૂ કરવાની ઈચ્છા હોય ને ગુરૂ ના મળે ત્યાં સુધી માણસે બે હાથ જોડીને બેસી રહેવું અને ભક્તિમાર્ગની સાધનામાં પ્રવેશ ના જ કરવો એવું પણ નથી સમજવાનું. ગુરૂના માર્ગદર્શન વિના માણસ પોતે જ પોતાની રુચિ પ્રમાણે ભક્તિની સાધનાની શરૂઆત કરી શકે છે અને એવી શરૂઆતથી કોઈ જ જાતનું નુકસાન નથી થતું.

પ્રશ્ન : ભક્તિમાર્ગની સાધનામાં મુખ્ય મહત્વનાં સાધન કયા કયા છે ?

ઉત્તર : ભક્તિની સાધનામાં બહારનાં જે મુખ્ય મહત્વનાં સાધન છે તેમાં જપ, ધ્યાન, કથાશ્રવણ, સેવાપૂજા તથા સત્સંગનો સમાવેશ થાય છે અને અંદરના સાધનમાં મુખ્યત્વે પ્રેમની ગણતરી કરી શકાય છે. બહારના સાધનો મનને નિર્મળ કરવામાં, એકાગ્ર કરવામાં તેમજ ભક્તિભાવથી ભરી દઈને ઈશ્વરપરાયણ કરવામાં મદદ કરે છે, એમના સમ્યક અથવા તો સમજપૂર્વકના અનુષ્ઠાનથી ઈશ્વર માટે પરમ પ્રેમનો ઉદય થાય છે. ભક્તિમાર્ગમાં છેવટે તો ઈશ્વર માટેનો પ્રેમ જ સર્વકાંઈ છે અને એની અભિવૃદ્ધિ તરફ જેટલું પણ ધ્યાન અપાય એટલું ઓછું છે. બહારના સાધનો મનને નિર્મળ ને નિર્વિકાર બનાવી એ પ્રેમને પ્રકટ કરવા તથા પ્રબળ બનાવવા માટે જ છે. એ પ્રેમની પ્રબળતા થતાં ભક્તનું અંતર ઈશ્વરદર્શનને માટે રડે છે. તલસે છે અને આકુલ-વ્યાકુલ બનીને પોકારી ઊઠે છે. એવો પ્રખર પ્રેમ કોઈક વિરલ ભાગ્યશાળીના જીવનમાં જ પ્રકાશી ઊઠે છે અને એના પ્રકાશ પછી ઈશ્વરદર્શન બહુ દૂર નથી રહેતું. ભક્ત કેવળ બહારના સાધનોમાં જ અટવાઈ ના જાય તથા એમાં જ જીવનભર રસ લેતો ના થાય એનું એને ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે. તો જ એ આગળ વધીને પોતાનો વિકાસ કરી શકશે.

* * *

૩. નામસ્મરણ

પ્રશ્ન : નામજપ કે ઈશ્વર સ્મરણ અમુક નિશ્ચિત સમયે કરવું આવશ્યક છે ? કેટલાક સંતપુરુષો કહે છે કે, તે વહેલી સવારે તથા સાંજના સમયે થવું જોઈએ. તો શું તે દિવસના બે ભાગમાં જ થઈ શકે ?

ઉત્તર : વ્યવહાર પરાયણ લોકોને વધારે વખત ના મળે, તથા વહેલી સવારનો તથા સાંજનો સમય શાંત હોય છે, તેથી તેમને માટે દિવસમાં ઓછામાં ઓછું બે વાર શાંતિપૂર્વક ઈશ્વરસ્મરણ કરવાનું વિધાન કરેલું છે. જેથી એટલો વખત તો તે ગમે તેમ કરીને અવકાશ મેળવીને નામજપ કે ઈશ્વરસ્મરણ કરે જ. પરંતુ એનો અર્થ એવો નથી કે ઈશ્વરસ્મરણનો વખત એટલો જ અને તે દિવસના એ બે ભાગમાં જ થઈ શકે. ઈશ્વરસ્મરણ શરૂઆતમાં તબક્કામાં સવાર-સાંજ બે વખત કરવાનો નિયમ બરાબર છે, પરંતુ પછી તો એ વખતમાં વધારો થવો જોઈએ અને એક અવસ્થા એવી આવવી જોઈએ જ્યારે નામજપ કે ઈશ્વરસ્મરણ શ્વાસોશ્વાસે થઈ શકે. વ્યવહાર પરાયણ ના હોઈએ ત્યારે તો ખરું જ, પરંતુ વ્યવહારમાં રત હોઈએ ત્યારે પણ એવી ટેવ પાડવી જોઈએ કે જેથી તે દરમ્યાન પણ માનસિક રીતે ઈશ્વરસ્મરણ થઈ શકે. પહેલાં એવી ટેવ પાડવી જોઈએ. પરંતુ પછીથી ઉત્તરોત્તર આગળ વધતાં એવી ટેવ સ્વાભાવિક થઈ જશે. ઈશ્વરના પ્રેમી અનુભવી ભક્તો તો કહે છે કે જીવનમાં ઈશ્વરસ્મરણ અખંડ અથવા તો સતત રીતે થવું જોઈએ. એવી એકે પણ કે વિપળ ના હોવી જોઈએ જ્યારે ઈશ્વરસ્મરણ ના થતું હોય.

તમારા પહેલા પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવવાનું કે ઈશ્વરસ્મરણ આરંભમાં અમુક નિશ્ચિત સમયે કરવું આવશ્યક છે. એવી ભલામણ કરવાનો મુખ્ય હેતુ એટલો જ છે કે, ઈશ્વરસ્મરણનું ઉપકારક કામ નિયમિત રીતે થઈ શકે. જો નિશ્ચિત સમયનો નિયમ કે આગ્રહ ના રાખવામાં આવે તો પરિણામ શું આવે તે જાણો છો ? માણસો મનમાની કરે. એટલે કે આજે જપ કરે ને કાલે ના કરે. રોજ કરે તો પણ, એ સરખા સમયે ના કરે. આજે સવારે કરે, કાલે બપોરે, પરમ દિવસે સાંજના કરે, ને તે પછીના દિવસે રાતે કરે, કે પછી બિલકુલ ના કરે. સાધનાનાં કામમાં એવી અવ્યવસ્થા થયા કરે. એ અવ્યવસ્થાને અટકાવવા માટે સાધકે પોતાના અભ્યાસમાં નિયમિત થવાની જરૂર છે. પોતાનો અભ્યાસ એણે નક્કી કરેલા વખતે ને નિરંતર કરવો જોઈએ. એવો નિયમિત અભ્યાસ મનને સ્થિર કે એકાગ્ર કરવામાં પણ ઘણો મહત્વનો ભાગ ભજવશે. રોજના નક્કી કરેલા સમયે મન પોતાના નિયત કરેલા અભ્યાસ માટે તૈયાર થઈ જશે, ધીરે ધીરે એ અભ્યાસમાં રસ લેશે, અને એકાગ્ર થતાં પણ શીખી લેશે. નિશ્ચિત સમયના અભ્યાસનો એ લાભ કાંઈક નાનોસુનો નથી.

પ્રશ્ન : એકલા જપથી દર્શન થઈ શકે ખરું ?

ઉત્તર : થઈ શકે, પરંતુ ક્યારે થઈ શકે તે જાણો છો ? નામજપ કરતાં કરતાં અંતર ભાવવિભોર બની જાય, દ્રવી જાય અને ભગવતીના પ્રેમથી પરિપ્લાવિત કે આતુર બની જાય ત્યારે ત્યારે નામજપ કરતાં કરતાં અંતર એક પ્રકારની અનેરી લાગણીનો અનુભવ કરે છે, આંખમાંથી આંસુ ટપકે છે, પ્રાણ પ્રેમાતુર બનીને પોકારો કરવા માંડે છે, ને રોમેરોમમાં રાગ તથા રસની છોળો ઊડવા માંડે છે. એ અવસ્થા ભક્તને માટે ભારે આશીર્વાદરૂપ છે. એ અવસ્થા સૂર્યોદય પહેલાં પૂર્વાકાશમાં ઊગતી ઉષા જેવી છે. પરંતુ એવી ભાવાવસ્થા એક બે દિવસ સુધી કે વધારે વખત રહીને અદ્રશ્ય થઈ જનારી ન હોવી જોઈએ. એ એકસરખી કે અખંડ રહેવી જોઈએ, બને ત્યાં સુધી અખંડ રહેવી જોઈએ. જ્યાં સુધી ભક્તને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણેનાં દર્શનનો લાભ ના મળે, ત્યાં સુધી એ અવસ્થાને જતન

કરીને જાળવવી તથા વધારવી જોઈએ. એ પ્રેમમયી અનુરાગ ભરેલી અવસ્થાને પરિણામે અંતર ભગવતીના દર્શનને માટે આકંઠ કરી ઊઠે છે, ને ભક્ત પોતાનું સર્વસમર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે. એ પછી દર્શન દૂર નથી રહેતું.

પ્રશ્ન : તમે પહેલાં જે સંક્ષિપ્ત ગાયત્રી મંત્રનું વર્ણન કરેલું તેના જપનો કોઈ વિધિ છે ખરો ?

ઉત્તર : તેના જપનો કોઈ ખાસ વિધિ નથી. બીજા મંત્રોની પેઠે તેને પણ સ્નાનાદિથી પરવારીને જપી શકાય છે. પરંતુ મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે જે જપ થાય તે બનતી સ્થિરતા અથવા તો એકાગ્રતાથી થવા જોઈએ અને તેની પાછળ લગન હોવી જોઈએ. ગાઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ તથા ઈશ્વરપ્રેમનું પીઠબળ હોવું જોઈએ. માણસો વિધિવિધાન પ્રત્યે વધારે ધ્યાન આપે છે. વિધિવિધાનનું અમુક અંશે મહત્વ પણ છે પરંતુ વિધિવિધાન જ જપનું સર્વસ્વ છે એવું ન કહી શકાય. એનું સર્વસ્વ તો ઈશ્વર પ્રત્યેની ભક્તિ, શ્રદ્ધા તથા વ્યાકુળતા છે. તેનો ઉદ્ભવ થવાથી જપ ફળે છે અથવા તો ધારેલું ફળ આપી શકે છે.

પ્રશ્ન : કેટલા જપ કરવાથી ધારેલું ફળ મળી શકે ?

ઉત્તર : તે માટેનો કોઈ ચોક્કસ નિયમ નથી બાંધી શકાતો. એટલે સારો માર્ગ તો એ છે કે જ્યાં સુધી ધારેલું ફળ ન મળે ત્યાં સુધી અને પછી પણ જપ કરતા રહો. જપ જીવનની એક સહજ ક્રિયા થઈ જવી જોઈએ. હા ઈશ્વરના સાક્ષાત્કાર પછી એની આવશ્યકતા નહીં રહે.

* * *

૪. કુંડલિનીની જાગૃતિ

પ્રશ્ન : જેની અંદર કુંડલિનીની જાગૃતિ થઈ હોય તેને સંસારની વસ્તુઓનો મોહ રહી શકે ખરો ?

ઉત્તર : કુંડલિનીની જાગૃતિ એક વસ્તુ છે અને સંસારની વસ્તુઓનો કે વિષયોનો મોહ એ જુદી જ વસ્તુ છે. જેવી રીતે આસન અને પ્રાણાયામની પ્રક્રિયા છે તેવી રીતે તેથી વધારે મહત્વવાળી કુંડલિની જાગરણની પણ પ્રક્રિયા છે. તે પ્રક્રિયાઓની અસર શરીર પર સદાયે પડતી હોય છે. પરંતુ મન પર પડે જ છે એવું ચોક્કસપણે નથી કહી શકાતું. મન પર તેમની અસર પડે પણ ખરી, અને ના પણ પડે. તેનો આધાર અભ્યાસી પર રહે છે. તમે જે સાંસારિક મોહની વાત કરો છો તેનું મૂળ મનમાં છે. એટલે જ્યાં સુધી મનને પલટાવવામાં કે મનની શુદ્ધિ સાધવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી એ મોહ નહિ મટી શકે. ક્રિયાઓ ને પ્રક્રિયાઓ એક યા બીજી રીતે આગળ વધવામાં મદદરૂપ થશે ખરી, પરંતુ મોહની નિવૃત્તિ માટે તો મનની સુધારણા કે ઉદાત્તતા તરફ ધ્યાન આપવું પડશે ને જ્ઞાનની મદદ લેવી પડશે.

પ્રશ્ન : સંસારની વસ્તુઓનો મોહ સંપૂર્ણપણે ક્યારે મટી શકે ?

ઉત્તર : જ્યારે સદ્ બુદ્ધિનો સૂર્યોદય થાય ત્યારે. સંસારના કે એના પદાર્થોના સત્ય સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી, અને એમની અસારતા અથવા ક્ષણભંગુરતા તેમજ અસ્થાયી રસવૃત્તિને બરાબર સમજી લેવાથી એમના તરફ ઉપરામતા, ઉદાસીનતા કે વૈરાગ્ય થશે. એ વૈરાગ્યની મદદથી મોહ આપોઆપ ઓછો થશે. જે થોડીઘણી મોહવૃત્તિ બાકી રહેશે તે પણ પરમાત્મા પ્રત્યે ઉત્કટ પ્રેમ થતાં અને એને પરિણામે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં સંપૂર્ણપણે શાંત થશે. પરમાત્માને માટેના પ્રેમનું પ્રાકટ્ય થતાં સંસારનો મોહ સ્વાભાવિક રીતે જ દૂર થશે.

પ્રશ્ન : એને માટે કોઈ બીજા ઉપાયનો આધાર લઈ શકાય ખરો ?

ઉત્તર : પ્રાર્થનાનો આધાર લઈ શકો છો. પ્રાર્થનામાં ઘણી શક્તિ છે, પરંતુ તે પ્રાર્થના હોઠ પરથી જ નહિ પણ હૃદયના ઊંડાણમાંથી નીકળવી જોઈએ. તો જ તે ધારી અસર પહોંચાડી શકે. પ્રાર્થનાથી ઈશ્વરી કૃપા મેળવવામાં અને અશુદ્ધિઓનો અંત આણવામાં મદદ મળે છે.

પ્રશ્ન : કુંડલિનીની જાગૃતિ માટે યોગસાધનામાં કયાં કયાં સાધનો છે ?

ઉત્તર : શિર્ષાસન, સર્વાંગાસન ને પશ્ચિમોત્તાનાસન જેવાં આસન, ભસ્ત્રિકા પ્રાણાયામ તથા ષણ્મુખી મુદ્રા કુંડલિનીની જાગૃતિમાં મદદ કરે છે. તે ઉપરાંત, નિરંતર નામજપથી પણ તેની જાગૃતિ થઈ શકે છે. એ સાધનોનો અભ્યાસ પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરીને નિયમિત રીતે કરવો જોઈએ.

* * *

પ. સાધના

પ્રશ્ન : સાધકે પોતાની સાધનાની શરૂઆત સાકાર સાધનાથી કરવી, કોઈક મંત્ર, મૂર્તિ, રૂપ કે એવા બીજા પ્રતીકને નજર આગળ રાખીને એનું આલંબન લઈને કરવી કે એનો આધાર લીધા વિના ? બંનેમાંથી કયી પદ્ધતિ ઉત્તમ અથવા તો વધારે અનુકૂળ કહી શકાય ?

ઉત્તર : તેનો નિર્ણય તમારે કરવાનો છે. તમારી રૂચિ, વૃત્તિ, યોગ્યતા કે પ્રકૃતિને લક્ષમાં લઈને જે ઠીક લાગે તે સાધનાની તમારા આત્મવિકાસને માટે પસંદગી કરીને તમારે તેને પ્રેમ અને વિશ્વાસપૂર્વક વળગી રહેવાની જરૂર છે. તેવી પસંદગી માટે તમને સ્વતંત્રતા છે. તમે પોતે તેવી પસંદગી ના કરી શકો તો કોઈ અનુભવી પુરૂષની સલાહ પણ લઈ શકો છો. કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતીકનો આધાર લીધા વિના નિરાકાર સાધનાને માર્ગે આગળ વધવાનું કામ શરૂઆતના સાધકને માટે મુશ્કેલ બની જાય છે. એના મનની સ્થિરતા સારી રીતે નથી થઈ શકતી. એટલા માટે જ માનવની પ્રકૃતિની એ ત્રુટી અથવા તો નબળાઈને લક્ષમાં લઈને શરૂઆતમાં સાકાર સાધનાનો આધાર લેવો અથવા તો કોઈ મંત્ર કે રૂપમાં મન પરોવવું, એવી ભલામણ કરવામાં આવી છે. એટલે પ્રતીકનો આધાર લઈને કરવામાં આવતી સાધના અને પ્રતીકના આધાર સિવાયની સાધના બંને ઉપયોગી છે. તમારે માટે કયી સાધના પદ્ધતિ અનુકૂળ છે તેનો વિચાર તમારે કરી લેવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : સાકાર સાધના કરનારે નિરાકાર સાધનામાં પણ પ્રવેશ કરવો જોઈએ એ વાત સાચી છે ? એવા પ્રવેશ વિના સાધનાનો વિકાસ અધૂરો રહી જાય છે એમ કહેવાય છે. તે બાબત તમે શું માનો છો ?

ઉત્તર : એ કથન સંપૂર્ણપણે સાચું નથી અથવા તો રુચિભેદ પર આધાર રાખે છે.

પ્રશ્ન : કેવી રીતે ?

ઉત્તર : ઈશ્વરના સાકાર દર્શન કરવાની ઈચ્છાથી પ્રેરાઈને જો કોઈએ સાકાર સાધનાનો આધાર લીધો હોય તો એ સાધનાને એણે કાયમને માટે વળગી રહેવું જોઈએ. એ સાધનાનો આધાર લઈને ઈશ્વર માટેનો પ્રેમ પેદા કરવાથી, ઈશ્વર માટેની લગની લગાડવાથી તથા વ્યાકુળતા જગાવવાથી ઈશ્વર દર્શન શક્ય બનશે. એણે એ સાધનાનો જ આધાર લેવો પડશે. એણે નિરાકાર સાધનામાં પ્રવેશવાની જરૂર નથી. કેમ કે એવો પ્રવેશ એની ઈચ્છાને સંતોષનારો નહિ ઠરી શકે. જેને નિર્વિકલ્પ સમાધિની ઈચ્છા હોય તેને માટે જ પહેલાં સાકાર સાધના અને પછી નિરાકાર સાધનાનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. બીજાને માટે નહિ.

* * *

૬. ઈશ્વરની કૃપા અને ઈશ્વરપ્રેમ

પ્રશ્ન : ઈશ્વરની કૃપા કેવી રીતે થાય ? એના અનુભવને માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : ઈશ્વરની કૃપા તો સૌ કોઈના પર સર્વ કાળે થઈ જ રહી છે. એનો અનુભવ ના થતો હોય તો એના અનુભવને માટે પ્રામાણિક રીતે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આકાશમાં સૂર્યનો ઉદય થયો છે અને એનાં કિરણો પણ વાતાવરણમાં બધે ફરી વળ્યાં છે, પરંતુ જો કોઈ માનવ ઘરનાં બધાં જ બારીબારણાં બંધ કરીને એની અંદર કેદ થઈ જાય તો એને એ કિરણનો લાભ કેવી રીતે મળી શકે ? એ કિરણોથી એ આપોઆપ અને હાથે કરીને વંચિત થઈ જાય. કિરણોનો લાભ લેવા માટે ઘરનાં બંધ બારીબારણાંને ઉઘાડી દઈને બહાર નીકળવું જોઈએ. એ જ એકમાત્ર ઉપાય છે. એવી રીતે ઈશ્વરની કૃપાની કામનાવાળા પુરૂષે પણ પોતાના હૃદયનાં બારીબારણાં ઈશ્વર તરફ ઉઘાડી દેવાં જોઈએ.

પ્રશ્ન : હૃદયના બારીબારણાં ઈશ્વર તરફ ઉઘાડી દેવાં એટલે ?

ઉત્તર : એટલે શું તે તમે ના સમજ્યા ? હૃદયને ઈશ્વરાભિમુખ કરવું. સાંસારિક વિષયોની મમતા, આસક્તિ તથા રસવૃત્તિ હૃદયમાંથી ઓછી કરી, ઈશ્વરના પવિત્ર પ્રેમને એમાં જગાવવાનો પ્રયાસ કરવો. જે હૃદય સંસારના વિષયો તરફ વહ્યા કરે છે એને ઈશ્વરના સ્મરણ-મનન દ્વારા ઈશ્વર તરફ વહેતું કરવું, તથા ઈશ્વરની નિયમિત પ્રાર્થનાનો આધાર લેવો. આટલું થાય તો ઈશ્વરની કૃપાનો અનુભવ થતાં વાર નહિ લાગે.

પ્રશ્ન : સંત પુરૂષો તરફથી વારંવાર ઉપદેશ આપવામાં આવે છે કે ઈશ્વરને પ્રેમ કરો. તો ઈશ્વરને પ્રેમ કરવાનો અર્થ કેવો સમજવો તે કહી શકશો ?

ઉત્તર : ઈશ્વરને પ્રેમ કરવાનો જે ઉપદેશ આપવામાં આવે છે એમાં બેવડો અર્થ સમાયેલો છે. એનો અર્થ તો એ છે કે ઈશ્વરનું બને તેટલું સ્મરણ કરવું, ધ્યાન કરવું તથા મનની જે વૃત્તિઓ બાહ્ય જગતમાં દોડે છે તેમને અંતર્મુખ કરવાનો કે પરમાત્મામાં જોડવાનો પ્રયાસ કરવો. સંસારના ક્ષણિક વિષયોને માટે જે રસ છે, આકર્ષણ છે, પ્રીતિ તથા તાલાવેલી છે, તેથીયે વધારે રસ, આકર્ષણ, પ્રીતિ તથા તાલાવેલી ઈશ્વરને માટે ઉત્પન્ન કરી, ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારને માટે તૈયાર થવું, પ્રાર્થવું, અને એવી રીતે સમસ્ત જીવનને ઈશ્વરમય બનાવી દેવું.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરને પ્રેમ કરવાનો બીજો અર્થ કેવો થાય છે ?

ઉત્તર : બીજો અર્થ જરા જુદી જાતનો છે. સંસાર ઈશ્વરનું સાકાર સ્વરૂપ છે, એના જુદા જુદા પદાર્થોના રૂપમાં ઈશ્વર પોતે જ વ્યક્ત થઈને રહેલા છે, એવું સમજી, સૌમાં ઈશ્વરની ઝાંખી કરવાના પ્રયત્ન કરતા રહી, સૌને મનોમન યાહતા શીખવું, ને જીવનને બીજાની સેવાના સર્વોત્તમ કામમાં લગાડી દેવું, એ એનો બીજો અર્થ છે. બીજામાં ઈશ્વરી પ્રકાશનું દર્શન કરી જે બીજાને મદદરૂપ થાય છે તે ઈશ્વરની ભક્તિ જ કરે છે, ને તેવી પ્રેમભક્તિના પ્રભાવથી મન નિર્મળ બનતાં, ઈશ્વરની કૃપાનો લાભ પણ સહેજે મળી રહે છે.

* * *

૭. આત્માનું સ્વરૂપ

પ્રશ્ન : આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર : આત્મા જડ નથી પરંતુ ચેતન સ્વરૂપ છે એ તો સૌ કોઈ જાણે છે. એ ઉપરાંત એ જ્યોતિર્મય ને શુદ્ધ છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર એની અંદર બિલકુલ નથી. એ અમૃતમય અથવા અમર છે, સર્વે પ્રકારના વિકારથી રહિત છે, શાંતિ સ્વરૂપ, મંગલતાની મૂર્તિ તથા આનંદમય છે. ઉપનિષદમાં એને અંગુષ્ઠમાત્ર એટલે કે અંગુઠાના પરિમાણનો તેમજ ભૂત, ભાવિ ને વર્તમાનનો જ્ઞાતા પણ કહેવામાં આવ્યો છે. પરંતુ એ એવો જ છે અથવા એટલો જ છે એવું કેવી રીતે કહી શકાય ? સાચી રીતે કહીએ તો આત્માનું કોઈ ચોક્કસ રૂપ નથી. છતાં બધાં એનાં જ રૂપો છે. જેમને સાધના દ્વારા જે રૂપમાં આત્માનો અનુભવ થયો છે તેમણે તે રૂપમાં એનો ઉલ્લેખ કરી બતાવ્યો છે. એ બધાં જ ઉલ્લેખો પોતપોતાની રીતે સાચા છે.

વિશાળ સિંધુનું કોઈ ચોક્કસ રૂપ થોડું છે ? એ તો અરૂપી છે. છતાં પણ એની એક દિશામાં ઊભા રહીને તમે એનો ફોટો લો અને કહો કે આ સિંધુનો ફોટો છે તો તમારું કથન સાચું જ કહેવાય. તેવી જ રીતે બીજી, ત્રીજી તથા ચોથી દિશામાંથી ફોટા લો તો તે ફોટા પણ, જુદા જુદા હોવા છતાં, સિંધુના જ કહેવાય. તો પણ એવો દાવો થોડો જ કરી શકાય કે એ ફોટાઓમાં સમગ્ર સિંધુનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમાઈ ગયું છે ? એવો દાવો સ્વીકારે પણ કોણ ? એવા ફોટા તો બીજા પણ કેટલાય લઈ શકાય. આત્માનું પણ એવું જ સમજી લેવાનું છે. એના સ્વરૂપનું અનેક રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોવા છતાં, એ અનંત હોવાથી અનેકગણો મહાન, વિરાટ, ને વર્ણનાતીત છે એવું અવશ્ય કહી શકાય.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરની કૃપા માટે એકાંતસેવનની આવશ્યકતા છે ખરી ?

ઉત્તર : એકાંતસેવન જો સમજપૂર્વક, વિકાસના નિશ્ચિત કાર્યક્રમ સાથે, જરૂરી ચિત્તશુદ્ધિની ભૂમિકા પ્રાપ્ત કર્યા પછી, અનિવાર્ય સાધન તરીકે કરવામાં આવે તો ઈશ્વરની કૃપાની પ્રાપ્તિમાં અત્યંત મહત્વનો ભાગ ભજવી શકે છે. એનો આશ્રય વિવેક તથા વૈરાગ્યથી સંપન્ન સાધકોને માટે અત્યંત આશીર્વાદ રૂપ સાબિત થાય છે.

* * *

૮. પ્રાણાયામનો અભ્યાસ

પ્રશ્ન : પ્રાણાયામ સૌ કોઈને માટે આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : સૌ કોઈને માટે આવશ્યક છે એવું તો કેવી રીતે કહી શકાય ? પવિત્ર, સેવાસભર તથા પ્રભુમય જીવન સૌને માટે આવશ્યક છે, એ સાચું. બાકી પ્રાણાયામનો અભ્યાસ દરેકને માટે અનિવાર્ય નથી. જેને તેની જરૂર જણાય તે તેનો લાભ લઈ શકે છે. તે લાભકારક જરૂર છે, સાધનામાં સહાયક છે, છતાં પણ સાધનાનું સારસર્વસ્વ નથી એમ સમજીને એને આવશ્યક માનનારા સાધકે એથી પણ આગળ વધવું જોઈએ.

પ્રશ્ન : આધ્યાત્મિક સાધનામાં પ્રાણાયામનો અભ્યાસ સૌને માટે આવશ્યક છે કે તેના સિવાય પણ સાધના થઈ શકે છે ?

ઉત્તર : પ્રાણાયામના અભ્યાસની આવશ્યકતા સૌને માટે નથી. તેના સિવાય પણ સાધના થઈ શકે છે. પ્રાણાયામ આધ્યાત્મિક સાધનામાં અનિવાર્ય છે એવું નથી. એનો અભ્યાસ વધારે ભાગે રુચિ પર આધાર રાખે છે. જેને તેમાં રસ હોય તે એનો અભ્યાસ કરી શકે છે. અલબત્ત એનો અભ્યાસ મોટે ભાગે યુવાવસ્થામાં અને અનુભવી માર્ગદર્શકની દોરવણી પ્રમાણે કરવો જોઈએ, નહિ તો વ્યાધિ તથા મુસીબત પેદા થવાનો ભય રહે છે.

પ્રશ્ન : પ્રાણાયામની શરૂઆત કેવી રીતે કરવી જોઈએ ?

ઉત્તર : શરૂઆત નાડીશોધન પ્રાણાયામથી કરવી જોઈએ. એને ભસ્ત્રિકા પ્રાણાયામ પણ કહેવામાં આવે છે. એથી પ્રાણવાયુની વિશુદ્ધિ થાય છે ને બીજી પણ ઘણી મહત્વની મદદ મળે છે. સૂર્યોદય પહેલાં, ખુલ્લી ને તાજી હવામાં બેસીને તેનો અભ્યાસ કરી શકાય છે. વળી સાંજે પણ કરી શકાય છે. પરંતુ ચોમાસામાં એનો આરંભ ના કરવો જોઈએ. આરંભને માટે શરદ ને વસંત ઋતુ વિશેષ અનુકૂળ છે.

પ્રશ્ન : સામાન્ય પ્રાણાયામ કેવી રીતે કરી શકાય છે ?

ઉત્તર : સામાન્ય પ્રાણાયામની ઉપલક વિધિ આ પ્રમાણે છે. પદ્માસન કે સુખાસનમાં ટટ્ટાર બેસીને સૌથી પહેલાં તો જમણાં નાકે બે વાર ઓમ કે રામ બોલતાં ધીમેથી શ્વાસ અંદર લો. પછી આઠ વાર તે જ મંત્ર બોલતાં બંને નાક બંધ કરીને શ્વાસને રોકી રાખો, અને છેલ્લે ડાબા નાકને ખોલી દઈને ચાર વાર મંત્ર બોલતાં શ્વાસને ધીમેથી બહાર કાઢો. પછી તરત તે જ નાકથી બે વાર મંત્ર બોલીને શ્વાસને અંદર લો, બંને નાક બંધ કરીને આઠ વાર મંત્ર બોલીને શ્વાસને રોકી રાખો, ને ચાર વાર મંત્ર બોલીને જમણા નાકથી શ્વાસને બહાર કાઢો. પછી આરામ કરો. એવી રીતે એક પ્રાણાયામ પૂરો થાય છે. અંદર શ્વાસ લેવો તેને પૂરક, શ્વાસ રોકવાને કુંભક, ને શ્વાસ છોડવો તેને રેચક કહે છે. પૂરક કરતાં કુંભક ચાર ગણો તથા રેચક બમણો કરવો જોઈએ એવો સ્વાભાવિક નિયમ છે. એ નિયમ ધ્યાનમાં રાખીને ઉપર કહેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે ચારથી પાંચ પ્રાણાયામ કરી શકાય. પ્રાણાયામ કરતી વખતે નાના કે મોટા કોઈ પણ અનુકૂળ મંત્રનો આધાર લઈ શકાય છે.

પ્રશ્ન : પ્રાણાયામ કરનારે આહારનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ એ સાચું છે ?

ઉત્તર : હા, સાચું છે. પ્રાણાયામ કરનારે આહાર અને વિહાર બંનેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. વિહારનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ એટલે કે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું જોઈએ, તથા વધારે પડતી નિદ્રામાંથી પણ મુક્તિ મેળવવી જોઈએ. આહારમાં વિશેષ કરીને ખાટાં, ખારાં તથા તીખાતમ પદાર્થોનો તથા રાતે મોડેથી ખાવાની ટેવનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. પ્રાણાયામના અભ્યાસમાં આગળ વધ્યા પછી તો થોડો વખત એકદમ સાદા ભોજન પર અથવા તો દૂધ ને ફળ પર પણ રહેવું પડે છે. એનો અર્થ એ થયો કે પ્રાણાયામના સાધકે જીભ પર વિજય મેળવવો જોઈએ, અથવા તો સ્વાદજય કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : પ્રાણાયામથી શા લાભ થાય છે ?

ઉત્તર : પ્રાણાયામથી મુખ્યત્વે તો પ્રાણની શુદ્ધિ થાય છે. શ્વાસ, નાક તથા ગળાના અવયવો મજબૂત બને છે અને શરીરમાં નવા તાજા વાયુનો સંચાર થાય છે. એ ઉપરાંત રક્તાભિસરણની ક્રિયામાં પણ મદદ મળે છે. પરંતુ એ તો બધા સ્થુળ લાભ છે. સૌથી વધારે મહત્વનો સૂક્ષ્મ લાભ તો મનની સ્થિરતાનો છે. પ્રાણ અને મન બંનેને ઘણો નિકટનો સંબંધ હોવાથી, પ્રાણાયામની અસર મન પર અવશ્ય પડે છે. તેની મદદથી મનની ચંચળતા દૂર થાય છે, મન સ્થિર બને છે, ને શાંતિ મેળવે છે. મનના વિકાર પણ ધીરે ધીરે દૂર થાય છે.

* * *

૯. ઈશ્વરદર્શન

પ્રશ્ન : ઈશ્વરદર્શન ને આત્મદર્શનમાં કાંઈ ફેર છે ?

ઉત્તર : ફેર કેવળ સમજણનો છે. ભક્તિ દ્વારા પ્રેમનો મહાન ઉદય થતાં ઈશ્વરનું સાક્ષાત દર્શન થાય છે. તે ઈશ્વરદર્શન કહેવાય છે ને ધ્યાનાદિ દ્વારા શરીરની અંદર આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે આત્મદર્શન કહેવાય છે. વસ્તુ એક જ છે. પણ તેના પ્રકાર પ્રમાણે તેનાં નામ જુદાં જુદાં છે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરદર્શન ક્યારે થઈ શકે ?

ઉત્તર : તેને માટે કોઈ ચોક્કસ સમય કે મુહૂર્ત નથી. જ્યારે પણ તમે યોગ્ય બનો ત્યારે તમને ઈશ્વરદર્શન થઈ શકે. ઈશ્વરને માટે તમારા દિલમાં ખૂબ પ્રેમ થવો જોઈએ, ને ઈશ્વર વિના ચેન પડવું ના જોઈએ.

એક વાર ઈશુ ખ્રિસ્તની પાસે એક માણસ આવ્યો, ને તેમને ઈશ્વરદર્શન વિશે પૂછ્યું. ઈશુ તેને એક સાગર કિનારે લઈ ગયા, ને તેને પાણીમાં ડૂબકી મારવા કહ્યું. પેલા માણસે ડૂબકી મારી એટલે ઈશુએ તેની ગરદન પકડી રાખી.

આખરે પેલા માણસે ખૂબ ગભરાઈ જઈને કહ્યું, 'હવે છોડી દો, નહિ તો હું મરી જઈશ.'

ઈશુએ તેને છોડી દીધો. ને કહ્યું કે, 'પાણીમાં શું થતું હતું ?'

પેલા માણસે કહ્યું કે, 'હમણાં જ પ્રાણ છૂટી જશે એમ લાગતું હતું.'

ઈશુએ કહ્યું કે, 'એવી લાગણી ને અવસ્થા જ્યારે ઈશ્વરને માટે થશે ત્યારે ઈશ્વર જરૂર મળી જશે.'

એટલે કે ઈશ્વરદર્શન માટે કોઈએ પાણીમાં ડૂબકી મારી દુઃખી થવાનું નથી, પરંતુ સંસારના પદાર્થોની મમતા ને આસક્તિને છોડી ઈશ્વરની ભૂખ જગાવવાની છે. અત્યારે માણસોને જરાય મહેનત કરવી નથી. સંસારના રાગરંગ ભોગવવા છે ને સાથે સાથે સહેલાઈથી કે વિના ભોગે પ્રભુ મળી જાય તો મેળવવા છે. આવી રીતે ઈશ્વર ક્યાંથી મળે ? ઈશ્વરને માટે અંતરના ઊંડાણમાંથી રૂદન થવું જોઈએ, દિલ છટપટાવું જોઈએ. રોમરોમ તનમન તલસવું જોઈએ. આટલું થાય એટલે ઈશ્વરદર્શનની યોગ્યતા થઈ ગણાય. આટલું થયા પછી ઈશ્વર તમારાથી દૂર રહી શકે તેમ નથી.

* * *

૧૦. આત્મજ્ઞાન અને સમાધિ

પ્રશ્ન : આત્મજ્ઞાન અને સમાધિ બંને એક જ કે જુદા ? આત્મજ્ઞાન અને સમાધિમાં શો ફેર ? આત્મજ્ઞાનથી સમાધિ મળે ?

ઉત્તર : આત્મજ્ઞાન અને સમાધિ બંને એક નથી પરંતુ જુદાં જુદાં છે. બંનેમાં ઘણો મોટો તફાવત છે. આત્મજ્ઞાન તો આત્મા વિશેનું જ્ઞાન છે અને સમાધિ તો યોગની સાધનાની મદદથી પ્રાપ્ત થતી વિકાસની એક ભૂમિકા કે અવસ્થા છે. યોગની સાધનાના એકંદરે આઠ અંગ ગણાય છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ, તેમાં સમાધિ આઠમું અને છેવટનું અંગ છે. ધ્યાનના લાંબા વખતના ઊંડા અભ્યાસ પછીથી તે આવી મળે છે. જ્યારે આત્મજ્ઞાન એટલે આત્માનું જ્ઞાન. આત્માના જ્ઞાનથી સમાધિ નથી મળતી. તેથી સમાધિ મળવામાં મદદ મળી શકે ખરી, પરંતુ વધારે સારી ને સારી ભાષામાં કહીએ તો કહી શકાય કે સમાધિની, વધારે ને વધારે સિદ્ધિ થતાં અથવા તો સમાધિદશાની વ્રઢતા થતાં આત્મજ્ઞાન મળી શકે છે. એવી રીતે જોતાં આત્મજ્ઞાન સમાધિનું સંતાન છે. સમાધિ સાધન છે અને આત્મજ્ઞાન સાધ્ય છે. સારી ને સંપૂર્ણ શાંતિ સમાધિ અથવા એકલી સમાધિ દ્વારા નહિ મળી શકે. પરંતુ આત્મજ્ઞાનની મદદથી જ મળી શકશે. જીવનની સિદ્ધિ આત્મજ્ઞાનથી જ થાય છે.

પ્રશ્ન : આત્મજ્ઞાન તો શાસ્ત્રોના ચિંતન-મનન મારફત પણ મળી શકે ને ?

ઉત્તર : શાસ્ત્રોના ચિંતન-મનન મારફત જે મળે છે તેને આત્મજ્ઞાન કહેવા કરતાં શાસ્ત્રજ્ઞાન કહીએ તે જ બરાબર છે. શાસ્ત્રોના ચિંતન-મનનથી આત્માનું જ્ઞાન મળે છે એમ માની લઈએ તો પણ એવા આત્મજ્ઞાનના પ્રતાપથી શાંતિ નથી મળી શકતી. ભેદભાવ કે અહંભાવની નિવૃત્તિ પણ નથી થતી ને જીવનનું શ્રેય પણ નથી સધાતું. રસોઈનું જ્ઞાન થવાથી, રસોઈની માહિતી મળે છે પરંતુ ભૂખ નથી ભાંગતી. ભૂખ તો રસોઈનો સ્વાદ લેવાથી જ ભાંગી શકે છે. તેવી રીતે શાસ્ત્રોની મદદથી મેળવેલું આત્મજ્ઞાન માણસની ભ્રમણા નથી મટાડતું. ભ્રમણા મટાડવાનું ને શાંતિ આપવાનું કામ તો અનુભવજ્ઞાન જ કરતું હોય છે. એવા અનુભવજ્ઞાનને મેળવવા માટે લાંબા વખત લગી ઉત્સાહપૂર્વક સાધના કરવી પડે છે. એ સાધનાને પરિણામે સાધકને આત્મદર્શન થાય છે. અને આત્માના એવા પ્રત્યક્ષ દર્શનને પરિણામે આત્માનું પ્રત્યક્ષ અનુભવજન્ય, શંકારહિત, સચોટ જ્ઞાન થાય છે. એવું આત્મજ્ઞાન કાંઈ જેને તેને ને જ્યારે ત્યારે નથી મળતું, તે માટે કઠોર પરિશ્રમ કરવો પડે છે. પરંતુ એવું આત્મજ્ઞાન જ સર્વ પ્રકારે સુખકારક, શાંતિદાયક ને તારક થઈ શકે છે. માટે એને મેળવવાનો જ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રજ્ઞાનથી અટકી પડવાને બદલે એને મેળવીને આગળ વધવું જોઈએ.

પ્રશ્ન : સમાધિ વિના ચાલે કે ના ચાલે ?

ઉત્તર: આટલી વિચારણા પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તમને સહેલાઈથી મળી રહેશે. આત્માના અનુભવજન્ય જ્ઞાન માટે સમાધિ જ એક અગત્યનું અકસીર સાધન છે. એટલે એના વિના ના જ ચાલી શકે. માટે એની સિદ્ધિ માટે ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવા માંડો અને એવી રીતે એકલી વાતો નહિ પરંતુ અનુભૂતિના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરો.

* * *

૧૧. મનની સ્થિરતા માટેની પ્રક્રિયા

પ્રશ્ન : નામજપ કરતી વખતે એકાગ્રતા નથી જળવાતી તેનું કારણ શું ? તે વખતે ભાતભાતના ને જાતજાતનાં સંકલ્પો, ભાવો ને વિચારો મનમાં પેદા થાય છે તથા જાતજાતના દ્રશ્યો મનના પડદા પર પ્રકટ થાય છે. એનો અંત કેવી રીતે લાવવો ?

ઉત્તર : તમારા અંતરમનમાં અનેક પ્રકારના ભાવો, વિચારો, સંકલ્પો તથા રસવૃત્તિઓના સંસ્કારો પ્રકટ કે અપ્રકટરૂપે પડેલા હોય છે. તે મનને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરો છો ત્યારે, પ્રબળ બનીને બહાર આવે છે ને તમારી આગળ ફર્યા કરે છે. એ સંસ્કારો કે ભાવોને નિર્મળ કરવાની કોશિશ કરો, અને એની સાથે સાથે જે વિઘાતક ભાવો, વિચારો કે સંસ્કારો છે તેમને વિવેકશક્તિની મદદ લઈને જડમૂળથી નાબૂદ કરો. એમના સૂક્ષ્મ અંકુરો તમારા આંતરમનમાં પણ રહેવા ના પામે એનું ધ્યાન રાખો. મતલબ કે મનને સ્થિર કરવાની સાધના કરવાની સાથે સાથે મનને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ પણ કરતા રહો. એથી એકાગ્રતાના મંગલ કાર્યમાં મદદ મળશે. અલબત્ત, એ કામ જરાક કષ્ટસાધ્ય છે, લાંબુ છે અને વિકટ છે પરંતુ એવા એવા વિચારો કરીને નિરાશ થવાની, નાહિંમત બનવાની કે નાસીપાસ થઈ જવાની જરૂર નથી. આત્મવિશ્વાસ, આત્મનિરીક્ષણ અને ધીરજ તથા હિંમત સાથે આગળ વધવાથી મનની એકાગ્રતા અવશ્ય સિદ્ધ થશે ને નામજપ કે ધ્યાનનો અભ્યાસ કરતી વખતે મન બહારના ચિંતનમનને મૂકી દઈને આત્માભિમુખ અથવા તો અંતર્મુખ બની જશે. એ વખતે અદ્ભૂત આનંદનો અનુભવ થશે.

પ્રશ્ન : નામજપ દરમિયાન મનની સ્થિરતા માટે બીજી કોઈ ઉપયોગી પ્રક્રિયા સૂચવી શકો છો ?

ઉત્તર : બે પ્રકારની પ્રક્રિયા સૂચવી શકાય છે. એક તો જપ કરતી વખતે કે ધ્યાન ધરતી વખતે શ્વાસોચ્છવાસની ગતિનું નિરીક્ષણ કરો. શ્વાસને અંદર લેતી વખતે એક જપ કરો અને બહાર કાઢતી વખતે બીજો જપ કરો. જપ લાંબો હોય તો તેને એકથી વધારે શ્વાસમાં પણ કરી શકો છો. બીજી પ્રક્રિયા જેના જપ કરવામાં આવે તેના રૂપનું સ્મરણ કે ધ્યાન કરવાની છે. આરંભમાં થોડો વખત એ રૂપને મૂર્તિ કે ચિત્રરૂપે સામે રાખીને તેને જોતાંજોતાં ઉઘાડી આંખે જપ કે ધ્યાનનો આધાર લેવો. એ બંને પ્રક્રિયા એકાગ્રતામાં મદદરૂપ થઈ પડશે. તમે એમને અજમાવી શકો છો.

* * *

૧૨. હિંદુ ધર્મ

પ્રશ્ન: હિંદુ ધર્મ આમ તો સનાતન, મહાન, વિશાળ અને એકેશ્વરવાદી કહેવાય છે. પરંતુ જો ઝીણવટથી વિચાર કરવામાં આવે તો જણાય છે કે એની અંદર એકવાક્યતા નથી. હિંદુ ધર્મમાં જે જુદાં જુદાં પૂજાનાં વિધાન છે, જુદાં જુદાં મંત્રો છે, જુદાં જુદાં ધ્યાનનાં પ્રતીક, પુસ્તક કે અનેક દેવદેવી છે, તે એકેશ્વરવાદના સિદ્ધાંતને અનુકૂળ છે ખરાં ? એ હિંદુ ધર્મના દોષરૂપ નથી લાગતાં ? એમાં હિંદુ ધર્મની વિશાળતા દેખાય છે કે સંકુચિતતા, અને મહાનતા દેખાય છે કે અલ્પતા ? મને લાગે કે હિંદુ ધર્મના પછાતપણાનો તે નમૂનો છે.

ઉત્તર : ખરેખર તેવું નથી, તમને જેમાં હિંદુ ધર્મનું પછાતપણું લાગે છે, એની અલ્પતા કે સંકુચિતતા દેખાય છે, તેમાં જ જો વધારે ઝીણવટથી શાંતિપૂર્વક વિચાર કરશો તો હિંદુ ધર્મની મહાનતા ને વિશેષતા દેખાશે અને એકેશ્વરવાદનો સિદ્ધાંત પણ એમાં ઓતપ્રોત થયેલો લાગ્યા વિના નહિ રહે. એવા વિચારથી તમને હિંદુ ધર્મને માટે માન ઉત્પન્ન થશે એ પણ એટલું જ સાચું છે.

પ્રશ્ન : કેવી રીતે ?

ઉત્તર : હિંદુ ધર્મ એક મહાન વૈજ્ઞાનિક ધર્મ છે. માનવમન તેમજ માનવ સ્વભાવના ઊંડા અધ્યયન પછી એની રચના થઈ છે. એ ધર્મના આચાર્યો માનવની રૂચિ તથા પ્રકૃતિની વિવિધતાને જાણતા હતા. માનવની ભાવના, ઈચ્છા તથા પસંદગી એક સરખાં નથી પરંતુ ભિન્ન-ભિન્ન છે, જેની તેમને ખબર હતી અને તેની આકાંક્ષાઓ તેમજ વિકાસની પદ્ધતિઓ પણ અલગ છે એ હકીકતનું તેમને ભાન હતું. એટલા માટે જ એ માનતા હતા કે બધા માણસોને માટે પૂજાસેવાના એક સરખા પ્રતીકો કે સાધનો ન હોઈ શકે. રૂચિ જુદી જુદી છે માટે વિકાસના સાધનો અથવા વિકાસના માર્ગો પણ ભિન્નભિન્ન જ હોઈ શકે. એ બાબતમાં સૌને એક સરખો લાગુ પડે તેવો લશ્કરી કાયદો તથા લશ્કરી માનસ ઊભું કરવાની જરૂર નથી. બધા ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરે અને એ રીતે પોતાના જીવનનું મંગલ કરે એ વાત બરાબર છે, પરંતુ એને માટેનાં સાધનોનો એક સરખો આગ્રહ રાખવો નકામો છે. એવો આગ્રહ પાયા વિનાનો પુરવાર થશે. તે ધર્ષણ જન્માવશે, તથા ધારેલું ફળ નહિ આપી શકે.

સૌ કોઈ આગળ વધે એવું આપણે અવશ્ય ઈચ્છીએ છીએ, પરંતુ અમુક જ પદ્ધતિનો આધાર લઈને આગળ વધે એવું નથી ઈચ્છતા. એની પાછળ હિંદુ ધર્મના પ્રણેતા પુરુષોનો ઊંડો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ રહેલો છે. તેથી જ એ ધર્મના જુદાં જુદાં પ્રતીક પુસ્તક, સાધનના માર્ગો કે દેવદેવી છે. તેમાંથી પોતપોતાની રૂચિ અને પ્રકૃતિ પ્રમાણેની પસંદગી કરવા સૌ કોઈ સ્વતંત્ર છે, એ બધી વિભિન્નતાઓ હોવા છતાં એ એક જ ઈશ્વરનો ઉપદેશ આપે છે અને એ ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારનો સંદેશો પૂરો પાડે છે. તેમ જ દુનિયાની બહારની વિભિન્નતામાં રહીને અંદરખાને રહેલા ઈશ્વરની ઝાંખી કરવાનું શીખવે છે. દેવદેવીને તે એક વિરાટ ઈશ્વરનાં જ પ્રતીક માને છે. એવી રીતે સમજશો તો તમારી શંકા દૂર થશે.

* * *

૧૩. સંતપુરુષોની નિંદા

પ્રશ્ન : કેટલીક વાર એવું જોવામાં આવે છે કે અમુક સંતપુરુષ પર કોઈક જિજ્ઞાસુ, ભક્ત કે સાધકને પુષ્કળ પ્રેમ અથવા તો વિશ્વાસ હોય છે. એ એમને પૂજ્ય કે ઈશ્વરતુલ્ય પણ માને છે. પરંતુ અમુક વખત પછી કોઈ પણ જાતના દેખીતા બાહ્ય કારણ વિના, એ એમની સાથે સંબંધ તોડી નાંખે છે અને એમની ટીકા કે નિંદા કરવા માંડે છે. એ વખતે બીજાને એના વિચાર તથા એનું વર્તન ઘણું વિચિત્ર લાગે છે. તો એવા વિરોધી વર્તનનું કે ફેરફારનું કારણ શું હશે ?

ઉત્તર : એવા ફેરફાર અથવા તો વિરોધી વર્તનનાં કારણોની ચર્ચામાં ઊતરવું મુશ્કેલ છે. કહેવાને ખાતર આપણે કહીએ છીએ કે જેવા જેના ઋણાનુબંધ અથવા સંસ્કાર. એ સંસ્કાર પૂરા થાય છે એટલે કોઈ પણ જાતના દેખીતા બાહ્ય કારણ વિના પણ એકમેકના સંબંધોનો અંત આવે છે. કોઈવાર એમાં કોઈ સાધારણ અથવા અસાધારણ કારણો પણ મહત્વનો ભાગ ભજવી જાય છે. સંતપુરુષને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી કોઈ માણસનો સંબંધ કોઈ દુન્યવી લાલસા, વાસના કે સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને થતો હોય તો લાલસા, વાસના, સ્વાર્થની પૂર્તિ ના થતાં છેવટે મન અશ્રદ્ધાળુ બને છે, બદલાઈ જાય છે, ને જેની સાથે સ્નેહ થયો હોય તેના જ સંબંધને તોડી નાંખે છે. કોઈવાર સંતપુરુષને સાચી રીતે ના સમજવાથી પણ ગેરસમજ થતી હોય છે. જો સંતપુરુષની અંદરનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ પૂરતા અનુભવ ને વિચાર પછી પેદા થયો હશે તો તે સ્થાયી જ રહેશે અને ઓટ નહિ આવે. પરંતુ જો એની પાછળ પુરતા વિચાર કે અનુભવનું પીઠબળ નહિ હોય અને સંતપુરુષની કોઈ વિશેષ શક્તિ કે સિદ્ધિથી અંજાઈને જ એ સંબંધ શરૂ થયો હશે તો એ ચિરસ્થાયી નહિ નિવડે ને લાંબે ગાળે તૂટી જશે. ગમે તેમ, પરંતુ એક વાત તો જરૂર યાદ રાખો કે કોઈ સંતપુરુષની સાથે ના બને તો એમનો સંબંધ ના રાખવો પરંતુ એથી આગળ વધીને એમની ટીકા કે નિંદા તો ન જ કરવી. ટીકા કે નિંદા કરવામાં કોઈ પ્રકારની માણસાઈ નથી રહી.

પ્રશ્ન : કોઈ વ્યક્તિ વિરોધી બને અથવા ટીકા કે નિંદા કરે તો એ દશામાં સંતપુરુષનું મન કેવું રહે છે ?

ઉત્તર : સાચા સંતપુરુષનું મન સદાયે શાંત ને સ્વસ્થ રહે છે. એ પોતાની સ્થિરતા, પ્રસન્નતા ને શાંતિ નથી ખોતા. વિરોધી, ટીકાખોર કે નિંદકને માટે પણ એમના દિલમાં લાગણી, સ્નેહ, કે સદ્ભાવ હોય છે. એનું એ મંગલ યાહે છે ને મંગલ જ કરે છે. બધા જ સંજોગોમાં ઈશ્વરની ઈચ્છા જાણીને, ઈશ્વરમાં મનને મગ્ન રાખીને તથા ઈશ્વરની લીલાનું દર્શન કરીને, એ અલિપ્ત રહે છે.

* * *

૧૪. ધ્યાન કેવી રીતે કરવું ?

પ્રશ્ન : ધ્યાન કેવી રીતે કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : એક ઠેકાણે શાંતિપૂર્વક અનુકૂળ આસન પર બેસીને, મનમાં ઉત્પન્ન થતા સંકલ્પવિકલ્પ કે વિચારોને શાંત કરીને વૃત્તિને અંતર્મુખ કરીને બેસી રહેવું તે ધ્યાનનો એક પ્રકાર છે. પરંતુ એવું શાંત ધ્યાન સૌને માટે શક્ય નથી હોતું. ધ્યાનમાં બેસતી વખતે ભાતભાતના ને જાતજાતના વિચારો ઊઠે છે તથા મન દોડાદોડ કરે છે. એટલા માટે જ, મનને સ્થિર કરવાના એક અકસીર સાધન રૂપે, કોઈ મંત્ર કે રૂપ સાથે ધ્યાન કરવાની ભલામણ કરવામાં આવી છે. એને સાકાર ધ્યાનના નામે ઓળખવામાં આવે છે. આરંભમાં કોઈક અનુભવી માર્ગદર્શકની સલાહ પ્રમાણે એવું ધ્યાન કરવાથી આગળના ધ્યાનમાં મદદ મળે છે.

પ્રશ્ન : ધ્યાન કેવી રીતે કરવું જોઈએ - ઈશ્વર આપણી સામે રહેલા છે અને આપણા પર કૃપા વરસાવી રહ્યા છે એવું માનીને કરવું કે તે આપણા હૃદયમાં વિદ્યમાન છે, એવી ભાવના સાથે કરવું ?

ઉત્તર : ધ્યાન કરવાની પદ્ધતિઓ અનેક છે, એ હકીકતનું સ્પષ્ટીકરણ મેં પહેલા પણ કરી દીધું છે. એ બધી જ પદ્ધતિઓનો સમાવેશ મુખ્યત્વે બે વિભાગમાં કરી શકાય છે. સગુણ ધ્યાન અને નિર્ગુણ ધ્યાન, કોઈ પણ પ્રકારનાં ચિંતન મનન વિના ગીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કહ્યા પ્રમાણે, ધ્યાનમાં બેસીને મનને ધીરે ધીરે કે ક્રમે ક્રમે શાંત કરવાની કોશિશ કરવી તે નિર્ગુણ ધ્યાન છે. અથવા તો આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું કે પછી કોઈક જપનો આધાર લઈને મનને એકાગ્ર અને શાંત કરવાનો અભ્યાસ કરવો તે પણ નિર્ગુણ ધ્યાન કહેવાય છે. સગુણ ધ્યાનમાં ઈશ્વરના કોઈ રૂચિપૂર્વકના રૂપમાં મનને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. એ બધા પ્રકારની અને એવી જ બીજી પદ્ધતિઓમાંથી કોઈ પણ એક અનુકૂળ પદ્ધતિનો આધાર લઈને ધ્યાનની સાધનામાં આગળ વધી શકાય છે. પદ્માસન, સિક્કાસન, સ્વસ્તિકાસન કે સુખાસનમાંથી કોઈ પણ આસન ધ્યાનને માટે અનુકૂળ ગણાય છે. એમાંથી અનુકૂળ આસન પસંદ કરીને ધ્યાન કરવું જોઈએ. ઈશ્વર હૃદયમાં રહેલા છે અને એમની કૃપા નિરંતર વરસી રહી છે એવું એકસાથે માનીને ધ્યાન કરવાથી તમને વિશેષ લાભ થશે, એવો અભિપ્રાય તમારી ભાવનાને લક્ષમાં લેતા આપી શકાય છે.

પ્રશ્ન : પોતાની જાતને કેવી રીતે ઓળખાય ? પોતાની જાતને ઓળખવી એટલે શું ?

ઉત્તર : પોતાની જાતને ઓળખવી એટલે પોતાના શરીરમાં રહેલી ચૈતન્યસત્તાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો, એનું દર્શન કરવું. એને સ્વરૂપનું દર્શન પણ કહેવાય છે. ધ્યાનથી એ શક્ય બને છે. ધ્યાન કરતાં મન શાંત થાય છે ત્યારે આત્મતત્વનો અનુભવ કરી લે છે.

પ્રશ્ન : મોક્ષનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર : મોક્ષનું સ્વરૂપ ઘણું વિશાળ છે. સ્વરૂપના દર્શનથી આત્માના અપરોક્ષ જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. તેથી ભેદભાવની નિવૃત્તિ થાય છે તથા અશાંતિ ટળી જાય છે. તે મોક્ષનું મુખ્ય સ્વરૂપ છે. એના અનુભવને માટે બધી જાતનાં વ્યસનો, દુર્ગુણો, દુર્વિચારો, દુષ્કર્મો તથા દુન્યવી મમતા, અહંતા અને આસક્તિમાંથી મુક્તિ મેળવવી જોઈએ.

૧૫. પુરુષાર્થ

પ્રશ્ન : તુલસીકૃત રામાયણમાં સુગ્રીવ રામને કહે છે કે રાજ્ય-સુખ મળવાથી હું પ્રમાદી થઈને તમને ભૂલી ગયો એ મારી ભારેમાં ભારે ભૂલ થઈ. આ જગતમાં જે કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ અને અહંકારરૂપી દૂષણો છે તેમને કોઈ વીરલ ભાગ્યશાળી પુરુષ જ તમારી કૃપા હોય તો જીતી શકે છે. તો શું ઈશ્વરની કૃપા વિના એ દોષોને જીતી જ ન શકાય ? મનુષ્યના વ્યક્તિગત સ્વતંત્ર પુરુષાર્થનું કોઈ મૂલ્ય જ નથી ?

ઉત્તર : મનુષ્યના વ્યક્તિગત સ્વતંત્ર પુરુષાર્થનું કોઈ મૂલ્ય જ નથી એવું તો કોઈ ધર્મશાસ્ત્રે નથી કહ્યું અને રામાયણના રચયિતા તુલસીદાસ પણ એવું ક્યાં કહે છે ? રામાયણમાં કેટલે ય ઠેકાણે એ જીવનની સાર્થકતા માટે પુરુષાર્થ કરવાનો આદેશ આપે છે, ને પેલી પ્રસિદ્ધ ચોપાઈમાં એ જ વાતનું પ્રતિબિંબ પાડતાં કહે છે કે બડે ભાગ માનુષતન પાવા - મનુષ્ય શરીર બહુ મોટા ભાગ્યથી મળે છે. એવા સાધનોના ધામ ને મોક્ષના દ્વાર જેવા મનુષ્ય શરીરને મેળવીને જે સંસારના ભોગોમાં જ રત રહે છે ને મુક્તિ, શાંતિ કે પરમાત્માને પામવાનો પ્રયાસ નથી કરતાં, તે દુઃખી થાય છે, પાછળથી પસ્તાય છે, ને કાળને, કર્મને તથા ઈશ્વરને મિથ્યા દોષ આપ્યા કરે છે. એમના એ કથનમાં પણ મનુષ્યે પોતાના આત્મવિકાસ અથવા શ્રેયને માટે પુરુષાર્થ કરવો એવું જ સૂચવવામાં આવ્યું છે. એણે પ્રમાદી બનીને બે હાથ જોડીને અકર્મણ્ય બનીને બેસી રહેવું એવું ક્યાંય નથી કહ્યું.

પ્રશ્ન : તો પછી સુગ્રીવના મુખમાં જે શબ્દો મૂકવામાં આવ્યા છે એમનો અર્થ શો ? તમે કહો છો એ વાત જ જો સાચી હોય તો સુગ્રીવના એ શબ્દો શું વિરોધાભાસી નથી લાગતા ? ઈશ્વરની કૃપા પર જ એ બધો આધાર રાખવાનું નથી શીખવતા ?

ઉત્તર : હું એવું નથી માનતો. સુગ્રીવના શબ્દો એની પ્રકૃતિ પ્રમાણે બરાબર જ બોલાયા છે. એ શબ્દોમાં ભારોભાર નમ્રતા રહેલી છે. જીવનમાં જે સારું થાય છે કે મેળવાય છે તેનો યશ એક ઈશ્વરને જ આપવો અને એક ઈશ્વરની કૃપાથી જ તે થાય છે ને મેળવાય છે એવો વિશ્વાસ રાખવો. એમાં કાંઈ ઓછી નિરભિમાનીતા કે નમ્રતાની જરૂર નથી પડતી. મહાન પુરુષો પોતાની સિદ્ધિ, સફળતાઓ વિશે ઉલ્લેખ કરવાનો વખત આવે ત્યારે એવી જ ભાષામાં લખતા કે બોલતા હોય છે. બીજા પણ લખે-બોલે એ આવકારદાયક છે. એટલે તો આપણે કહીએ કે ઈશ્વરની ઈચ્છાશક્તિ વિના એક પાંદડું પણ નથી હાલતું. પરંતુ એનો ભળતો ભાવાર્થ લઈને જો આપણે દીન, હીન, આળસુ, એટી ને પામર બનવા માંડીએ અને એમાં ગૌરવ ગણીએ તો એવી પદ્ધતિ કોઈને પણ ઉપયોગી નહિ થઈ શકે. ઈશ્વરની કૃપા આપણા પર છે જ અને વધારે ને વધારે થશે જ એમ માનીને આપણે દૂષણોને દૂર કરવાનો પ્રામાણિક પુરુષાર્થ કરીએ તો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં જરૂર સફળ થઈએ એમાં લેશ પણ સંદેહ નથી જ.

* * *

૧૬. કાશીમાં મરણ

પ્રશ્ન : કાશીમાં મરણથી મુક્તિ થાય છે એ શાસ્ત્રવચનમાં તમે માનો છો ?

ઉત્તર : માનું છું. પરંતુ એને એકલા શબ્દાર્થમાં નહિ, પણ ભાવાર્થ સાથે સ્વીકારવામાં માનું છું.

પ્રશ્ન : ભાવાર્થ સાથે સ્વીકારવામાં માનો છો એટલે ? તમને આ શાસ્ત્ર વચનમાં શ્રદ્ધા નથી એમ ?

ઉત્તર : શ્રદ્ધા ના હોય એવું તો બને જ કેવી રીતે ? ખરી રીતે જોતાં તો એ પ્રશ્ન જ નથી. પ્રશ્ન છે શાસ્ત્ર વચનનો વાચ્યાર્થ નહિ પરંતુ ભાવાર્થ લેવાનો. દર વરસે ને પ્રત્યેક દિવસે કાશીમાં કેટલાંય જીવો જન્મે છે ને કેટલાંય જીવો મરે છે. તે બધાનું મરણ કાશીમાં થાય છે એટલા માટે જ તેમને મુક્તિ મળે છે, એમ માનવું ભૂલભરેલું છે. કાશી નગરીમાં રહીને કેવળ મરણ પામવાથી કોઈને મુક્તિ ન મળી શકે. કાશીમાં રહેનારા મનુષ્યો ને બધા જ મનુષ્યો કાંઈ ધર્માત્મા નથી હોતા. તે બધા ઈશ્વરપરાયણ જીવન પણ નથી જીવતા. તેમનામાં અહંતા, મમતા, રાગદ્વેષ, આસક્તિ, કામના ને લાલસા બધું જ હોય છે. તેથી પ્રેરાઈને તે કેટલીક જાતનાં કુકર્મ પણ કરે છે. એવા કુકર્મ પરાયણ લોકો પણ જો કાશીમાં જ મરે તો તેમની મુક્તિ થાય ખરી ? મને નથી લાગતું કે તેમની મુક્તિ થઈ શકે, કેમ કે શાસ્ત્રો જ કહે છે કે જેનું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ ન હોય, જે સદ્ગુણી, સાત્વિક સ્વભાવનો ને ઈશ્વરપરાયણ ન હોય, અને અનીતિ, અન્યાય, અધર્મ કે કુકર્મમાંથી જેનું મન પાછું ના વળ્યું હોય, તેને કોઈ રીતે મુક્તિની પ્રાપ્તિ નથી થઈ શકતી. મુક્તિની પ્રાપ્તિ એ જીવનવિકાસનો એક સ્વાભાવિક ક્રમ છે, ને શુદ્ધ હૃદયના સાધકો જ એનો લાભ લઈ શકે છે. મુક્તિ કાંઈ એટલી બધી સસ્તી નથી કે કાશી જેવા કોઈ ધામમાં રહેવા કે મરવા માત્રથી જ મળી જાય. એવી ભ્રાંતિમાં ના રહેતા.

પ્રશ્ન : તો પછી કાશીમાં રહેવાથી મુક્તિ થાય છે એવું શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર : મેં આગળ ઉપર કહ્યું છે તેમ એ કથનનો ભાવાર્થ લેવાનો છે. એ કથનને ભાવાર્થ સાથે સમજવાથી બધુ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાઈ જશે ને કોઈ શંકા નહીં રહે. જે જમાનામાં એ શાસ્ત્ર વચન લખાયું તે જમાનામાં કાશી આત્મજ્ઞાનનું મહાન કેન્દ્ર હતું. અધ્યાત્મવિદ્યાનો પ્રચાર ત્યાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતો. તે ઉપરાંત, જુદી જુદી જાતના દિગ્ગજ મેઘાવી પ્રશાંત સંતપુરુષો પણ ત્યાં આજના કરતાં વધારે પ્રમાણમાં વાસ કરતા, એટલે એમના સમાગમ તેમ જ સત્સંગનો સહેલાઈથી લાભ મળતો. એને પરિણામે ત્યાં રહેનારા લોકોના, અને ખાસ કરીને જિજ્ઞાસુજનોના જીવનમાં પરિવર્તન થતું. તેમને દેવદુર્લભ સત્સંગલાભ મળતો અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી જીવનને શુદ્ધ, પૂર્ણ, મુક્ત ને ઈશ્વરમય કરવા માટે તે તત્પર થતા. એવી રીતે તેમના જીવનમાં મૂળભૂત ક્રાંતિ થતી અને જીવનભર આત્મિક વિકાસ કરીને એવી ઉચ્ચ દશામાં મરણ થતાં તેમને માટે મુક્તિ સહજ થતી. એ વાતને આવી રીતે બુદ્ધિપૂર્વકની સહાનુભૂતિ સાથે સમજી શકાય છે. એવી રીતે જીવનને ઉચ્ચ બનાવવાથી આજ ને ભવિષ્યમાં પણ ગમે તેને કાશીમાં નહિ પણ બીજે ગમે ત્યાં રહેવા કે મરવાથી મુક્તિ મળી શકે છે. કાશીના પ્રેમીઓએ ફક્ત કાશીને માટે એવું લખ્યું છે એટલું જ.

પ્રશ્ન : સ્થાનના મહિમાને તમે નથી માનતા ?

ઉત્તર : માનું છું. સ્થાનનો પોતાનો મહિમા જરૂર હોય છે. તેનો ઈન્કાર કરી શકાય. પરંતુ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્થાનમાં રહીને પણ જો માણસ કાંઈ જ ન કરે, અને આળસુ થઈને હાથ જોડીને બેસી રહે તો તેનો વિકાસ કેવી રીતે થઈ શકે ? તેનો ઉદ્ધાર પણ કેવી રીતે થઈ શકે ? તે મુક્તિ પણ કેવી રીતે મેળવી શકે ? માણસે ગમે ત્યાં રહીને પણ, ઓછેવત્તે અંશે આવશ્યક વિકાસ તો કરવો જ જોઈએ, તો જ કાંઈક મહત્વનું મળી શકે.

* * *

૧૮. ધ્યાનની પદ્ધતિ

પ્રશ્ન : ધ્યાનની પ્રક્રિયા કેવી રીતે કરવી તે અંગે સૂચનો આપશો ?

ઉત્તર : ધ્યાનની પ્રક્રિયા માટે જરૂરી સૂચનો શિવપુરાણમાં વર્ણવેલા છે, જે આ પ્રમાણે છે:

"ભગવાન શંકરે દુર્વાસા મુનિને સંબોધીને કહેવા માંડ્યું કે હે મુનિ ! મુક્તિના મંગલમય દ્વારને ખોલી આપનાર ધ્યાનયોગની વિધિ કહી બતાવું છું તે સાંભળો. યોગની રુચિવાળા પુરૂષે પહેલાં ગુરૂને પ્રણામ કરી, પ્રાર્થના કે મંત્રનું સ્મરણ કરી, પ્રાણાયામ કરવો. પદ્માસન, સ્વસ્તિકાસન, વજ્રાસન કે બીજા કોઈક આસનનો આધાર લઈને સ્થિરતાપૂર્વક બેસવું. પછી એણે મન તથા પ્રાણને શાંત કરવાનો પ્રયાસ કરવો. ઈન્દ્રિયોમાં મન મુખ્ય છે તથા સૌનું પ્રેરક છે એટલે એને બહારના વિષયોમાં ના જવા દેવું. પ્રાણ તથા મનને બ્રહ્મરંધ્ર અથવા ભૂમધ્યમાં જોડી દઈ ઓમનો ઉચ્ચાર કરી અંતઃકરણને આત્મામાં ધારણ કરી રાખવું.

ધ્યાનયોગના સાધકે નીરોગી રહેવું, અલ્પાહાર કરવો, એકાંતમાં રહેવું, ક્રોધનો ત્યાગ કરવો અને આત્માના ચિંતનમનનનો રસ કેળવવો. વળી વૈરાગ્યને દ્રઢ કરવા માટે આત્મા અને શરીરના નિત્યાનિત્યપણાનો વિચાર કરવો. શુક તથા શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલું, મજ્જા, મેદ અને અસ્થિથી ભરેલું, નાડીસમૂહથી વીંટળાયેલું, નવ દ્વારવાળું, મળમૂત્રની દુર્ગંધીયુક્ત, જન્મમરણ ને વ્યાધિનો ગ્રાસ થનાર શરીર અનિત્ય છે. માટે એમાં પ્રીતિ અને આસક્તિ ના કરવી." ('શિવપુરાણ' અધ્યાય ૩૫માંથી)

પ્રશ્ન : ધ્યાન ધરતી વખતે જે પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે તેનાથી પોતાની ભિન્નતા માનવી જોઈએ કે અભિન્નતા ?

ઉત્તર : પરમાત્મતત્વથી સર્વ પ્રકારે અને સંપૂર્ણપણે અભિન્નતા માનતા હોય તો તમારાથી તે તત્ત્વનું ધ્યાન જ નહિ થઈ શકે. એવી અવસ્થામાં ધ્યાનની સાધના કરવાનું કોઈ કારણ કે પ્રયોજન પણ નહિ રહે. વળી, પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને માટે તો ધ્યાન કરવામાં આવે છે. એ પરમાત્માની સાથે જો તમે એકતા અથવા તો અભેદ અનુભવો તો પછીથી ધ્યાન કરવાનો અર્થ જ શો રહેશે ? એટલે સાચી હકીકત તો એ છે કે જે પરમાત્માનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે તે પરમાત્માની સાથે જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી મૂળભૂત એકતા માનવાની સાથે સાથે, વ્યાવહારિક દશામાં અથવા તો વાસ્તવિક રીતે એ પરમાત્માની સાથેના ભેદનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ધ્યાનમાર્ગનો અભ્યાસી એવા વર્તમાન ભેદભાવનો સ્વીકાર કરીને જ એને મિટાવવા માટે આગળ વધતો હોય છે, અને એ ભેદભાવને મિટાવીને અભેદભાવને સિદ્ધ તથા સ્વાભાવિક કરવાથી જ એને શાંતિ મળે છે. એટલે મારી સમજ પ્રમાણે સાધકે પરમાત્માથી પોતાની ભિન્નતા તથા પરમાત્માની સાથેની અભિન્નતા બંનેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : ધ્યાનમાં મૂર્તિ તથા મંત્રનો આધાર લેવો જોઈએ કે એ સિવાય પણ ધ્યાન થઈ શકે ?

ઉત્તર : એ પ્રશ્નના ઉત્તરનો આધાર ધ્યાન કરનારની યોગ્યતા કે ભૂમિકા પર અવલંબે છે. જો મૂર્તિ કે મંત્રના આધાર વિના મનને સ્થિર તથા શાંત કરી શકાતું હોય તો તો એમનો આધાર લેવાની જરૂર નથી રહેતી. એ દશામાં એમનો આધાર લીધા વિના જ તમે આગળ વધી શકો છો. પરંતુ મોટા ભાગના સાધકો એવી રીતે કોઈ પણ પ્રકારના આલંબન વિના પોતાના મનને સ્થિર નથી કરી શકતા. માટે જ આરંભમાં કોઈ મૂર્તિ કે મંત્રનું આલંબન

લઈને આગળ વધવાનું એમને માટે આવશ્યક હોય છે. છતાં પણ એવા આધારની આવશ્યકતા સમસ્ત જીવનપર્યંત નથી હોતી. છેવટે તો બધી જાતના બાહ્ય આધારોમાંથી મુક્તિ મેળવીને સાધકે પોતાના આત્માની અંદર જ રત રહેતાં કે એકાગ્ર થતાં શીખવાનું છે. એ દશા પ્રયત્નસાધ્ય છે.

* * *

૧૮. સમાધિ દશાની પ્રાપ્તિ

પ્રશ્ન : સમાધિની પ્રાપ્તિ માટેનો સૌથી અકસીર માર્ગ કયો ?

ઉત્તર : સૌથી અકસીર અને સરસ માર્ગ ધ્યાનનો છે. ધ્યાનમાં નિયમિત અને લાંબા વખત લગી ઉત્સાહપૂર્વક બેસવાથી છેવટે મનનો લય થાય છે અથવા તો મન છેક જ શાંત થાય છે. એ દશાને સમાધિની દશા કહેવામાં આવે છે. મંત્રજપથી પણ એવી દશાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, પરંતુ મંત્રજપ કરતાં કરતાં જ્યારે મન બીજું બધું જ ભૂલીને ધ્યાનમાં લીન બનીને પ્રવાહિત બનીને વહેવા માંડે ત્યારે જ એ દશાનો અનુભવ થાય છે. એ દ્રષ્ટિથી વિચાર કરતાં મુખ્ય માર્ગ ધ્યાનનો જ છે એવું કહેવામાં કોઈ પણ પ્રકારની અતિશયોક્તિ નથી થતી.

પ્રશ્ન : સમાધિની અવસ્થામાં સાધકને શરીરનું ભાન રહે છે ખરું ?

ઉત્તર : જ્યાં સુધી સાધકને શરીરનું ભાન રહેતું હોય ત્યાં સુધી એણે સમાધિની અવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો છે એવું ન કહેવાય. સમાધિની ઉચ્ચતમ અવસ્થા દરમિયાન શરીરનું ભાન બિલકુલ નથી રહેતું, કાળનું ભાન પણ નથી રહેતું અને આજુબાજુના વાતાવરણનું ભાન પણ નથી રહેતું. મનની વૃત્તિ અથવા તો મન એ બધાથી પર અથવા તો અતીત બની જાય છે. જ્યાં સુધી શરીરનું, કાળનું, અને આજુબાજુના વાતાવરણનું ભાન રહેતું હોય ત્યાં સુધી એ દશાને સમાધિની દશા નહિ પરંતુ ધ્યાનની દશા કહેવાય છે. ધ્યાન ને સમાધિની દશાનો એ ભેદ ધ્યાનમાં રાખો તો સમાધિના રહસ્યને સારી પેઠે સમજી શકશો.

પ્રશ્ન : સમાધિદશામાં ઓછામાં ઓછું કેટલા વખત સુધી રહેવું જોઈએ ?

ઉત્તર : સમાધિદશામાં ઓછામાં ઓછું કે વધારેમાં વધારે કેટલા વખત સુધી રહેવું તેનો કોઈ જ ચોક્કસ નિયમ નથી બાંધી શકાતો. એક વાત ખાસ યાદ રાખવાની છે કે સમાધિ દશામાં કોઈ કેટલા વખત સુધી સ્થિતિ કરે છે તે એટલું મહત્વનું નથી જેટલું મહત્ત્વનું એ દશામાં શું અનુભવે છે અને એ દશામાંથી જાગૃત થયા પછી મનનું સ્વરૂપ કેવું રહે છે તે છે. સમાધિની મહત્તા એના સમય પરથી નથી મનાતી, પરંતુ એની ગુણવત્તા પરથી જ અંકાય છે એ કદી ભૂલાવું ન જોઈએ.

* * *

૧૯. સાક્ષાત્કાર માટે ગૃહત્યાગ

પ્રશ્ન : ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાને માટે મારો વિચાર ધરનો ત્યાગ કરવાનો છે. તો તે બાબત તમારો અભિપ્રાય આપી શકશો ?

ઉત્તર : તમે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાના ઉદ્દેશથી ધરનો ત્યાગ કરવા માગો છો અને એ બાબત મારા અભિપ્રાયની ઈચ્છા રાખો છો એ જ બતાવે છે કે તમે તમારા નિર્ણય કે વિચારમાં મક્કમ નથી. ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારની તીવ્ર તરસ હજુ તમને નથી લાગી. નહિ તો તમે મારો કે બીજા કોઈનોયે અભિપ્રાય ન માગત. જેને ઈશ્વરની લગની લાગે છે કે જે ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારને માટે જ આકુળ-વ્યાકુળ બને છે, તે ધરના ત્યાગને માટે સલાહ લેવા નથી બેસતા. તે તો ધરનો ત્યાગ ક્યારે કરે છે તેની કોઈને ખબર પણ નથી પડતી. ધરનો ત્યાગ કરીને જ્યારે તે બહાર નીકળી જાય છે ત્યારે જ ખબર પડે છે કે એમણે ધર છોડી દીધું. છતાં પણ મારા પરના પ્રેમ અને વિશ્વાસથી પ્રેરાઈને તમે મારો અભિપ્રાય પૂછવાનું ઉચિત માન્યું છે ત્યારે મને કહેવા દો કે તમે ધરનો ત્યાગ કરો એવું નથી ઈચ્છતો. અત્યારના સંજોગોમાં તમે ધરમાં રહીને જ સાધના કરો અને આગળ વધો તો સારું, એવો મારો અભિપ્રાય છે.

પ્રશ્ન : તમે મને ધર છોડવાની ના શા માટે કહો છો ?

ઉત્તર : કારણ કે તમને બહારની દુનિયાની પરિસ્થિતિ કેવી વિકૃત, કફોડી અને નાજુક છે એનો અનુભવ નથી. તમે સ્ત્રી છો એટલે તમારી જવાબદારી વધે છે તથા તમારા પ્રશ્નને પણ જુદી રીતે વિચારવો રહે છે. અત્યારના સમાજમાં તમે સ્વૈર રીતે વિહાર કરીને ઈચ્છાનુસાર સાધના કરી શકો એવી અનુકૂળ પરિસ્થિતિ નથી. સ્ત્રીઓને માટે ખાસ વિશ્વસનીય એવા આશ્રમો પણ નથી. તમારો વૈરાગ્ય કાયો છે. તમારી ભૂમિકા પણ કાયી છે અને સાધનાના ક્ષેત્રમાં તમારી પ્રગતિ પણ નજીવી છે. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કાંઈ ધર છોડશો અને બીજાની ભિક્ષા પર જીવશો એટલે કે તરત નહિ થઈ જાય. ના, એ એટલો સસ્તો નથી. એને માટે તો મનને મક્કમ રાખીને દિવસો, મહિના ને વરસો સુધી તપવું પડશે, પ્રાર્થવું પડશે, ને વેઠવું પડશે. વરસો સુધી એકધારી રીતે સાધનારત રહેવું પડશે. ત્યારે જ કાંઈક મહત્વનું મળી રહેશે ને ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર પણ ત્યારે જ થઈ શકશે.

પ્રશ્ન : ત્યારે શું મારે આગળ વધવાના વિચારને પડતો મૂકવો ને ધરમાં જ નિરાશ થઈને બેસી રહેવું ?

ઉત્તર : નિરાશ થઈને બેસી રહેવાનું કોઈ જ કારણ નથી. આશાને અમર રાખો. આશા વગરનું જીવન નકામું છે, નીરસ છે. આગળ વધવાના વિચારને પણ પડતો મુકવાની જરૂર નથી. તે વિચાર ભલે રહ્યો. પરંતુ ધરનો ત્યાગ કરવાથી જ આગળ વધાય છે એવા આગ્રહને પડતો મૂકો. એ આગ્રહ અસ્થાને અને નિરર્થક છે. ધરથી ડરો કે ગભરાવ નહિ. ધર અનેક રીતે ઉપયોગી છે. એમાં તમારી સલામતી છે. એમાં રહીને વર્તમાન વખત પૂરતું, તમારા વૈરાગ્યભાવને, તમારી શક્તિને, હૃદયશુદ્ધિ ને તમારા જ્ઞાનને દ્રઢ કરો. નિયમિત પ્રાર્થના તથા સાધનાની મદદથી ઈશ્વરની વધારે ને વધારે પાસે પહોંચવાની કોશિશ કરો. સંસારના મોહ ને સંસારની મમતાથી બનતા પ્રમાણમાં દૂર રહો. આવશ્યકતાઓને ઓછી કરો, તથા જીવનને સંયમી ને સાદું કરો. બીજાને ઉપયોગ પણ બનો. એવી રીતે જીવો તો ધર તમને મદદરૂપ થશે, ને ત્યાગની સમસ્યા તમારા જીવનમાં નહિ પેદા થાય. કોઈ કારણને

લીધે ત્યાગ થશે તો પણ તેને તમે શોભાવી શકશો, તે તમને મદદરૂપ થશે. ધરને સુધારવાથી અથવા ધરમાં રહીને ઉન્નતિ કરવાથી ધર જ જ્યાં નંદનવન જેવું ઉત્તમ બની રહેશે ત્યાં ત્યાગ કરવાની આવશ્યકતા ભાગ્યે જ રહેશે. તૈયારી વગરનો ત્યાગ સાધક નહિ પરંતુ બાધક નીવડે છે એ સદા યાદ રાખો ને ખોટું સાહસ ના કરો.

* * *

૨૦. બ્રહ્મચર્યપાલન

પ્રશ્ન : શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસે કહ્યું છે કે, કોઈ માણસ બાર વરસ સુધી અખંડ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે તો તેનામાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે, જેનાથી તે ઈશ્વરનો રસ્તો સહેલાઈથી જાણી શકે છે. તો તે શક્તિ કેવી હશે તેની સમજ પાડી શકશો ?

ઉત્તર : શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા મહાન પુરૂષે જે કહ્યું છે તેમાં શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી દેખાતું. લાંબા વખતના એકધારા બ્રહ્મચર્યપાલનથી કેવી વિરાટ શક્તિનું નિર્માણ થાય છે તેની કલ્પના તમે નથી કરી શકતા ? તે શક્તિ સંયમની તથા પવિત્રતાની હોય છે. બ્રહ્મચર્યનું ચીવટપૂર્વક પાલન કરવાથી શરીર તો નિરોગી અને સ્વસ્થ રહે છે જ, પરંતુ સાથે સાથે મન પણ મજબૂત, નિર્મળ અને સ્થિર તથા શાંત બને છે. એવું મન ધ્યાન તથા જપ જેવી આત્મવિકાસની અંતરંગ સાધનામાં સહેલાઈથી એકાગ્ર થઈ શકે છે અને એને લીધે ઈશ્વરને જલદી ઓળખી પણ લે છે. એ ઉપરાંત, બ્રહ્મચર્યના પાલનથી જે ઓજસ પેદા થાય છે તેથી જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના ઊડાણ, રહસ્યોનું ચિંતન મનન કરવાની શક્તિ વધે છે, તથા એક જાતના અનેરા, અસાધારણ આત્મબળનો આવિર્ભાવ થાય છે. મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી, સ્વામી વિવેકાનંદ, રામતીર્થ તથા મહાત્મા ગાંધી જેવા મહાપુરૂષો એવા આત્મબળના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ હતા. કોઈ માણસ જીવનના છેલ્લા ત્રણ સુધી વિલાસી જીવન જીવતો રહ્યો હોય અને ઈશ્વરને પણ ઓળખી શક્યો હોય એવું આજ સુધી તો નથી બન્યું. ઈશ્વરને ઓળખવા માટે સંયમ કે બ્રહ્મચર્યનું પાલન આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન : સંસારમાં રહીને ઘરઆંગણે અનેક જાતની મુસીબતોમાં રહેવા છતાં ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરીને જીવનને ધન્ય કરવાનું કેવી રીતે શક્ય બની શકે ?

ઉત્તર : ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરીને જીવનને ધન્ય કરનારા કેટલાક સાધકો તમારી જેમ સંસારમાં ઘરઆંગણે અનેક જાતની મુસીબતો તથા વિરોધી વાતાવરણની વચ્ચે જ વાસ કરતા હતા. તેમનો વિકાસમાર્ગ ધાર્યા જેટલો સરળ ન હતો. છતાં પણ એ આગળ વધી શક્યા. તેવી રીતે તમે પણ આગળ વધી શકો છો. કેટલીક ખાસ વાતોને યાદ રાખો તો તમારા વિકાસનો રસ્તો જરૂર બની શકશે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારને માટે મુખ્ય સાધન કયા છે ?

ઉત્તર : રામાયણમાં સંત તુલસીદાસે કહ્યું જ છે કે 'જાકે જાપર સત્ય સનેહુ, સો તેહિ મિલત ન કછુ સંદેહુ.' એટલે કે જેને જેના પર સાચો સ્નેહ હોય છે તે તેને જરૂર મળે છે, એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ નથી. તુલસીદાસના એ વચનનો ઉલ્લેખ અહીં એટલા માટે કરી રહ્યો છું કે તેમાં તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સમાયેલો છે. એ વચન ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારના સંબંધમાં પણ એવું જ લાગું પડે છે. ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારનું એક મુખ્ય સાધન ઈશ્વરને માટેનો સાચો સ્નેહ કે પ્રેમ છે. એના સિવાય ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થવો મુશ્કેલ છે. ગમે તેટલા જપ કરવામાં આવે, તપ કરવામાં આવે, જ્ઞાનના ગ્રંથોનો આધાર લેવામાં આવે, કે ગમે તેટલું દેવદર્શન, કથાશ્રવણ કે તીર્થાટન થાય, તો પણ જો ઈશ્વરને માટેનો પવિત્ર પ્રામાણિક કે પ્રખર પ્રેમ ન પ્રકટે ને ઈશ્વરના દર્શનની ભૂખ ના લાગે કે ઉત્કટતા ન જાગે તો ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર ન જ થઈ શકે. પ્રેમ સૌના મૂળમાં છે ને જુદાં જુદાં સાધનોનો આધાર લઈને એને

જગાડવાની તથા વધારવાની જરૂર છે. એ પ્રેમ પોતાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચતાં ઈશ્વરના દર્શનને માટે અંતર અધીરું બનશે, અંગેઅંગમાં ઈશ્વરનો નાદ લાગશે, પ્રાણ ઈશ્વરને માટે પોકાર પાડશે, અને આગળનું કામ પછી સહેલું બનશે.

* * *

૨૧. સમાધિ અને લય

પ્રશ્ન : કેટલાક યોગીઓ જમીનમાં ખાડા ખોદાવીને દટાય છે. અથવા તો અગાઉથી નક્કી કરેલા દિવસો પ્રમાણે સમાધિ લે છે, તો તેવી સમાધિ લેવાનું શું શક્ય છે ખરું ? જો શક્ય હોય તો કેવી રીતે ?

ઉત્તર : એવી રીતે સમાધિ લેવાનું શક્ય છે. પ્રાણાયામના અભ્યાસમાં આગળ વધેલો યોગી પોતાની ઈચ્છા મુજબ લાંબા વખત લગી પ્રાણવાયુને રોકીને જમીનમાં બેસી શકે છે અથવા સમાધિ લઈ શકે છે. એ માટે ઘણો ઊંડો અભ્યાસ જોઈએ. અભ્યાસમાં જરાક પણ ખામી આવતાં કે ભૂલ થતાં મરણ ને શરણ થવું પડે છે અને એવે વખતે કોઈ કોઈ સાધકોનાં શરીર જમીનમાં ગંધાઈ ઊઠે છે પણ ખરા. કેટલાક લેભાગુ સાધુઓ ભોંયરામાં હવા આવવાનું સાધન રાખી લોકોને ઠગવા માટે પણ સમાધિ લે છે. તે ભોંયરામાં આરામ કરે છે ને શિષ્યો તેમને જરૂરી પેય પદાર્થો પહોંચાડી તેમની સંભાળ પણ રાખતા હોય છે. છતાં પણ, યોગી સાચી રીતે સમાધિ લઈ શકે છે એવું માનવા છતાં પણ એવી સમાધિ લોકરંજન કે પ્રદર્શનનો વિષય ના બનવી જોઈએ એવું મને લાગ્યા કરે છે. સમાધિ- પછી તે જમીનની અંદરની હોય કે જમીનની બહારની, વ્યક્તિગત વિકાસની વસ્તુ છે, ને પ્રદર્શન તથા તે દ્વારા ધનસંચય કે પ્રતિષ્ઠા ને લાલસાનો વિષય ના બનવી જોઈએ. એ આત્મદર્શન અને આત્મશાંતિના શુભ હેતુથી પ્રેરાઈને એકાંતમાં કેવળ ઈશ્વરની હાજરી વચ્ચે જ થાય એ જરૂરી છે.

પ્રશ્ન : એવી સમાધિ ઉપયોગી થાય ખરી ?

ઉત્તર : સમાધિના પ્રત્યક્ષ અનુભવની ઈચ્છાવાળા માણસોને એવી સમાધિ સંતોષ આપે અને વધારે શ્રદ્ધાળુ બનાવે એવું બને ખરું, પરંતુ એ સમાધિ આત્મજ્ઞાન કે આત્માનુભવ વગરની જડ સમાધિ જ હશે, તથા એમાંથી જાગ્યા પછી પણ જો એનો આધાર લેનારની અંદર અહંકાર, મમતા, કામ, ક્રોધ, રાગ, દ્વેષ, આસક્તિ કે ભેદભાવ કાયમ રહેશે અને જો એવી સમાધિને પરિણામે મનના મેલ મટી જઈને પરમાત્માનો પ્રેમ નહિ પ્રકટે, તો એ સમાધિ શાંતિ નહિ આપી શકે. એનાથી કદાચ સિદ્ધિઓ મળશે પરંતુ બંધનોની નિવૃત્તિ કે જીવનનું કલ્યાણ નહિ થઈ શકે. જે સાધના માણસને સાચા અર્થમાં માણસ ના બનાવે ને પરમાત્માની પાસે ના પહોંચાડે તે ગમે તેવી અસાધારણ કે આશ્ચર્યચક્તિ કરનારી હોય તો પણ શું કામની ?

પ્રશ્ન : લય ને સમાધિ એક જ છે કે જુદાં જુદાં ?

ઉત્તર : બંને એક જ છે. બંનેમાં શરીરનું ભાન ભૂલાઈ જાય છે, ને સુખનો અનુભવ થાય છે. બંનેના નામ જુદાં છે પરંતુ તેમનો સાર એક જ છે.

પ્રશ્ન : લય અને આત્મદર્શન અથવા આત્મસાક્ષાત્કાર એક છે કે એમાં કાંઈ ફેર છે ?

ઉત્તર : એ બંનેમાં ફેર છે. એ ફેર સ્વાનુભવ વગર સમજાય તેવો નથી. લયની દશા છે ઘણી જ ઊંચી ને કિંમતી, છતાં પણ દરેક પ્રકારના લયમાં સાધકને આત્માનો સાક્ષાત્કાર નથી થતો. આત્માનો અનુભવ કરાવનારો લય તો કોઈ ધન્ય ક્ષણે જ થતો હોય છે. એવા લય પછી સાધકનું મન સંપૂર્ણપણે શાંત થઈ જાય છે અને જાગૃત દશામાં આવ્યા પછી પણ તેને જડચેતનમાં બધે જ પરમાત્માની અનુભૂતિ થવા માંડે છે. એવો વિશેષ પ્રકારનો લય

જીવનને કૃતાર્થ કરનારો હોય છે. એને નિર્વિકલ્પ સમાધિ પણ કહે છે અથવા તો અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

* * *

૨૨. મૂર્તિપૂજા

પ્રશ્ન : મૂર્તિપૂજાની આવશ્યકતા વિશે તમારો શો અભિપ્રાય છે ? શું દરેકને એની આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર : મૂર્તિપૂજાની આવશ્યકતા દરેકને છે એવું તો કેવી રીતે કહી શકાય ? છતાં પણ સંસારમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂચિવાળી વ્યક્તિઓ વસે છે. અને એમાંની કેટલીક વ્યક્તિઓને પોતાના વિકાસને માટે મૂર્તિપૂજાની આવશ્યકતા લાગતી હોય અને એ એનો આધાર લે એ સહેજે સમજી શકાય તેવું છે. એમાં આપણને કશી આપત્તિ ન હોઈ શકે.

પ્રશ્ન : મૂર્તિપૂજાનો આધાર લેવાથી સર્વવ્યાપક, સર્વદેશીય પરમાત્માની અનુભૂતિમાં અંતરાય ઊભો નથી થતો ?

ઉત્તર : મને તો એવું નથી લાગતું. પરમાત્માની અનુભૂતિ સરળ બને એટલા માટે જ આરંભમાં મૂર્તિપૂજાને એક પ્રતીતિરેક આધાર લેવામાં આવે છે. મૂર્તિપૂજાની પદ્ધતિ દ્વારા મૂર્તિની અંદર રહેલી પરમાત્માની પરમ સત્તાનો સાક્ષાત્કાર કરી છેવટે સંસારના સઘળા પદાર્થોમાં એનું દર્શન કરવું રહેશે. એટલે મૂર્તિપૂજાનો આધાર લેવાથી સર્વવ્યાપક, સર્વદેશીય પરમાત્માની અનુભૂતિમાં અંતરાય ઊભો નથી થતો, પણ મદદ મળે છે. મૂર્તિપૂજાની પુરાતન પદ્ધતિમાં જે બુરાઈઓ લાગે તેમનો વિરોધ જરૂર કરો, બાકી મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ નથી કરવા જેવો.

પ્રશ્ન : જીવાત્મા તથા પરમાત્મામાં શો ફેર છે ?

ઉત્તર : જીવાત્મા તથા પરમાત્મામાં મૂળભૂત રીતે કે તાત્વિક રીતે જોતાં કોઈ જ ફેર નથી. બંને વચ્ચે એકતા છે. જેવી રીતે સાગર અને એના તરંગમાં કોઈ ભેદ નથી તેવી રીતે. જે તત્વોનો સાગર બન્યો છે તે જ તત્વોમાંથી તરંગની ઉત્પત્તિ થઈ છે. જે ભેદ છે કે ભાસે છે તે ઉપર ઉપરનો અથવા તો વ્યાવહારિક છે. એ દ્રષ્ટિથી જોઈને જ કહેવામાં આવે છે કે જીવ શિવનો અંશ છે. તે અલ્પજ્ઞ તથા અલ્પશક્તિમાન છે, અજ્ઞાનમાં ડૂબેલો ને કર્મના બંધનમાં બંધાયેલો છે, તેથી સુખદુઃખ, પતન ને ઉત્થાન, તથા બંધન અને મોક્ષનો અનુભવ કરે છે. તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપે જાણી લે એટલી જ વાર છે. તો એનામાં ને પરમાત્મામાં કશો જ મૌલિક ભેદ નથી એની એને ખાતરી થશે.

* * *

૨૩. સાધનામાર્ગમાં વિઘ્ન અને પ્રાયશ્ચિત

પ્રશ્ન : આત્મોન્નિતિની સાધનામાં આગળ વધનારા સાધકને બહારનાં કોઈ તત્ત્વો-વ્યક્તિઓ કે વસ્તુઓ વિક્ષેપરૂપ બને છે ખરાં ? એના માર્ગમાં એને આગળ વધતો અટકાવવાના કે એનું પતન કરવાના ઈરાદાથી દેવતાઓ વિઘ્ન નાખે છે ખરા ?

ઉત્તર : જૂના ધર્મગ્રંથોમાં એવી વાતો આવે છે ખરી. તે પ્રમાણે કોઈ તપસ્વી સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિ માટે તપ કરતા તો સ્વર્ગનો રાજા ઈન્દ્ર પોતાનું આધિપત્ય સાચવવાના આશયથી પ્રેરાઈને તેમના તપમાં ભંગ પાડવા માટે અપ્સરાઓ મોકલતો તથા બીજા પ્રયાસો કરતો. તેથી કેટલાકના તપનો ભંગ થતો પણ ખરો. લાલસાયુક્ત સાધકોના સંબંધમાં એ વાત કદાચ સાચી હશે તો પણ જે એકમાત્ર આત્મોન્નિતિની જ ઈચ્છા રાખે છે અને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર જ જેમનું જીવન ધ્યેય છે, તેમણે એવી વાતોથી ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી. તે તો સારા કામમાં પ્રવૃત્ત થયા છે, પછી દેવતાઓ તેમના માર્ગમાં વિઘ્નો શા માટે નાખશે ? દેવતાઓ ને સિદ્ધો એથી ઊલટા પ્રસન્ન થશે તથા તેમને મદદરૂપ થવાની કોશિશ કરશે. બુદ્ધ તથા ઈસાઈ ધર્મમાં જેમ માર અને શયતાન (સેતાન) વિષે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રીઓએ માયાનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. પરંતુ સાધકની સાધનામાં અંતરાયરૂપ થનાર એ સેતાન, માર કે માયા મુખ્યત્વે માણસની પોતાની અતૃપ્ત ઈચ્છાઓ, લાલસાઓ, તૃષ્ણાઓ કે વાસનાઓ છે. એ જ એને ચંચળ બનાવે છે, ચલાયમાન કરે છે, અને પ્રલોભનો કે ભયસ્થાનોનો શિકાર બનાવે છે. એમની શુદ્ધિ કરવાની અને એમના સંકંજામાંથી મુક્તિ મેળવવાની જરૂર છે. એટલું થશે તો સાધકે કશાથી ડરવાનું કારણ નહિ રહે. બહારના તત્ત્વોનું જોર પણ એની આગળ નહિ ચાલી શકે.

બહારનાં તત્ત્વો શુભ હેતુવાળા સાધકના માર્ગમાં પણ વિઘ્નો નાખે છે એવી માન્યતા મનુષ્ય સમાજને માટે ભારે હાનિકારક અને અમંગલ છે. એને લીધે કાયમી ભયનું, અચોક્કસતાનું, અથવા અસલામતીનું વાતાવરણ પેદા થાય છે. એવી માન્યતા સાધકોને નિરાશ ને નાહિંમત બનાવશે. માટે એને ઉત્તેજન ન આપતાં. માણસ માંડ કરીને મહેનતથી આગળ વધે અને એની મહેનતને નિષ્ફળ બનાવવા દૈવી કે બહારનાં તત્ત્વો કમર કસીને મેદાને પડવા તૈયાર રહે તો કોનો ઉદ્ધાર થઈ શકે ?

પ્રશ્ન : શાસ્ત્રોમાં પાપ, કુકર્મ કે અપરાધના નિવારણને માટે જુદાં જુદાં પ્રાયશ્ચિત કહી બતાવવામાં આવ્યા છે. એવાં પ્રાયશ્ચિતને પરિણામે પાપનિવારણ થાય છે એ વાત શું સાચી છે ?

ઉત્તર : તમે જો શાસ્ત્રોમાં માનતા હો તો એવી શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. પાપ કે અપરાધના નિવારણની ભાવનાથી જુદાં જુદાં પ્રાયશ્ચિત્તોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક આધાર લેવાથી જરૂર લાભ થાય છે. પ્રત્યેક અપરાધ કે કુકર્મના નિવારણનો એક યા બીજો ઉપાય તો હોય જ. અને શાસ્ત્રોએ એ ઉપાયોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે એમાં ખોટું શું છે ? તપ, વ્રત, મંત્રજપ, અનુષ્ઠાન, ઉપવાસ, તીર્થસેવન તથા પ્રાર્થના ને શાસ્ત્રશ્રવણ જેવા જુદાં જુદાં ઉપાયો એને માટે જ બતાવવામાં આવ્યા છે.

પ્રશ્ન : પ્રાયશ્ચિત થયા પછી મનની દશા કેવી થવી જોઈએ ?

ઉત્તર : એકદમ નિર્મળ ને હળવી. પ્રાયશ્ચિત થયા પછી મન તથા અંતરનો બધો જ બોજો ઊતરી ગયો હોય એમ લાગવું જોઈએ, મન પર કશો ભાર ન રહેવો જોઈએ. દિલમાંથી ડંખ પણ દૂર થવો જોઈએ. વરસાદના દિવસોમાં વાદળાં ગડગડાટ કરીને વરસે છે પછી આકાશ કેટલું સ્વચ્છ થઈ જાય છે, એવી જ રીતે અપરાધ, કુકર્મ કે પાપના પશ્ચાત્તાપ કે પ્રાયશ્ચિત પછી મન એકદમ સાત્વિક અને સ્વચ્છ બની જવું જોઈએ.

એક બીજી હકીકત પણ ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે. અપરાધ કે દોષનું સાચું પ્રાયશ્ચિત થયું ક્યારે કહેવાય ? જ્યારે મન તેમાંથી સંપૂર્ણપણે હઠી જાય, મનમાં દોષ કે અપરાધ અથવા તો કુકર્મ કરવાની વૃત્તિ જ ન ઊઠે અને એનો અંકુર પણ ન રહે ત્યારે. સાચું પ્રાયશ્ચિત મનની સંપૂર્ણ શુદ્ધિમાં સમાયેલું છે, એ સમજી લેવું જોઈએ. અને મનની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ થતાં મન બુરાઈમાં રસ નથી લેતું તથા બુરાઈ તરફ નથી દોડતું, એ ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ. એટલે એક વાર થયેલો અપરાધ ફરી વાર ન થાય એ જ પ્રાયશ્ચિતનું સાચું લક્ષણ છે.

* * *

૨૪. ઈશ્વરદર્શન માટેનો તલસાટ

પ્રશ્ન : પ્રભુના દર્શન થતાં નથી એટલે કોઈકવાર એમ થાય છે કે ચાલો આપઘાત કરી દઈએ. એમ કરવાથી પ્રભુના દર્શન મળે ?

ઉત્તર : ના. એ વિચાર ભૂલભરેલો છે. પ્રભુના દર્શન તો નિત્યનિરંતર ભજન કરવાથી જ મળશે. આવું નિરંતર ભજન કરવાથી મનના મેલ ધોવાઈ જશે. હૃદય શુદ્ધ થઈ જશે ને પછી તેમાં પ્રભુનો પ્રેમ પ્રકટશે. આવો પ્રેમ જાગશે ત્યારે પ્રભુ દૂર નહિ રહે. આ પ્રેમ જાગ્યો નથી ત્યાં લગી જ બધી ચિંતા છે ને માણસ પ્રભુથી દૂર છે. સંસાર નાશવંત છે, માટે તેમાં પ્રીતિ શું કામની ? એક પ્રભુ જ અમર છે. તેને જ પ્રેમ કરવામાં સાર્થકતા છે. તેને મેળવવાથી જ માણસ અમર બની શકે. એમ સમજી સંસારના વિષયોની મમતા ને રાગવૃત્તિ દૂર કરી દેવી જોઈએ. જ્યાં લગી ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં ને સંસારના પદાર્થોમાં રસ છે ત્યાં લગી પ્રભુપ્રેમ ને પ્રભુ ક્યાંથી મળે ?

પતિવ્રતા સ્ત્રીની જેમ તમારું મન કાં તો પ્રભુને કાં તો સંસારને - એ બંનેમાંથી કોઈ એકને જ તમે આપી શકો. એવા પરમ પ્રેમથી જ પ્રભુ મળે છે. તે પ્રેમ જગાવવાનો પ્રયાસ કરો. તે પ્રેમની આડે જે બુરાઈ કે દુષ્ટ વૃત્તિઓ આવે છે, તેમનો ઘાત કરો. તમારા શરીરનો ઘાત કરશો નહિ. શરીરનો નાશ કરશો, તો પ્રભુ તો નહિ મળે. પણ આત્મઘાત કરવાનું કે દુષ્ટત્ય તમારા હિસાબમાં ઉમેરાશે તે નફામાં. તે કૃત્ય કે પાપની સજા ભોગવવા વળી તમારે ફરી જનમ લેવો પડશે ને પ્રભુ કાંઈ એમ ડરીને દર્શન દઈ દે એમ છે ? તો તો આખી દુનિયા તેને આપઘાતના ધમકી આપીને ડરાવવા મંડી જાય. શ્રદ્ધા રાખો ને પુરુષાર્થ કરો. તમારો ભજનરૂપી ભાર પ્રભુ માથે નહિ રાખે. તમારા ભજનનું સત્કૃત્ય અફળ નહિ જાય. તેનો પૂરેપૂરો હિસાબ પ્રભુ ચૂકવી દેશે. પણ તે ભજન આ શરીર દ્વારા જ કરવાનું છે. માટે નિરાશ થઈને શરીરને ફગાવી દેવાનો વિચાર સરખો ન કરતાં. જ્યાં લગી પ્રભુપ્રાપ્તિ નહિ થાય ત્યાં લગી જન્મ-મરણનું ચક્ર ચાલુ જ રહેવાનું છે. માટે આ જ શરીરથી પ્રભુને માટે બને તેટલું સાધન કરી લો. તેમાં નિરાશ થયે નહિ ચાલે.

પ્રશ્ન : તો પછી આટલું આટલું ભજન કરીએ છીએ તો પણ પ્રભુ કેમ નથી મળતા ?

ઉત્તર : તમારા મનથી તમે જે ભજનને વધારે માનો છો તે ખરેખર વધારે છે તેની ખાત્રી શું ? પ્રભુના ઘરમાં સાચો હિસાબ છે. જ્યારે એક બુરા કર્મનો પણ હિસાબ થાય છે ને તેનું ફળ જરૂર મળે છે, તો પછી તમે તો ભજન કરો છો. ભજન ભગવાનને પ્રિય છે. એટલે ભગવાનને માનીતું એવું કામ તમે કરો છો. તો તેનું ફળ તમને ના મળે તેમ બને જ નહીં. માટે ઉતાવળા ના થશો.

ભગવાનની ન્યાયકારિતા પર વિશ્વાસ રાખી ભજન કર્યાં જ કરો. પહેલાં તમે કેવાં કર્મ કર્યાં છે તે ખબર છે ? તમારું ભજન તમારા પહેલાનાં બૂરા કર્મને ધોવામાં ખપી જતું નહિ હોય તેની શું ખાત્રી ? તમારાં બધાં જ દુષ્ટર્મો ધોવાઈ જશે, ને તે પછી ભજનના પુણ્યનું પલ્લું નીચું નમી રહેશે, ત્યારે તમને પુણ્યના ફલરૂપ પ્રભુનું દર્શન થશે. આજનું તમારું ભજન તો હજી તમારાં પહેલાંનાં ખરાબ કર્મોને ધોવામાં જ વપરાઈ જાય છે, માટે હિંમત ના હારો. હવેના જીવનમાં કોઈ ભૂલ ના કરો, ને ભજન- પ્રભુનું સ્મરણ ને ધ્યાન ખૂબ વધારો. જ્યારે પરિપક્વ સમય આવશે ત્યારે પ્રભુ તમને જરૂર દર્શન દેશે. ત્યાં લગી તમે પ્રભુને માટે યોગ્ય નથી થયા એમ જ માનો ને આગળ વધો.

બીજ નાખીએ છીએ, તેનું ફળ કાંઈ એક જ દિવસમાં નથી મળતું. તેનું ખૂબ જતન કરવું પડે છે ને ધીરજથી રાહ જોવી પડે છે. તેવું જ પ્રભુના ભજનનું છે. માટે માનો કે પ્રભુ નથી મળતા તેનું કારણ તમારા ભજનની કમી છે.

ને ભજન ભાવથી થવું જોઈએ. આ ભાવ વિકારશીલ ને ચંચલ ચિત્તમાં ઊઠી શકે નહીં. માટે ભજનની સાથે સાથે ભાવ જગાવવા તરફ પણ ધ્યાન રાખો. આ ભાવ જ્યારે જાગશે ત્યારે તમારો બેડો પાર થઈ જશે. પ્રભુના દર્શન માટે દિલ છટપટાશે. તે વિના તમને ગમશે નહીં, ત્યારે તમારું કામ થઈ જશે. તે વખતે તો પ્રભુનું પ્રેમપૂર્વક લેવાયેલું એક જ નામ, ને તેને પાડેલો ભાવભીનો એક જ પોકાર, તમારું કામ કરી દેશે. તમે ઘણું ભજન કરો, દિનરાત જપની ગણતરી કરીને લાખ કે કરોડની સંખ્યા પર પહોંચી જાવ, તે એટલું કીમતી નથી. પરંતુ થોડું છતાં નક્કર ને સાચા ભાવનું સ્મરણ કરો તેની જ કિંમત છે. દ્રૌપદી અને ગજ આનાં ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ છે. માટે ભાવપૂર્વક ભજન કરવા ઉપર ખૂબ ધ્યાન રાખો.

ભજન કરતાં કરતાં જો નિરાશા થઈ તો બધી જ બાજુ ભાંગી ગઈ એમ માનજો. નિરૂત્સાહ કે નિરાશા સાધકને માટે કલંક છે, શત્રુ છે. તેનાથી દૂર જ રહેવાનું છે.

એક ઠેકાણે બે સાધુ ભજન કરતા હતા. ત્યાંથી નારદજી નીકળ્યા. પહેલા સાધુએ નારદજીને જોયા ને તેમનો સત્કાર કર્યો. નારદજીએ કહ્યું, 'હું વિષ્ણુલોકમાંથી આવું છું.' વિષ્ણુલોકનું નામ સાંભળી સાધુ હરખમાં આવી ગયો. 'તો પછી મને પ્રભુનાં દર્શન ક્યારે થશે તે વિશે કાંઈ પ્રભુએ કહ્યું છે ?' નારદજી કહે, 'હા, અત્યારે તમારી જ વાત ત્યાં થતી'તી. પ્રભુએ કહ્યું છે કે જે ઝાડ નીચે બેસી તમે ભજન કરો છો તે ઝાડનાં પાંદડા જેટલા વરસો વીતી જશે ત્યારે તમને દર્શન થશે.' આ સાંભળી સાધુ તો આનંદમાં આવી ગયો. 'વાહ ! મને પ્રભુ દર્શન થશે તો ખરું ને ?' એમ કહી તે આનંદમાં આવી નાચવા માંડ્યો.

ત્યાંથી નારદજી બીજા સાધુ પાસે ગયા. ત્યાં પણ એવી વાત થઈ. પણ તે સાધુ તો છેક નિરાશ થઈ ગયો. ઝાડના પાંદડા જેટલા વરસ પૂરાં થાય ત્યારે મને પ્રભુદર્શન થશે ? એ તો બહુ લાંબુ થયું ! તેના હોશકોશ ઊડી ગયા ને તેણે ભજન પડતું મૂક્યું.

પહેલો સાધુ તો પ્રેમ-ભજન વધારવા માંડ્યો. ને તેને થોડા જ વખતમાં પ્રભુદર્શન થયું ! સાધુ તો અજાયબી પામ્યો. પ્રભુએ કહ્યું, 'નારદજીએ તને કહેલું તે બરાબર હતું, પરંતુ તે પછી તો તે ભજન ખૂબ વધારી મુક્યું. પહેલાં તું જે ગતિથી ભજન કરતો'તો, તે પ્રમાણે તો તને દર્શન થવાને ખૂબ વાર હતી પણ પાછળથી ભજન વધારી મૂકવાથી મારા દર્શનનો યોગ જલદી મળ્યો, ને મેં તને દર્શન દીધું ! જ્યારે પેલો સાધુ તો નિરાશ થઈ થોડું ભજન કરે છે. એટલે તેને ખૂબ મોડા દર્શન થશે.'

તેમ પ્રભુને માટે ઉત્સાહ રાખી ભજન કરવા તરફ લક્ષ રાખો તો તમને પણ પ્રભુની કૃપા સત્વરે મળશે.

* * *

૨૫. ધ્યાનમાં એકાગ્રતા

પ્રશ્ન : ધ્યાનમાં ચિત્ત એકાગ્ર કેમ થતું નથી ? આંખ બંધ કરીને બેસીએ છીએ ત્યાં અનેક પ્રકારનાં વિચાર આવે છે ને મન સ્થળે સ્થળે ભટકે છે. આનું કારણ શું ? ને તેનો ઉપાય શો ?

ઉત્તર : આ પ્રશ્ન ઘણા સાધકો તરફથી પૂછવામાં આવે છે. સાધકોમાં આજે આ એક સર્વ સામાન્ય ફરિયાદ છે. એના કેટલાંક કારણો છે. અષ્ટાંગયોગ પ્રમાણે ધ્યાન છેક સાતમું પગથિયું છે. યોગ સાધનાની જે સીડી છે તેનું છેલ્લું પગથિયું સમાધિ અથવા આત્મદર્શન કે ઈશ્વરદર્શન છે. તેનાં જુદાં જુદાં પગથિયાં અનુક્રમે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ એ પ્રમાણે છે. અત્યારે તો માણસ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પ્રવેશ કરે એટલે તરત જ આંખ મીચીને ધ્યાન કરવાનું શરૂ કરે છે. ને પછી ફરિયાદ કરે છે કે મન સ્થિર કેમ રહેતું નથી. પણ મન સ્થિર ક્યાંથી રહે ? જે સાતમું અંગ છે તે તમે સૌથી પહેલાં કરવા મંડી પડો છો. ધ્યાનથી પહેલાનાં જે પગથિયાં છે તે તો તમે કરતાં જ નથી, તેનો અનુભવ તો મેળવતા જ નથી. ને સીધા જ ધ્યાનમાં બેસી સમાધિમાં ઈશ્વરદર્શનના કોડ સેવો છો. તે ક્યાંથી બને ? જેણે પૂર્વજન્મોમાં અનેક જપતપ કર્યાં હોય, તેના પરિણામરૂપે જેનું મન સાત્વિક ને સ્વસ્થ હોય, તે જ કેવલ સીધા ધ્યાનમાર્ગનો અધિકારી છે. તેનું હૃદય શુદ્ધ હોવાથી તેને ધ્યાન કરવામાં ખૂબ જ તલ્લીનતા લાગે છે. બાકી જેનામાં કામક્રોધ ભર્યાં છે, જેનો સ્વભાવ મુખ્યત્વે રાજસ કે તામસ છે, તેણે ધ્યાન તરફ દોટ મૂકવાને બદલે જરા ધીરજ રાખી સ્વભાવની સાત્વિકતા સાધવા તરફ વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ. મકાન બાંધતા પહેલાં પાચો તો ચણવો જોઈએ. પાચા વિનાનું મકાન કેવી રીતે ઊભું થવાનું ? ધ્યાનને માટેની સાધનામાં પણ જરૂરી પાચાનું ઘડતર કરવું પડે છે. તે વિના ધ્યાન સફળ થાય નહીં, ને આનંદ આવે નહીં.

સૌથી પહેલું પગથિયું યમ છે. યમમાં પાંચ વાતનો સમાવેશ થાય છે. અહિંસા, સત્ય, તપ, બ્રહ્મચર્ય ને અપરિગ્રહ, અહિંસા એટલે મન, વચન ને કાયાથી કોઈને ઈજા ના પહોંચાડવી. સૌ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો. સત્ય બોલવું. સત્યરૂપી ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ માટે વ્રત લેવું. તપ એટલે હરેક ક્ષણ ઈશ્વરને માટે પ્રાર્થના, જપ વિગેરેમાં ગાળવી. તે ઉપરાંત ગીતામાં ત્રણ જાતનાં તપ કહ્યાં છે તેનું પાલન કરવું. શરીર, મન ને વાણીથી સંયમનું પાલન કરવું તે બ્રહ્મચર્ય. ને વધારે પડતો સંગ્રહ છોડી કેવળ ઈશ્વર પર પોતાના જીવનની રક્ષા માટે વિશ્વાસ રાખવો તે અપરિગ્રહ.

આની પછીનું પગથિયું નિયમ છે. એમાં પણ પાંચ વસ્તુઓ છે. શરીર ને મનની પવિત્રતા એટલે શૌચ. ઈશ્વર જે દશામાં રાખે તેમાં પ્રસન્ન રહેવું ને લોભવૃત્તિને છોડી દેવી તે સંતોષ. અસ્તેય એટલે કોઈનું હરામનું ના લેવું કે ના ખાવું તે. આનો સમાવેશ યમમાં પણ થાય છે. ને તેને બદલે તપનો સમાવેશ નિયમમાં કરાય છે. આ પછી સ્વાધ્યાય એટલે ઈશ્વર પ્રાપ્તિના ઉપાય ને ઈશ્વરની લીલા તેમ જ મહાત્માના જીવન, કવન ને ધર્મપુસ્તકોનું નિયમિત વાચન ને તેના ઉપદેશનું જીવનમાં યથાશક્તિ આચરણ. ને ઈશ્વરની નવધા ભક્તિમાંથી કોઈ પણ પ્રકારની ભક્તિ કરવી તેને ઈશ્વરપ્રણિધાન કહે છે.

આ બે વ્રતના પાલનથી - તેના યથાશક્તિ આચરણથી હૃદયના મેલ ધોવાઈ જાય, એટલે આસનની વિધિ આવે છે. એક સ્થાને શાંતિ ને સુખપૂર્વક લાંબા વખત લગી બેસવાનું નામ આસન છે. તે પછી શ્વાસોશ્વાસની શુદ્ધિ ને પ્રાણની શુદ્ધિ કરવાની પ્રક્રિયાનું નામ પ્રાણાયામ છે. મનની જુદી જુદી વૃત્તિઓને એકાગ્ર કરવાની ક્રિયા પ્રત્યાહાર

છે. ને મનને એક વસ્તુમાં ઈશ્વરના નામ કે રૂપ કે શરીરના કોઈ અંગમાં એકાગ્ર કરવાનું નામ ધારણા છે. આ પછી ધ્યાનનો વારો આવે છે.

આવા મહામોઘા ધ્યાનને તમે શરૂઆતમાં જ કરવા માંડો તો પછી તેમાં સફલ ક્યાંથી થવાય ? માટે પહેલાં વધારે ધ્યાન હૃદયશુદ્ધિ તરફ આપો. સાત્વિકતાને કેળવો. સત્સંગથી મનને પવિત્ર કરો. દુર્ગુણ ને વ્યસનને નાબૂદ કરો. ને પછી શાંતિથી ધ્યાનમાં ઝંપલાવો. એમ બધું વ્યવસ્થાપૂર્વક કરવાથી તમારી ફરિયાદ દૂર થઈ જશે એમાં શંકા નથી. પાયાને મજબૂત કરવામાં જેટલો વધારે વખત જાય એટલું જ તમારી સાધનાનું ચણતર મજબૂત બનશે. ઉતાવળ કર્યા કરતાં જે કરો તે ખંતપૂર્વક ને સારી પેઠે કરો.

* * *

૨૬. જ્યોતિષશાસ્ત્ર વિશે

પ્રશ્ન : જ્યોતિષ શાસ્ત્ર વિશે આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર : અભિપ્રાય એટલે તમે શું કહેવા માગો છો ?

પ્રશ્ન : જ્યોતિષ શાસ્ત્ર સાચું છે ?

ઉત્તર : મૂળભૂત રીતે બધાં શાસ્ત્રો સાચાં છે, અથવા તો અમુક વાસ્તવિક નિયમો અથવા તો સિદ્ધાંતોના આધાર પર તૈયાર થયેલાં છે. તેવું જ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર વિશે સમજી લેવાનું છે. તે ખોટું નથી, પરંતુ સાચું છે. તેની પાછળ ચોક્કસ ધારાધોરણ છે, બંધારણ છે, ને ગણિત છે. તેના પર જેનો જેટલો કાબૂ હોય તેટલા પ્રમાણમાં તે તેમાં સિદ્ધહસ્ત બની શકે છે. માણસની પોતાની જ અંદર ત્રુટિ હોય તો તે જ્યોતિષ શાસ્ત્રને મૂલવવામાં ભૂલ પણ કરે, તેથી આખું યે જ્યોતિષ શાસ્ત્ર કાંઈ ખોટું નથી બની જતું.

પ્રશ્ન : જ્યોતિષ શાસ્ત્રની જરૂર છે ખરી ?

ઉત્તર : તમારા માટે તેની જરૂર છે કે નહીં, અને છે તો કેટલા પ્રમાણમાં અથવા ક્યારે, તે તમારે નક્કી કરવાનું છે. તેનો આધાર તમારી રુચિ કે પ્રકૃતિ પર રહેશે. જો તમારી પ્રકૃતિ કુતૂહલપ્રધાન હોય, અને ભૂતભાવિના ગર્ભમાં ડોકિયું કરવાનું તમને ગમતું હોય, એ માટેની તમને વિશેષ અભિરુચિ હોય, તો જ્યોતિષ શાસ્ત્રની જરૂર તમારા જીવનમાં સદાને માટે રહેવાની, તમે એના તરફ ખેંચાવાના જ. તમને એને માટે મીઠી મમતા કે લાગણી રહેવાની જ. પરંતુ જો તમને એવી સ્પૃહા કે લાલસા નહીં હોય અને જે થઈ ગયું છે, થાય છે, કે જે થવાનું છે, તેથી તમે સંતુષ્ટ હશો, તો તેની આવશ્યકતા તમારા જીવનમાં ભાગ્યે જ પડવાની. મતલબ કે જ્યાં સુધી જિજ્ઞાસા છે ત્યાં સુધી જ્યોતિષ પણ તમારે ને બીજાને માટે જીવતું જ રહેવાનું. જો ભૂતભાવિને જાણવાની જિજ્ઞાસા કે અગમ ઘટનાઓના ભેદ ઉકેલવા માટેનું કુતૂહલ ના હોય, તો તો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. તો તો પછી કશું કહેવાનું જ નથી રહેતું. જ્યોતિષ સાચું છે કે ખોટું એ પ્રશ્ન જ તમારા માટે નહીં રહે. એ સાચું હશે તો પણ શું ને સાચું નહીં હોય તો પણ શું ? તમારે માટે એ હકીકત ગૌણ બની જશે.

પ્રશ્ન : યોગીને સાધનાની મદદથી ભૂતભાવિનું જ્ઞાન થાય છે ખરું ?

ઉત્તર : સાધના કરનાર યોગીની ઈચ્છા હોય તો જરૂર થઈ શકે છે. એ વાત અક્ષરશઃ સાચી છે, અને શંકારહિત છે. સ્વાનુભવ વિના એ નથી સમજાય તેમ.

પ્રશ્ન : એવું જ્ઞાન કેવી રીતે થતું હશે ?

ઉત્તર : યોગીની સાધનામાં વિકાસ કરનારો યોગી જ્યારે સમાધિ અવસ્થામાં પ્રવેશ કરે છે ને સમાધિ પર કાબૂ મેળવે છે, ત્યારે તેની અંદર અલૌકિક શક્તિનો ઉદય થાય છે, જે શક્તિ દ્વારા સમાધિની દશા દરમિયાન એ ઈચ્છાનુસાર જ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ કરી શકે છે. એવો યોગી સત્ય સંકલ્પ બની જાય છે. એટલે પોતાના જ સંકલ્પની પ્રતિક્રિયારૂપે ભૂત, ભાવિ કે વર્તમાનકાળના અથવા કોઈયે વ્યક્તિ કે વસ્તુના જ્ઞાનને મેળવી શકે છે. પછી તો જાગૃતિ દરમિયાન પણ એને માટે એવું જ્ઞાન સહજ બને છે.

પ્રશ્ન : એવા યોગી પુરૂષો અત્યારે છે ખરા ? તેમનું દર્શન થઈ શકે ?

ઉત્તર : કેમ નથી ? અવશ્ય છે. તેમની કૃપાથી તેમનું દર્શન જરૂર થઈ શકે. ફક્ત તેને માટે પ્રામાણિક ઈચ્છા કે લગન જોઈએ. એ ઉપરાંત, તમે ધારો તો તમે પણ તેવા લોકોત્તર યોગી બની શકો. તમારી પોતાની અંદર પણ એવી શક્તિ છે. ફક્ત તે સુષુપ્ત અવસ્થામાં પડેલી છે અને તમને તેની માહિતી નથી, એટલું જ. તેને જગાડો ને વિકસાવો તો જે ધારશો તે બધું જ કરી શકશો. આત્મિક વિકાસને માર્ગ સૌ કોઈને માટે ઊઘાડો છે. સૌ તેનો લાભ નથી લેતાં એટલું જ.

* * *

૨૭. દર્શન ક્યારે થાય ?

પ્રશ્ન : ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઈચ્છા મને કેટલાય વખતથી થયા કરે છે. તો તે ઈચ્છા પૂરી થઈ શકશે ખરી ?

ઉત્તર : શા માટે નહિ થઈ શકે ? એકલા શ્રીકૃષ્ણના જ દર્શનની ઈચ્છા શા માટે ? બીજા કોઈ પણ દર્શનની ઈચ્છા કોઈના પણ જીવનમાં પૂરી થઈ શકે છે. એમાં કોઈ પ્રકારની શંકા કરવાની જરૂર નથી. આજ સુધી ભક્તિમાર્ગના કેટલાય સાધકોને ભગવાનના દર્શન ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે થયેલા છે તેવી જ રીતે તમને પણ થઈ શકે છે. ફક્ત તેને માટે આવશ્યક યોગ્યતા તરીકે તમારા દિલમાં પ્રેમ અને વિશ્વાસ હોવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : પ્રેમ અને વિશ્વાસ તો છે જ. આથી વધારે પ્રેમ કેવો ?

ઉત્તર : એ તો કેવી રીતે કહી શકાય ? પ્રેમ છે તેની ના નહિ. પ્રેમ છે માટે તો તમને ઈશ્વરના દર્શનની ઈચ્છા થાય છે. તેના વિના ઈશ્વરના દર્શનની ઈચ્છા થાય જ નહિ. પરંતુ આજે જે પ્રેમ છે તે બરાબર નથી. તે પર્યાપ્ત માત્રામાં છે એવું માની લેવામાં ભૂલ થાય છે. તમે તેને પર્યાપ્ત માત્રામાં છે એમ માનતા હશો. છતાં પણ તેવું નથી.

પ્રશ્ન : કેમ ? મારા પ્રેમમાં કશી કમી છે ?

ઉત્તર : કમીની વાત હું નથી કરતો. તે તમારે જોવાનું કે શોધી કાઢવાનું છે. પરંતુ જો તમારા હૃદયમાં ઈશ્વરને માટેના પરમ પ્રેમનો ઉદય થયો હોત, તો તમે ઈશ્વરથી દૂર રહી શકત નહિ. અથવા તો એમ કહો કે ઈશ્વર તમારાથી દૂર રહી શકત જ નહિ. તમને ઈશ્વરનું ધન્ય દર્શન ક્યારનુંય થઈ ગયું હોત. અને તમે જે પ્રશ્ન પ્રારંભમાં પૂછ્યો છે તે પ્રશ્ન પણ પૂછવાનો ના રહેત. ધારો કે ઉત્કટ પ્રેમનો ઉદય થવા છતાં કોઈ કારણથી તમને ઈશ્વરનું દર્શન થવામાં વિલંબ થાત તો પણ, તે દર્શન થશે એવી શ્રદ્ધા તો તમને જરૂર રહેત. એ વિશે લેશમાત્ર પણ આશંકા ના થાત. અને તમારા ચિત્તો પણ બદલાઈ જાત.

પ્રશ્ન : ચિત્તો પણ બદલાઈ જાત એટલે શું થાય તે કહી બતાવશો.

ઉત્તર : ચિત્તો પણ બદલાઈ જાત એટલે તમારી આખી દિનચર્યા જ ફરી જાત. આજે તમને સંસારના વ્યવહારમાં જે થોડોક પણ રસ છે તે રસ પછી ઊડી જાત. તમારો રહ્યોસહ્યો સઘળો જ રસ સંસારના કોઈ પદાર્થ કે સંસારની કોઈ પ્રવૃત્તિમાં નહિ, પરંતુ ઈશ્વરમાં જ રહેત. ઈશ્વર જ તમારા જીવનનું મધ્યબિંદુ બની જાત. પછી તમે દિવસ અને રાત ઈશ્વરનું જ સ્મરણ કર્યા કરત, ઈશ્વરના જ ચિંતન મનનમાં મગ્ન બનીને બેસી રહેત. ઈશ્વરને માટે પળોપળો પ્રાર્થત. અને અંતરના અંતરતમમાંથી ઈશ્વરને માટે આકંઠ કરત. ઈશ્વર સિવાય તમને કાંઈ ગમે નહિ એ દશાની કલ્પના તમે કરી શકો છો ? હજી એ ધન્ય દશાની પ્રાપ્તિ તમને નથી થઈ. માટે તો તમારું મન સંપૂર્ણપણે ઈશ્વર પરાયણ નથી રહેતું. અલબત્ત, તમારી સાધનામાં આગળ ને આગળ વધતા રહેશો તો છેવટે એ દશાની પ્રાપ્તિ જરૂર થશે.

પ્રશ્ન : હૃદયમાં ઈશ્વરને માટેનો પ્રેમ હોય, ત્યાગ હોય, ને વૈરાગ્ય હોય તો પણ ઈશ્વરના દર્શન થવામાં વિલંબ થાય છે ખરો ?

ઉત્તર : કોઈ વાર વિલંબ થતો હોય છે અને એનું કારણ જરૂરી સમયનો અભાવ હોય છે. યોગ્ય સમય પાકતાં લગી પ્રેમ હોવા છતાં ભક્તને પ્રતીક્ષા કરવી પડે છે. એવે વખતે નિરાશ થવાની જરૂર નથી. કર્મસંસ્કારના અંતરાય પૂરા થતા માર્ગ સાફ થશે, ને ઈશ્વર દર્શન અવશ્ય થઈ રહેશે.

* * *

૨૮. પશુબલિ

પ્રશ્ન : કેટલાક લોકો કહે છે કે, દેવીને પશુનું બલિદાન દેવાથી દેવી પ્રસન્ન થાય છે. કોઈ કોઈ પંડિતો પણ એવું કહેતા સાંભળવામાં આવે છે કે શાસ્ત્રોમાં પશુના બલિદાનનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે. તો તેમનું કથન સાચું માનવું કે ખોટું ? દેવીની પ્રસન્નતાને માટે શું પશુનું બલિદાન અનિવાર્ય અથવા આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : દેવીની પ્રસન્નતાને માટે પશુનું બલિદાન અનિવાર્ય અથવા આવશ્યક બિલકુલ નથી. દેવીની પ્રસન્નતાને માટે જે અનિવાર્ય અથવા તો અત્યંત આવશ્યક છે તે તો દેવીને માટેનો સાચા દીલનો ઉત્કટ કે પ્રખર પ્રેમ છે. મનની નિર્મળતા વિના એવો પ્રેમ નથી પ્રકટી શકતો. એ પ્રકટે છે એટલે અંતર દેવીના દર્શનને માટે તલસવા માંડે છે અને આકુળવ્યાકુળ બની જાય છે. એવા તલસાટ અને એવી વ્યાકુળતા વિના દેવી દેવતા, ઈષ્ટદેવ કે ઈશ્વરનું દર્શન નથી થઈ શકતું.

પ્રશ્ન : તો પછી પશુના બલિદાનની વાત શું વ્યર્થ છે ?

ઉત્તર : વ્યર્થ છે એમ જ કહેવું પડે છે. જો ન્યાય, નીતિ ને સત્યના પક્ષે રહીને વિચારો તો તમને કે બીજા કોઈને પણ એ વ્યર્થ કે નિરર્થક જ લાગશે. જે મહાન ભારતીય સંસ્કૃતિ, ધર્મ કે તત્ત્વજ્ઞાને ‘અહિંસા પરમ ધર્મ છે’ એવો ઉપદેશ આપ્યો છે, ચરાચરમાં પરમાત્માના પાવન પ્રકાશની ઝાંખી કરીને સૌના પ્રત્યે પ્રેમ કેળવવાની તેમજ સૌનાયે હિતમાં રત રહેવાની સૂચના કરી છે, અને મન વચન તથા કાયાથી કોઈનું કિંચિત પણ કુડું ના કરવાની ભલામણ કરી છે, તે સંસ્કૃતિ, ધર્મ કે તત્ત્વજ્ઞાન દેવી કે દેવતાની પ્રસન્નતાને ખાતર પણ જીવ-હત્યાની ભલામણ કેવી રીતે કરી શકે ? દેવી કે દેવતાની પ્રસન્નતાને માટે એ ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન તથા સંસ્કૃતિએ છેક જ સહેલી રીત શોધી કાઢી છે, ને સરળ ઉપાયોનું અવલંબન લેવાનું કહ્યું છે. તે પ્રમાણે ચપટી ચોખા મુકવાથી, નાળિયેર કે સોપારી મુકવાથી, અને કશું જ ના મુકવું હોય તો બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને પગે લાગવાથી, પ્રેમથી ભરેલું એકાદ ગીત ગાવાથી કે પ્રાર્થના કરવાથી દેવી કે દેવતાની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તેવા સરળ, સીધા ને નિષ્કલંક માર્ગનો ત્યાગ કરીને હિંસાના અનૈતિક માર્ગનો આધાર શા માટે લેવો છે, અને તે પણ શાસ્ત્રોના નામે ?

પ્રશ્ન : ત્યારે પંડિતોના કહેવા પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાં પશુનું બલિદાન દેવાનો ઉલ્લેખ આવે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કેવી રીતે કરી શકશો ? તે ઉલ્લેખ શું ખોટો છે ? તમે જે ખુલાસો કરો છો તે મુજબ તો તે ખોટો જ ગણાય.

ઉત્તર : શાસ્ત્રોમાં પશુના બલિદાનની જે વાત આવે છે તે વાત ખોટી નથી, પરંતુ એનો અર્થ જરા જુદો છે. એનો શબ્દાર્થ નથી લેવાનો પરંતુ ભાવાર્થ લેવાનો છે. જે ગેરસમજ ફેલાઈ છે તે એનો શબ્દાર્થ કરવાને લીધે જ ફેલાઈ છે.

પ્રશ્ન : પશુબલિનો વળી કેવોક ભાવાર્થ થાય છે ?

ઉત્તર : પશુ શબ્દનો અર્થ પશુભાવ, પશુતા, અજ્ઞાન અથવા તો અહંકારથી યુક્ત જીવભાવ થાય છે. એને લીધે જ માનવને દેવી, દેવતા, ઈષ્ટ કે ઈશ્વરનું દર્શન નથી થઈ શકતું. શાસ્ત્રોએ દેવી દેવતા ઈષ્ટ કે ઈશ્વરની પ્રસન્નતાને માટે તેનું બલિદાન આપવાનું અથવા તો તેનાથી મુક્તિ મેળવવાનું કહેલું છે. એ પશુતા, અજ્ઞાન અથવા

અહંકારને લીધે જ જીવ શિવથી દૂર છે, અને શિવનું સાન્નિધ્ય નથી મેળવી શકતો. એમાંથી મુક્તિ મેળવીને દેવી, દેવ કે ઈશ્વરના ચરણોમાં પોતાનું સર્વસમર્પણ કરવાની જરૂર છે. પશુબલિનો અર્થ આવો ઊંડો અને આધ્યાત્મિક છે. પરંતુ બીજી કેટલીય વાતોના સંબંધમાં બન્યું છે તેમ વખતના વીતવાની સાથે એ ભાવાર્થ પણ ભુલાઈ ગયો. અને દેવીની પ્રસન્નતાને નામે જ્યાં-ત્યાં પશુઓની ઘોર હત્યા થવા માંડી. યજ્ઞોમાં પણ એવી જ પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થયું. ભગવાન બુદ્ધ અને મહાવીર જેવા મહાપુરુષોએ એ પ્રથાની સામે વિરોધ પણ ઊઠાવ્યો. વર્તમાનકાળમાં વેદોના મહાન અભ્યાસી અને આલોચક મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીએ પણ સ્થૂલ બલિદાનની એ પ્રથાને ખોટી ઠરાવી. એટલે પશુબલિની એ પદ્ધતિ લેશ પણ આવકારદાયક નથી એ સમજી લેવું જોઈએ.

* * *

૨૯. પ્રતિકૂળતામાંથી પણ રસ્તો કાઢો

પ્રશ્ન : ઘણા વખતથી તમને પત્ર લખવાની ઈચ્છા હતી. આજે પ્રભુ પૂરી કરે છે. મને આધ્યાત્મિક રસ્તે આગળ વધવાની ખૂબ ઈચ્છા છે. પરંતુ મારો અંગત પ્રશ્ન મને મુંઝવે છે. મારા જેવી બેનોને માટે ધ્યાન શક્ય જ નથી. બાળકો, ઘરની જવાબદારી અને આખા દિવસનો થાક, પછી સવારે વહેલાં ઉઠાય જ ક્યાંથી ? છ વાગે ઉઠાય ત્યાં તો નાનું બાળક સાથે જ ઊઠે. સવારે ને રાતે બે વખત પાંચ મિનિટ ઈશ્વરસ્મરણ પણ ભાગ્યે જ થાય છે. રાતે પથારીમાં ઈશ્વરસ્મરણ કરું છું પણ તરત જ ઊંઘ આવી જાય છે. તો મારે શું કરવું ?

ઉત્તર : તમારી વાતને સહાનુભૂતિપૂર્વક સમજી શકું છું. દિવસભરના પરિશ્રમ પછી રાતે થાક લાગે ને ઊંઘ આવે તે બરાબર છે. પથારીમાં ઈશ્વરસ્મરણ ભાગ્યે જ થાય. ખાસ કરીને આવી અવસ્થામાં, છતાં પણ તમારે નિરાશ ને નાર્હિમત થવાની જરૂર નથી. તમને આગળ વધવાની ઈચ્છા છે તે જ બતાવે છે કે, તમારા આત્મામાં શુભ આધ્યાત્મિક સંસ્કારો સુષુપ્ત રીતે પડેલાં છે. તે ઈચ્છાનો અમલ કરવા માટેની અનુકૂળતા શોધી કાઢો. રાતે થાક લાગીને ઊંઘ આવે છે તેની હરકત નહિ, પરંતુ તમે દિવસ દરમિયાન બીજા કોઈ પણ વખતે તથા ઘરના કામ કરતાં કરતાં પણ ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવાની ટેવ પાડો. તો તમારા તનથી ઘરનું કામ થયા કરશે ને મનથી ઈશ્વરસ્મરણ ચાલુ રહેશે. બંને કામ ચાલુ રહ્યા છતાં બંનેમાંથી કશાનો બોજો નહિ લાગે કે બંને એકમેકની વચ્ચે નહિ આવે. બીજી વાત એ છે કે સવારે છ વાગે ઉઠવાને બદલે એક કે અડધો કલાક વહેલા ઊઠીને પણ ઈશ્વરસ્મરણ કરી શકો છો. એવી રીતે, ઘરના બીજા સભ્યો ઊઠે અને ઘરની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થાય તેની પહેલાં થોડોક આત્મિક સાધનાનો શાંત અભ્યાસ કરી શકો છો. ગમે તેમ કરીને વખત કાઢવાનું આપણા હાથમાં છે, ને તે વખત કાઢવો જ જોઈએ.

પ્રશ્ન : બીજો પ્રશ્ન પણ મને મુંઝવે છે. અમને બેનોને ચાર પાંચ બાળકો થયા પછી સંસારની ઈચ્છા થતી નથી, પરંતુ પુરૂષોને તો સાઠ વરસ સુધી તૃપ્તિ થતી નથી. બેનો પરાધીન છે. સંસારમાં શાંતિ જાળવવા માટે અમુક બાબતોનો આધાર એમણે ખેંચાઈને પણ લેવો પડે છે. હવે આવી બેનોના ઉદ્ધારની આશા ક્યાં છે ? આવતે જન્મે પુરૂષનો અવતાર મળે તે માટે તેમણે તો પ્રભુને પ્રાર્થના જ કરવી રહી.

ઉત્તર : તમારો આ પ્રશ્ન પણ સર્વ સામાન્ય છે. ક્યાંક પુરૂષોનું વિષયની દ્રષ્ટિએ વર્ચસ્વ હોય છે તો ક્યાંક સ્ત્રીઓનું. પરંતુ વિષયની લોલુપતાની એ વૃત્તિ ઘણી જ હાનિકારક ને પ્રાણઘાતક છે એની ના નહિ. પુરૂષે કે સ્ત્રીએ છેવટે તો તેમાંથી છૂટવું જ રહ્યું. જે પુરૂષ સાઠ વરસ જેટલી મોટી ઉંમર સુધી શરીરસુખની લાલસા રાખે છે અને પોતાની પત્નીના વિકાસને રૂંધે છે તેણે શરમાવું જ રહ્યું. સાચું કહીએ તો શરમથી મરી જવું જ રહ્યું.

આ દશામાં તમારે શું કરવું ? પુરૂષની હીન વૃત્તિને વખતોવખત મૂંગેમોઢે તાબે થવા કરવા કરતાં તમે એમને સમજાવો, ને સમજાવવા છતાં પણ જો ન માને તો, તેમની ઈચ્છાનો તમારા તથા તેમના હિત માટે વિરોધ કરીને તેમને કહેતાં શીખો. એટલું આત્મબળ આવશ્યક રહેશે. સાથે સાથે તમારી જાતને અસહાય માનવાને બદલે, ઈશ્વરનું શરણ લઈને તેની સાચા દિલની પ્રાર્થના કરો. તે તમારા પતિના દિલમાં નવો પ્રકાશ પાથરી, તેમને પલટાવીને, તમારા જીવનમાર્ગને મોકળો બનાવશે. તમારી મુશ્કેલીઓથી નાર્હિમત બનવાને બદલે ઈશ્વરની આગળ શિશુસમાન સરળતાથી તેમને રજૂ કરતાં શીખો. અમુક સિદ્ધાંતો અથવા આદર્શોને બને ત્યાં સુધી વળગી રહો એ જ

સત્યાગ્રહ છે. તેથી તમારી ઘણી મુસીબતો દૂર થઈ જશે. યાદ રાખો કે ઈશ્વર સદાયે તમારી પાસે છે, ને તમને પ્રકાશ પહોંચાડવા સઘળા સંજોગોમાં તત્પર છે. એટલે નિરાશ થવાનું કારણ નહિ રહે. જે પરિસ્થિતિ છે તેમાંથી યુક્તિપ્રયુક્તિથી માર્ગ કાઢીને ક્રમે ક્રમે આગળ વધો. તમારી ભાવના ને વૃત્તિ સારી તથા સાચી છે એટલે ઈશ્વર તમને જરૂર મદદ કરશે.

* * *

૩૦. સ્થિતપ્રજ્ઞ વિશે

પ્રશ્ન : સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરૂષ કોને કહી શકાય ?

ઉત્તર : ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરૂષનો ઉલ્લેખ આવે છે તે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિ સ્થિર થઈ હોય અને જેનું મન સંકલ્પવિકલ્પથી રહિત બનીને પરમાત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી ચૂક્યું હોય, તેને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવામાં આવે છે. ગીતામાં એવા પુરૂષને માટે ગુણાતીત શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન : એવા પુરૂષને ઓળખવાનાં કોઈ બાહ્ય લક્ષણો ખરાં ?

ઉત્તર : બાહ્ય લક્ષણોનો અર્થ જો તમે બાહ્ય દેખાવ કરતા હો, તો મારે કહેવું જોઈએ કે બાહ્ય દેખાવની બાબતમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરૂષોની દુનિયામાં કોઈ એકસરખો નિયમ નથી પ્રવર્તતો. કેટલાંક લોકો માને છે કે સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરૂષ અમુક જ જાતનો વેશ રાખે. અને અમુક રીતે જ રહેતો હોય, પરંતુ તે માન્યતા બધા સંજોગોમાં બરાબર નથી. બાહ્ય દેખાવની દુનિયામાં સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરૂષ પોતાની ઈચ્છા, રુચિ કે પસંદગી પ્રમાણે વર્તે છે. એ કોઈ નક્કી કરેલા નિયમ કે બંધનને આધીન નથી. એના પરથી એનું મૂલ્યાંકન ના કરી શકાય કે એની ગુણવત્તા પણ ના આંકી શકાય. એવી રીતે એની ગુણવત્તા આંકવા જઈએ તો ખોટા ઠરીએ. છતાં પણ, એવા પુરૂષને ઓળખવા માટેના કેટલાંક અંતરંગ લક્ષણો છે જેમનો પડઘો બહારની દુનિયામાં, અથવા તો એના બહારના જીવનવ્યવહારમાં પડતો હોય છે. એવાં લક્ષણો પરથી એને ઓળખવામાં મદદ મળી શકે ખરી.

પ્રશ્ન : એવાં લક્ષણોનો ઊડતો ચિતાર આપી શકશો ?

ઉત્તર : જરૂર. સ્થિતપ્રજ્ઞ કે ગુણાતીત અથવા તો સાક્ષાત્કારી પુરૂષનું સૌથી મોટું અને મહત્વનું લક્ષણ તો એની અંદર અને બહાર પ્રવર્તતી પરમશાંતિ છે. પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ પરિચયને પરિણામે એને જે પરમશાંતિની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તે શાંતિ એના વદન પર, એની આંખમાં, વાણીમાં અને એના હલનચલનમાં દેખાઈ આવે છે. એની સંનિધિમાં પહોંચતા વેંત જ આપણને એ શાંતિનો પરિચય થાય છે. ગમે તેવા સ્થળ કે કાળમાં પણ એ શાંતિનો પ્રવાહ એવો જ અબાધિત રહે છે. મનુષ્યમાત્ર એવી અખંડ કે સનાતન શાંતિની ઈચ્છા કરે છે. તેને માટે પરિશ્રમ કરે છે. પરંતુ એ શાંતિ એના ભાગ્યમાં નથી હોતી કારણ કે એ શાંતિ કેવળ મનબુદ્ધિની પર જવાથી, અથવા તો અતીન્દ્રિય પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાથી જ મળી શકે છે. એના માટે આત્મિક સાધનાનું આલંબન લેવું જોઈએ, અને એ સાધનામાં સફળ ના થવાય ત્યાં સુધી ખંત ને ચીવટપૂર્વક આગળ વધવું જોઈએ. એ માર્ગે બહુ જ ઓછા પુરૂષો પ્રયાણ કરે છે એટલે બહુ જ ઓછા પુરૂષો એ શાંતિની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. એ દુનિયાનું નિરીક્ષણ કરતાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

પ્રશ્ન : શાંતિની પ્રાપ્તિને માટે આત્મિક સાધનાનો આધાર લેવો જ જોઈએ કે બીજી કોઈ રીતે પણ તેની પ્રાપ્તિ થઈ શકે ?

ઉત્તર : બીજી કોઈ રીતે એટલે ?

પ્રશ્ન : દુન્વયી સુખોપભોગથી પણ શાંતિ તો મળી શકે છે !

ઉત્તર : પરંતુ એ શાંતિ કેટલી બધી અસ્થાયી હોય છે અને ઉપરછલ્લી કે અધૂરી, તે તમે સહેલાઈથી સમજી શકો છો. જેવી રીતે વરસાદની ઋતુમાં ચમકીને વિલીન થઈ જનારી વીજળીના કાયમી અસ્તિત્વની કોઈ બાંધધરી નથી આપી શકતું, તેવી રીતે દુન્વયી વિષયો કે સાંસારિક સુખોપભોગથી પ્રાપ્ત થનારી એ શાંતિની શાશ્વતતાનો શિલાલેખ પણ લખી નથી શકાતો. એ શાંતિ બહારના પદાર્થો અને સંજોગો પર આધાર રાખતી હોઈને, એ પદાર્થો ને સંજોગો દૂર થતાં કે વિપરિત બનતા, ઊડી જાય છે. અને એવે વખતે માણસ અત્યંત અશાંત બની જાય છે. પરંતુ સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષની શાંતિ તો મનથી નિર્મળતા, સ્થિરતા અને પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને પરિણામે, પોતાના આત્મામાંથી સ્વતઃ કે સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. એટલે એનો કદી પણ નાશ નથી થતો. કોઈ બાહ્ય વસ્તુ કે પરિસ્થિતિ પર એનો આધાર પણ નથી રાખવો પડતો. આ મોટો ને મહત્વનો ભેદ તમે સમજી શકો છો ?

* * *

૩૧. સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો

પ્રશ્ન : સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષને ઓળખવાના એક અગત્યના સાધન કે લક્ષણ- શાંતિનો ઉલ્લેખ તમે કરી બતાવ્યો. એ સિવાય એવા પુરુષને ઓળખવાનું કોઈ બીજું લક્ષણ છે ખરું ?

ઉત્તર : જરૂર છે. બીજું એક લક્ષણ નથી પરંતુ બીજા કેટલાંય લક્ષણ છે. શાંતિનું લક્ષણ તો એમાંનું સૌથી આગળ પડતું લક્ષણ છે એટલું જ.

પ્રશ્ન : બીજા કયાં લક્ષણ છે ?

ઉત્તર : સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષનું બીજું કિંમતી કે મહત્વનું લક્ષણ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર અથવા પરમાત્માને માટેનો અનંત પ્રેમ, અને પરમાત્માની સાથેનું સતત અનુસંધાન છે. પરમાત્માના અનન્ય અને અનંત પ્રેમ વિના, પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર વિના, પરમાત્માની સાથેનું સતત અનુસંધાન પણ શક્ય નથી બનતું. એટલે પરમાત્માનો પ્રેમ સૌનાં મૂળમાં છે. એને સ્થિતપ્રજ્ઞના જીવનનું કરોડરજ્જુ કહીએ તો પણ ચાલે. એ પ્રેમની પ્રબળતાથી પ્રેરાઈને જ એ પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની સાધના કરે છે, ને છેવટે પરમાત્માને ઓળખી લે છે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર માણસે પોતાની અંદર અને બહાર બંને ઠેકાણે કરવાનો છે. અંદર એટલે પોતાના શરીરની અંદર અને બહાર એટલે સંસારના બધા પદાર્થોમાં. એ બંને પ્રકારના સાક્ષાત્કારને જ સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર કહી શકાય છે, ને ધન્યતા પણ એથી જ મળે છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષને માટે એવો સાક્ષાત્કાર સ્વાભાવિક કે સહજ થઈ જાય છે. એવા સાક્ષાત્કારને પરિણામે એનું મન હંમેશાં પરમાત્મામાં જ લાગેલું રહેતું હોય છે. પરમાત્મા સિવાય એના મનમાં, હૃદયમાં, પ્રાણમાં કે રોમરોમમાં બીજું કશું જ નથી રહેતું.

પ્રશ્ન : એનો અર્થ એવો ખરો કે, એવા પુરુષને સંસારના પદાર્થો પ્રત્યેનો પ્રેમ નથી હોતો ? અથવા તો શાસ્ત્રોમાં જેને વૈરાગ્ય કહે છે તેવા વૈરાગ્યની તે મૂર્તિરૂપ હોય છે ?

ઉત્તર : વૈરાગ્ય વગર તો એવી અસાધારણ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય જ નહીં. એટલે એવો પુરુષ વૈરાગ્યની મૂર્તિરૂપે તો હોય જ છે. પરંતુ લોકોમાં વૈરાગ્યનો જે રૂઢ છે તે અર્થ નથી લેવાનો. વૈરાગ્ય એટલે સંસારના વિષયોમાં રાગ ના હોવો અને પરમાત્મામાં વિશેષ પ્રેમ હોવો. એ અર્થને નજર સામે રાખીને કહી શકાય કે સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ એ અર્થના જીવંત અનુવાદરૂપ હોય છે. સંસારના પદાર્થોમાં એને પ્રેમ હોય છે એમ કહીએ તો પણ રાગ કે મોહ તો હોતો જ નથી. પ્રેમ અને રાગ અથવા તો પ્રેમ અને મોહની વચ્ચેના તફાવતને તમે સમજી શકો છો ? તો પછી આ કથનને પણ સહેલાઈથી સમજી શકશો.

પ્રશ્ન : સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ કાર્ય કરે કે ના કરે ?

ઉત્તર : કર્મ કર્યા વિના તો કોઈ રહી શકતું જ નથી. દરેક દેહધારીને કર્મ તો કરવાનું જ હોય છે. એક યા બીજા જાતનાં કર્મો તેનાથી થયા જ કરે છે. પરંતુ સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ તથા બીજા સાધારણ પુરુષના કર્મોમાં આભજમીનનું અંતર હોય છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ જે કર્મો કરે છે, તે કોઈ પણ પ્રકારના અહંભાવ વગર, પરમાત્માની પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને કરે છે. એ કર્મોમાં અને એ કર્મોના ફળમાં એને આસક્તિ નથી થતી. એ કર્મો બીજાને માટે લાભકારક થાય છે. એ કર્મોની પાછળ પરહિતની ભાવના રહેલી હોય છે. બીજાના હિતયજ્ઞની વેદીમાં અમૂલ્ય

આહુતિરૂપે થનારાં એ કર્મો સંસારને માટે કલ્યાણકારક થઈ પડે છે. એ કર્મો ભૂલેચૂકે પણ બંધન કરતાં નથી હોતા. સામાન્ય માણસનાં કર્મો એવી જાતનાં ના કહી શકાય. તે તો વિવેક વગરના અહંભાવથી યુક્ત, રાગદ્વેષ તથા આસક્તિની અસરવાળાં, શુભાશુભ અસરથી ભરેલાં, અને બંધનકારક હોય છે. એટલે સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ કાર્ય કરવાં છતાં પણ કર્મની અસરથી અલિપ્ત રહે છે. આ અલિપ્તતા અથવા તો અનાસક્તિ અને પરિહત પરાયણતા પણ સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષનું મહત્વનું લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન : જે મહાત્માઓ કાંઈ સક્રિય કાર્ય કે સેવા કરતાં નથી. ભાષણ-પ્રવચન કે પ્રચાર કરતા નથી, પરંતુ એકાંત સ્થળોમાં જીવન ગાળે છે, તેમનાથી શો લાભ ? તે મહાત્માઓએ એકાંત છોડીને સંસારમાં પ્રચાર કરવા નીકળવું જોઈએ એમ તમે નથી માનતા ?

ઉત્તર : તમારો પ્રશ્ન બે ભાગમાં વહેંચાયેલો છે. બંનેનો વિચાર કરવો જોઈશે. તમે જો એમ માનતા હો કે ભાષણ કે પ્રવચન કરવામાં અથવા પ્રચાર માટે દોડધામ કરવામાં જ સેવા સમાઈ જાય છે તો તે બરાબર નથી. સેવાનું ક્ષેત્ર ખૂબ વિશાળ છે. સ્થૂલ રીત કરતાં બીજી કેટલીય રીતે સેવા થઈ શકે છે. ગીતા કહે છે કે, 'યોગીઓ શરીર, મન, બુદ્ધિ ને કેવળ ઈન્દ્રિયોથી પણ કર્મ કરે છે.'

બીજો મુદ્દો એ છે કે તમારા ને મહાત્માઓના દ્રષ્ટિકોણમાં જમીન ને આસમાનનો તફાવત હોઈ શકે છે. મહાત્માઓને મન તમારા પ્રિય ઈન્દ્રિયના પદાર્થો ને સંસારના વિષયો ક્ષુદ્ર હોય છે. જીવનની સમગ્ર શક્તિનો ઉપયોગ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કે મુક્તિ માટે જ કરવામાં તે મહાન સેવા માને છે. તેઓ કહે છે કે તમે કોની સેવા કરવા દોડો છો ? બીજાની સેવા કરો તે ભલે. પણ એટલું સમજી લેજો કે તમારે તમારી સેવા પણ કરવાની છે. બંધનમાંથી મુક્ત થઈને તમારે મુક્તિનો આનંદ માણવાનો છે ને આત્માની સાધના દ્વારા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને અલ્પ મટીને વિરાટ બનવાનું છે. માનવજીવનનો સૌથી શ્રેષ્ઠ પુરુષાર્થ આ જ છે. આ પુરુષાર્થની ઉત્કટ ભૂખ જાગવાને લીધે જ મહાત્માઓ એકાંતવાસી બનીને તપ કરે છે. એટલે તે સેવા નથી કરતા એમ કહેવાય ? તેમનું દર્શન, વચન ને જીવન સંસારને માટે પ્રેરણારૂપ છે. એમાં સંદેહ નથી. આવી ઉત્કટ ભૂખ જેમનામાં જાગી નથી તેવા પુરુષો કર્મના બાહ્ય માર્ગે વિકાસ કરે છે. બાકી ઉપરની કોટિના મહાત્માઓ તો પોતાના આધ્યાત્મિક આદર્શને સિદ્ધ કર્યા પછી જ ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે બાહ્ય કર્મમાં પડે છે. એવા મહાત્માઓથી સંસારને ખૂબ જ લાભ થાય છે. એ મહાત્માઓ જ માણસને આત્મિક વિકાસની યાદ આપે છે. બીજા ધન, સ્ત્રી ને કીર્તિ માટે દોડધામ કરનારા લાખો લોકો કરતાં તેવા એક જ મહાત્માથી સંસારને વધારે લાભ થાય છે.

* * *

૩૨. ચમત્કાર અને ધર્મ

પ્રશ્ન : ચમત્કારોને ધર્મ અથવા ઈશ્વર સાથે કાંઈ સંબંધ ખરો ?

ઉત્તર : જે જાતના ચમત્કારોની તમે વાત કરો છો અથવા તો લોકોમાં સામાન્ય રીતે જે જાતના ચમત્કારો વિશે કહેવાય છે, તે જાતના ચમત્કારો જાદુ વિદ્યાના પ્રયોગ જેવા છે. કોઈકવાર તે ચમત્કારનું મૂળ મેલી વિદ્યામાં પણ હોય છે. એ ચમત્કારો મોટે ભાગે લોકરંજન માટે, કે ધનપ્રાપ્તિ માટે કરાતા હોય છે. એમનો આશ્રય લેનાર કોઈ ઊંચી કોટિનો આધ્યાત્મિક વિકાસ કરી ચૂક્યો હશે કે કરવા માગતો હશે, એમ ના કહી શકાય. એવા ચમત્કારોને ધર્મ, ઈશ્વર, આધ્યાત્મિકતા, કે માનવના વ્યક્તિગત વિકાસની સાથે સંબંધ ના હોય એ સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવું છે. પરંતુ ચમત્કારોનો એક બીજો પ્રકાર પણ છે અને એને ધર્મ, ઈશ્વર, આધ્યાત્મિકતા કે માનવના વ્યક્તિગત વિકાસની સાથે સંબંધ હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન : એ કયો પ્રકાર છે તે વિશે સમજાવી શકશો ?

ઉત્તર : જરૂર. એ પ્રકાર વિશે સમજાવું તે પહેલાં એટલું સમજી લો કે એને ચમત્કારના બહુ ગવાયેલા, બહુ ચવાયેલા, નામથી ઓળખવાને બદલે વિશેષ શક્તિ કે સિદ્ધિના નામથી ઓળખવાનું વધારે બંધબેસતું થઈ પડશે. ચમત્કાર શબ્દના ધ્વનિમાં એક જાતની જુદી જ વ્યંજના ઊઠે છે. એ શબ્દમાં કોઈક, લોકોને આંજી નાખવા માટે કરાતા જાદુ પ્રયોગોનો ભાવ સમાયેલો છે. લોકો એ શબ્દને એ રીતે જ ઓળખે છે. પરંતુ આપણે જેની વાત કરીએ છીએ તે શક્તિ જુદી છે. આત્મોન્નતિની દિશામાં આગળ વધનારા સાધકને એની ઉપલબ્ધિ આપોઆપ અથવા તો સ્વાભાવિક રીતે જ થતી હોય છે. ફૂલમાં જેવી રીતે ફોરમ, મધમાં મધુતા, તથા સૂર્યમાં પ્રકાશ સહજ રીતે હોય છે તેવી રીતે સાધનામાં આગળ વધેલા સાધક કે સિદ્ધ પુરુષમાં એ શક્તિનો આવિર્ભાવ કુદરતના નિયમ પ્રમાણે આપોઆપ જ થતો હોય છે.

અમુક પ્રકારના પ્રાણાયામથી, સતત ધ્યાન કે સમાધિના અભ્યાસથી, ઈશ્વરદર્શનથી અથવા તો મંત્રાનુષ્ઠાનથી એવી અસાધારણ શક્તિનો ઉદ્ભવ થતો હોય છે. ઉદ્ભવેલી શક્તિ ધીમે ધીમે વિકસે છે પણ ખરી. સામાન્ય લોકો એને ચમત્કારના નામથી ઓળખે છે. પરંતુ ચમત્કાર શબ્દ એને માટે બરાબર નથી. ચમત્કાર શબ્દ આધ્યાત્મિક વિકાસનો પરિચાયક નથી. માટે તેનો પ્રયોગ કરવાનું છોડી દઈને હું વિશેષ શક્તિ કે સિદ્ધિ એવા શબ્દનો પ્રયોગ કરું છું.

પ્રશ્ન : આત્મિક વિકાસને માર્ગે આગળ વધનારા પ્રત્યેક સાધકને એવી શક્તિની પ્રાપ્તિ થતી હશે ?

ઉત્તર : ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં થતી હોય છે. કેટલીક વાર તો બહુ લાંબે વખતે પણ થતી હોય છે. છતાં પણ, શક્તિનો મોહ રાખવાને બદલે સાધકે સર્વશક્તિમાન પરમાત્માનો મોહ રાખવો જોઈએ. અને પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ પરિચય કે સાક્ષાત્કારને માટે જ સાધના કરવી જોઈએ. જે શક્તિની પાછળ પડે છે ને સર્વશક્તિમાનને ભૂલી જાય છે તે ભૂલ કરે છે. શક્તિ કરતાં શક્તિના સ્વામી મહાન છે એ યાદ રાખવું જોઈએ. અને જીવનના ધ્યેય તરીકે શક્તિની નહીં પરંતુ તેના સ્વામીની જ પસંદગી કરવી જોઈએ. શક્તિ નહીં હોય તો ચાલશે, જીવનનું કલ્યાણ પણ કરી શકાશે. પરંતુ પરમાત્મા વિના જીવનનું સાર્થક્ય નહિ કરી શકાય.

પ્રશ્ન : સિદ્ધિઓમાં પડીને ભાન ભૂલી જવાનો કે માર્ગ ચૂકી જવાનો ભય રહે છે ખરો ?

ઉત્તર : રહે છે, પરંતુ કેવળ નબળા મનના વિષયલોલુપ સાધકોને માટે. જેમનું મનોબળ મજબૂત છે, અને ઈશ્વર વિના બીજા કોઈએ પદાર્થની લાલસા જેમના મનમાં નથી રમી રહી, તેમણે તેવો ભય રાખવાની જરૂર નથી. ના, સ્વપ્ને પણ નહીં. જેનું મનોબળ નબળું છે તે તો સિદ્ધિ નહિ મળે તો પણ, બીજી સાધારણ વાતોમાં પડીને ભાન ભૂલી જશે કે માર્ગ ચૂકી જશે. એ તો બધી જ પરિસ્થિતિમાં અસલામતિનો અનુભવ કરશે. યાદ રાખો કે ઊંચી શ્રેણીના સાધકો વિશેષ શક્તિ કે સિદ્ધિને માટે હવાતીયાં નથી મારતાં, એને આદર્શ માનીને પણ નથી ચાલતાં. પોતાના સાધના પંથમાં સહજ રીતે સાંપડતી શક્તિઓને એ અંગિકાર કરે છે. અને એ શક્તિઓ પોતાને પથભ્રાંત ના કરે એટલું આત્મબળ તો એમણે મેળવેલું જ હોય છે.

* * *

૩૩. સખ્ય ભક્તિ

પ્રશ્ન : તમે કહ્યું કે સખ્ય ભક્તિમાં ભક્ત ભગવાનને પોતાના સખા કે મિત્ર માને છે. તો શું ભગવાનને એવી રીતે પોતાના સખા કે મિત્ર માનવા બરાબર છે ?

ઉત્તર : હા, બરાબર છે. એમાં કશું ખોટું નથી. ભક્તિની એ સાધના પ્રક્રિયામાં મનુષ્ય સ્વભાવનું પ્રતિબિંબ પડે છે. સંસારના મનુષ્યના જે પ્યારા કે મીઠા સંબંધો છે, તેવી જાતના સંબંધોની ભાવના એ ઈશ્વર સાથે પણ કરે છે અને એ સંબંધોને મજબૂત કરીને એમના દ્વારા ઈશ્વરના રસપ્રદાયક, સુખદાયક, સતત સાન્નિધ્યની ઈચ્છા રાખે છે. ભક્ત એ ઈચ્છા રાખીને ભક્તિ કરે એનો અર્થ શું છે ? લાંબા વખતના અભ્યાસને લીધે એના માટે એવી ભાવના છેક સ્વાભાવિક બની જાય છે. એ ભાવના સંકુચિત નથી હોતી, પરંતુ વિશાળ હોય છે, તે ઉપરાંત, પ્રેમના પવિત્ર સ્વરૂપને ઉત્તરોત્તર વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં પ્રકટાવનારી હોય છે. એટલા માટે બાધક નહિ પરંતુ સાધક અથવા શ્રેયકર થાય છે. આધ્યાત્મિક વિકાસ માટેના સાધનામાર્ગની કોઈ ભાવનાનો તમારે તિરસ્કાર નથી કરવાનો. કોઈ ભાવના નિતાંત ખરાબ છે અને એથી વર્જ્ય છે, એમ પણ નથી માનવાનું. ફક્ત તે ભાવનાઓ મનુષ્યના હૃદયની એક સહજ ભાવના તરીકે સ્વીકારી લઈને તેને ઉન્નત કરવાનો તથા સાનુકૂળ બનાવવાનો પ્રયાસ કરવાનો છે. એમ કરવાથી જીવન ઉર્ધ્વગામી બની શકે છે. એવો ભક્તિ માર્ગના આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે અને એમાં શંકા રાખવાનું કોઈ કારણ નથી.

પ્રશ્ન : દાસ્ય અને સખ્ય ભક્તિનો આધાર સૌએ લેવો જ જોઈએ કે તે વિના પણ ભક્તિ થઈ શકે ?

ઉત્તર : સૌએ એટલે કે ભક્તિમાર્ગ બધા પ્રવાસીઓએ એનો આધાર લેવો જ જોઈએ એવું નથી સમજવાનું. એ સંબંધમાં કોઈ એકસરખો સર્વસામાન્ય નિયમ નથી પ્રવર્તતો. એ તો પોતપોતાની ઈચ્છા, પસંદગી, કે રૂચિનો પ્રશ્ન છે. જેને એ પ્રકારની ભક્તિનો આધાર લેવો હોય તે લઈ શકે છે. એમાં કોઈ જાતની બળજબરી કે કોઈ પ્રકારના દબાણને સ્થાન નથી. જેને એનો આધાર લેવાની આવશ્યકતા ન જણાય, તે એનો આધાર લીધા વિના પણ આગળ વધી શકે છે. તમે શેનો આધાર લો છો તે એટલું બધું મહત્વનું નથી, જેટલું તમે એ આધાર દ્વારા આગળ વધો છો કે નહિ તે છે. આગળ વધવાનું મહત્વ સાધનામાં સૌથી વિશેષ છે. એટલે કોઈપણ ઉદાત્ત કે સાત્વિક ભાવના જો તે તમારો વિકાસ કરવામાં અગત્યનો ફાળો આપતી હોય, તો, તમે તેનો આધાર લઈ શકો છો. યાદ રાખો કે ભક્તિમાર્ગની આ ભાવનાઓ મરજિયાત હોવા છતાં, હૃદયને ઈશ્વરી પ્રેમથી વધારે સભર બનાવવા માટે છે, અને આખરે ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારથી જીવનને કૃતાર્થ કરવા કાજે છે. આ અગત્યની વાત જો ભૂલાઈ જશે તો ભારે નુકસાન થશે. ભક્ત કેવળ ભાવમાં જ અટવાતો ને રમતો થઈ જશે, તો એ ભાવની સંસિદ્ધિ નહિ કરી શકે. ભાવની કિંમત ઘણી છે. પરંતુ ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારની કિંમત એથી પણ વિશેષ છે, એ યાદ રાખવાનું છે.

પ્રશ્ન : સખ્ય ભક્તિનો આધાર લેનાર પોતાને ઈશ્વરની બરાબરીયો માની લે એવો ભય ખરો ? ઈશ્વરને પોતાના મિત્ર માનનારા ઈશ્વરના વિશેષ મહિમાને સમજી શકે ખરો ?

ઉત્તર : જરૂર સમજી શકે. ઈશ્વરની સખાભાવે ભક્તિ કરનાર કંઈ પોતાને ઈશ્વર નથી માની લેતો. એવું માને તો તો ભક્તિ કરી શકાય જ નહિ. ઈશ્વર પોતાના કરતાં સવિશેષ કે શ્રેષ્ઠ છે એમ સમજીને જ ભક્ત ભક્તિ કરે છે

એટલે તમે કહો છો તેવો ભય રાખવાની જરૂર નથી. તમે જાણો છો કે બે મિત્રો વચ્ચે પણ સંસારમાં બધી રીતે સમાનતા નથી હોતી છતાં તેમની મિત્રતા ટકે છે ને વધે છે. ભક્તના સંબંધમાં પણ એવું જ સમજી લેવાનું છે. સખ્ય ભક્તિ કરવાથી એ પોતાને ઈશ્વરનુલ્લેખ્ય નથી માની લેતો, કદાપિ નહિ.

* * *

૩૪. સમાધિ કોને કહેવાય છે ?

પ્રશ્ન : સમાધિ કોને કહેવાય છે ? મનનું સમાધાન થાય અથવા તો મન સ્થિર કે એકાગ્ર થાય, તે જ સમાધિ છે કે બીજું કાંઈ ?

ઉત્તર : મનનું કોઈ રીતે સમાધાન થાય અથવા તો મન સ્થિર કે એકાગ્ર થઈ જાય, તેને જ સમાધિ ના સમજી લેતાં. સમાધિદશાની પ્રાપ્તિ એટલી સહેલી નથી. અલબત્ત, મનનું સમાધાન અને મનની સ્થિરતા અથવા એકાગ્રતા એમાં અત્યંત અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. છતાં પણ સમાધિ એથી આગળની અવસ્થા છે. મનને સ્થિર અથવા એકાગ્ર કરવામાં આવે છે ત્યારે ધ્યાન થયું એમ કહેવાય છે. એ સારી પેઠે સિદ્ધ થયેલા ધ્યાનનું સહજ પરિણામ છે. પરંતુ એને સમાધિ સમજવાની ભૂલ ના કરી બેસતાં. સમાધિ તો એના અનુસંધાનમાં પ્રાપ્ત થનારી એથી અનેરી જ અવસ્થા છે.

પ્રશ્ન : સમાધિની એ અવસ્થા દરમિયાન શું થાય છે ?

ઉત્તર : ધ્યાનની સાધના દ્વારા સ્થિર અથવા તો એકાગ્ર થયેલું મન એકદમ શાંત થઈ જાય છે ત્યારે સમાધિની પ્રાપ્તિ થઈ એમ કહેવાય છે. સમાધિની એ દશા દરમિયાન જુદી જુદી જાતના કેટલાય અનુભવો થાય છે. સાધકોની પ્રકૃતિ, રુચિ કે કક્ષા પ્રમાણે એ અનુભવો અલગ અલગ હોય છે એ સાચું છે. પરંતુ એ દશા દરમિયાન પ્રત્યેક સાધકની બાહ્ય દશા તો એક સરખી જ રહેતી હોય છે એટલે કે એ વખતે એ શરીરનું ભાન ભૂલી જાય છે, તથા પોતાની આજુબાજુ શું બની રહ્યું છે તેની ખબર પણ એને નથી પડતી. ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો અનુભવ એ નથી કરી શકતો, તથા દેશ ને કાળની મર્યાદાથી પર બની જાય છે. એ દશામાં એ શાશ્વત આત્મિક સુખનો અનુભવ કરે છે. એટલે ગમે તેટલી સ્થિરતા સિદ્ધ થવા છતાં જ્યાં સુધી શરીરનું ભાન રહે છે ત્યાં સુધી સમાધિ થઈ એવું નથી કહેવાતું. સમાધિ દેહાધ્યાસથી પરની અતીન્દ્રિય દશા છે.

પ્રશ્ન : ત્યારે સંપ્રજ્ઞાત અને અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહે છે તે શું છે ?

ઉત્તર : સમાધિની જે દશામાં સૂક્ષ્મ મનની મદદથી કોઈ દેવી દર્શન થાય છે કે દેવવાણી સંભળાય છે, તે દશાને સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહેવામાં આવે છે. તેમાં સૂક્ષ્મ મન હોય છે, કોઈ અનુભવ થતો હોય છે અને એનો રસ કે આનંદ પણ હોય છે. એથી આગળ વધીને, સમાધિની જે દશામાં સૂક્ષ્મ મન પણ શાંત થઈ જાય છે અને આત્માનુભવ બાદ કેવળ આત્મા જ રહે છે. તે અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિની દશા છે. સમાધિના એવા બે અવસ્થાભેદ છે. તેને જ બીજી ભાષામાં સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન : બધી જાતની સાધનાના મૂળમાં પ્રેમ જ છે કે, બીજું કાંઈ

ઉત્તર : પ્રેમ વિના તો સાધના થઈ જ કેવી રીતે શકે ? પરમાત્માને માટેનો પ્રેમ સર્વે પ્રકારની સાધનાના મૂળમાં છે અને હોવો જોઈએ. પરમાત્મા પ્રેમસ્વરૂપ છે એટલે તેમના સાક્ષાત્કારને માટે પણ પ્રેમસ્વરૂપ થવાની જરૂર રહે છે. એ માટે જ સાધના છે.

* * *

૩૫. ધ્યાન કરવાથી સિદ્ધ પુરુષોનું દર્શન

પ્રશ્ન : ધ્યાનની સાધનામાં આગળ વધ્યા છીએ એવું ક્યારે કહી શકાય ?

ઉત્તર : ધ્યાન કરતાં મન બહારના પદાર્થોમાં દોડવાનું કે વિહરવાનું મૂકી દઈને જ્યારે બીજું બધું જ ભૂલી જાય ને ધ્યાન વસ્તુમાં લીન બની જાય, અને એવી લીનતાની દશા ક્ષણ બે ક્ષણ સુધી નહિ પરંતુ કલાકો લગી અનવરત અથવા તો અભંગપણે રહે ત્યારે તમે ધ્યાનની સાધનામાં આગળ વધ્યા છો એવું કહી શકાય. ધ્યાનમાં બેસશો કે તરત જ તમારું મન એકાગ્રતાના અમૃતમય પ્રવાહમાં વિના પરિશ્રમે, સ્વાભાવિક રીતે જ વહેવા માંડશે. બીજું કશું સ્મરણ નહિ રહે.

પ્રશ્ન : ધ્યાન ક્યાં કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : કોઈ પણ મંત્રમાં, ઈષ્ટમાં, શરીરના કોઈ પણ કેન્દ્રમાં, જ્યાં ઠીક લાગે ત્યાં ધ્યાન કરી શકાય છે. અને એમાંથી ક્યાં પણ ઠીક ના લાગે તો, કોઈ એ પ્રકારના પ્રતીકમાં મન લગાડ્યા વિના, ગીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કહ્યા પ્રમાણે સંકલ્પ-વિકલ્પની નિવૃત્તિવાળી શાંત દશામાં બેસીને પણ ધ્યાન કરી શકાય છે. જેવી તમારી રૂચિ, પસંદગી ને યોગ્યતા. જો સ્થાન વિશે પૂછવા માગતા હો તો કોલાહલરહિત, શાંત અને એકાંત સ્થાન ધ્યાનની સાધના માટે અત્યંત ઉપયોગી છે. એવું સ્થાન ના મળે તો ઘરમાં જ અનુકૂળ જગા, કે સમય શોધીને એ માટેની અનુકૂળતા કરી શકો છો.

પ્રશ્ન : શરીરના કયા કેન્દ્રમાં ધ્યાન કરવાનું વધારે અનુકૂળ રહે છે ?

ઉત્તર : હૃદયપ્રદેશમાં અથવા તો બંને ભ્રમરની મધ્યમાં વધારે અનુકૂળ રહે છે. ભક્તિ-ભાવથી ભરેલા સાધકો ખાસ કરીને હૃદયપ્રદેશને પસંદ કરે છે, ને જ્ઞાન કે યોગમયી પ્રકૃતિવાળા સાધકો ભ્રમરની મધ્યના ભાગને પસંદ કરે છે. તમે ગમે તે એક કેન્દ્રની પસંદગી કરી શકો છો. ભ્રમરની મધ્યમાંનો ભાગ વધારે યોગ્ય હશે.

પ્રશ્ન : ધ્યાન કરવાથી ઊંચી કોટિના સિદ્ધ પુરુષોનું દર્શન થાય છે. એ વાત શું સાચી છે ?

ઉત્તર : તદ્દન સાચી છે. ધ્યાનની સાધનામાં ઊંડે ડૂબકી મારીને તમે એ વાતનો અનુભવ કરી શકો છો. એવો અનુભવ કોઈ પણ કરી શકે છે. થોડા કે વધારે સાધનથી સફળ મનોરથ ન થાય તો નિરાશ ના બનતા, ને સાધનામાં અંતરંગ અનુભવોને મિથ્યા માનવાનો ઉતાવળિયો અભિપ્રાય પણ ના બાંધી બેસતા. મહર્ષિ પતંજલિએ યોગદર્શનના વિભૂતિપાદમાં કહ્યું છે કે બંને ભ્રમરના મધ્યભાગમાં એટલે કે આજ્ઞાચક્રમાં ચિત્તને સ્થિર કરીને ધ્યાન કરવાથી સિદ્ધ પુરુષોનાં દર્શન થાય છે, એ વાત સાચી છે. પરંતુ તેના અનુભવને માટે મન મૂકીને ધ્યાનની સાધના કરવી પડશે. અને એ પણ ધીરજ, શ્રદ્ધા, હિંમત ને લગનથી મનને નિર્મળ કરતા રહીને.

પ્રશ્ન : એ સિદ્ધ પુરુષો મદદરૂપ થાય છે ખરા ?

ઉત્તર : અવશ્ય મદદરૂપ થાય છે. તે દિક્ષા આપે છે. મંત્ર આપે છે, ઉત્સાહ તથા સલાહસૂચન આપે છે, અને સાધકના માર્ગદર્શક થાય છે. તે ઉપરાંત બીજી પણ કીંમતી સહાય કરતા રહે છે. એ તો તમે પોતે જ્યારે સ્વાનુભવના આધાર પર એમના સંપર્કમાં આવશો ત્યારે જ સમજી શકશો. ત્યાં સુધી મારી વાતમાં વિશ્વાસ રાખો અને આગળ વધો.

૩૬. ગુરુમંત્ર બદલી શકાય ?

પ્રશ્ન : મને મારા ગુરુ તરફથી જે મંત્ર મળ્યો છે તે મંત્ર પ્રમાણમાં મોટો હોવાથી જલદી કંઠસ્થ થતો નથી. તો તેને બદલે 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' જેવો બીજો મંત્ર સદાકાળ જપતા રહેવાય તો સફળતા મળે કે નહિ ?

ઉત્તર : તમારો પ્રશ્ન મુદ્દાનો છે, ને સાધકો કે ભક્તોના વિશાળ વર્ગને સ્પર્શે છે. કેટલાય સાધકોને તમારા જેવી શંકા થતી હોય છે. ગુરુએ આપેલો મંત્ર લાંબો હોય, અથવા તો ટૂંકો હોવા છતાં પણ કોઈ કારણથી ના રુચતો હોય તો પોતાની રુચિ કે પસંદગી પ્રમાણેનો બીજો મંત્ર જપવામાં હરકત કે દોષ નથી. મંત્રના જપથી જે સફળતા મળે છે તે તો જપના પરિણામે થતી હૃદયની નિર્મળતાથી તથા એકાગ્રતાથી અને તેને લીધે થતાં પરમાત્માને માટેના પ્રેમથી મળે છે. એટલે એ મુદ્દાને લક્ષમાં રાખીને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક નિયમિત જપ કરશો તો જરૂર લાભ થશે. જપ જડ કે યાંત્રિક ના બની જાય તેનું ધ્યાન રાખજો. સાથે સાથે ગુરુએ આપેલો મંત્ર મોટો હોવાથી જ પસંદ ના હોય તો, બીજા મંત્રની સાથે એ મંત્રની ઓછામાં ઓછી એક માળા તો ગુરુના ઋણને યાદ કરીને જપજો જ.

પ્રશ્ન : ગુરુએ આપેલા મંત્રનો ત્યાગ કરવામાં ગુરુનો દ્રોહ નથી ?

ઉત્તર : બિલકુલ નહિ. બધા ગુરુ શિષ્યની રુચિને જાણીને મંત્ર નથી આપતા. એટલે એ મંત્રને બદલી શકાય છે. હા બદલવાની ક્રિયા ચંચળતાથી પ્રેરાઈને વારંવાર ના કરવી જોઈએ. નહિ તો એનો કાંઈ અર્થ નહિ રહે. બાકી શંકાશીલ બનીને જપ કરવા કરતાં જપ બદલીને નિશંક રીતે આગળ વધવું સારું છે. ગુરુના મંત્રનો સદંતર ત્યાગ કરવાની સલાહ હું નથી આપતો. એ વાત તો મારા પહેલાનાં પ્રત્યુત્તર પરથી જ સમજી શકશો.

પ્રશ્ન : ભગવદ્ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે યોગસ્થ થઈને અને અનાસક્ત થઈને કર્મ કર. તો મને શંકા થાય છે કે, કર્મમાં રસ, એકાગ્રતા કે આસક્તિ જ ના રાખીએ તો કર્મ થઈ શકે જ કેવી રીતે ?

ઉત્તર : તમારી શંકા ગીતાના કથનને બરાબર સમજી લેશો તો મટી જશે. ગીતા એમ નથી કહેતી કે કર્મમાં રસ, એકાગ્રતા કે આસક્તિ ના રાખશો. કર્મ કરતી વખતે રસ અને એકાગ્રતાનો અનુભવ થાય તે જરૂરી છે. ગીતા એનો વિરોધ નથી કરતી. પરંતુ એ એક બીજી જ મહત્વની વાત તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરે છે કે કર્મ કરનાર વ્યક્તિએ કર્મના પરિણામે પેદા થનારી અહંતા, મમતા, વિષયો માટેની આસક્તિ તથા રાગદ્વેષની વૃત્તિમાંથી મુક્ત રહેવું જોઈએ. એવી કળામાં એણે કુશળ બનવું જોઈએ. કર્મ કરો પરંતુ કર્મના સંગ, કે બંધનથી મુક્ત રહો, એવી ગીતાની સૂચના છે. એ રીતે સમજશો તો કર્મને રસ, એકાગ્રતા અને પૂરી ચીવટથી કરશો છતાં પણ એની વિધાતક અસરથી મુક્ત રહેવાની શક્તિ મેળવી લેશો.

* * *

૩૭. ઉપદેશનું અનુસરણ

પ્રશ્ન : મને લાંબા વખતથી એક પ્રશ્ન થાય છે કે દેશમાં ભૂતકાળમાં એકેકથી ચઢિયાતા એવા સમર્થ પુરૂષો થઈ ગયા છે, અને આજે પણ એવા સાક્ષાત્કારી શક્તિશાળી સંતપુરૂષો હાજર છે, તો પણ દેશની દશા સુધરતી કેમ નથી ? દેશમાં આટલું બધું દુઃખ દર્દ, છળકપટ ને લાંચરૂઝત, અનીતિ અને ગરીબીનું જોર છે, છતાં પણ એવા મહાપુરૂષો કેમ કાંઈ કરતા નથી ?

ઉત્તર : ભૂતકાળમાં થયેલા ને વર્તમાનકાળમાં શ્વાસ લેનારા સંતપુરૂષો પણ બે પ્રકારના છે. કેટલાંક સંતપુરૂષો તેમની પ્રકૃતિ ને સમજ પ્રમાણે કેવળ આત્મવિકાસ અને એને માટેની સાધનામાં જ આનંદ માને છે અથવા તો ઈતિકર્તવ્યતા સમજે છે, ને જગતને માટે કશું જ સક્રિય કરવા નથી માગતાં. જ્યારે બીજા પ્રકારના પુરૂષો બીજાની સક્રિય સેવામાં માને છે, એટલું જ નહીં પરંતુ બીજાની યથાશક્તિ યથાશક્ય સેવા કરવા તત્પર રહે છે. સંતપુરૂષોના આ બે ભેદને સમજી લો તો તમારા પ્રશ્નને વધારે સારી રીતે સમજી શકશો.

પ્રશ્ન : એ ભેદ તો સારી પેઠે સમજી ગયો. પરંતુ એના અનુસંધાનમાં જ હું પૂછવા માગું છું કે બીજા પ્રકારના સેવાભાવી, સેવાપરાયણ સંતપુરૂષો શું સંસારના આજના વિકૃત વાતાવરણમાં પલટો ના લાવી શકે ? સંસારને એ વધારે સુખમય કે શાંતિસભર ના કરી શકે ? તો પછી એમ કરવાને બદલે એ સરિતાના તટ પર કે પર્વતોની પ્રશાંત કંદરાઓમાં કેમ બેસી રહ્યાં છે ?

ઉત્તર : જે રીતે તમે વિચારો છો તે જ રીતે વિચારીએ તો તો સર્વસમર્થ ઈશ્વરને માટે પણ એ જ પ્રશ્નો પૂછવા પડે છતાં પણ સંતપુરૂષોની મર્યાદાને વફાદાર રહીને તો કહી શકાય કે બધા સેવાભાવી સંતો કાંઈ સરિતાના તટ પર કે શાંત પર્વત કંદરાઓમાં નથી રહેતા. તે વસતીમાં આપણી વચ્ચે પણ વસતા હોય છે. તેવા પુરૂષો સંસારને વધારે સુખશાંતિમય બનાવવા માટે વધારે ને વધારે પોતાનાથી બનતું બધું જ કરી રહ્યા છે. સંસારના વિકૃત વાતાવરણમાં પલટો લાવવાની એમની આકાંક્ષા છે, પરંતુ એ આકાંક્ષાની પૂર્તિ કાંઈ એમ ને એમ થઈ શકવાની છે કે ? એ માટે તો બે હાથે તાળી પાડવી જોઈશે.

પ્રશ્ન : એટલે ?

ઉત્તર : એટલે આપણે પણ પ્રયાસ કરવો રહેશે. મહાન પુરૂષોની પૂજાસેવા કરીને કે એમનાં ગુણગાન ગાઈને બેસી રહેવાને બદલે એમના સંદેશને જીવનમાં ઉતારવા કટિબદ્ધ થવું પડશે. એમની પાસે કોઈ જાદુઈ લાકડી નથી કે જેના પ્રયોગથી જગતને તે ક્ષણમાત્રમાં ફેરવી શકે. તે તો માર્ગ બતાવે છે. પણ એ માર્ગ પર ચાલવાનું કામ આપણું છે. આપણા વ્યાસથી માંડીને આજ સુધીના અસંખ્ય સંતો આદર્શ જીવનનો ઉપદેશ આપી ગયા છે. પરંતુ સંસારે એ ઉપદેશનો ભાગ્યે જ અમલ કર્યો છે. એટલે ત્રુટી સંતોના ઉપદેશ કે પ્રયાસની નથી, પરંતુ એને પ્રામાણિકપણે ઝીલવાની છે. આચારની સંહિતા આજે ભુલાતી જાય છે. એટલે પ્રજાનાં દુઃખ વધ્યાં અને અનીતિ તથા અશાંતિ પણ વધતાં જાય છે. સૃષ્ટિને સુખમય કરવા માટે તો આવો, સંતપુરૂષોમાં રહેલા પ્રકાશને જીવનમાં ઝીલીએ. જીવન ને જગતની જડતા એથી દૂર થશે.

* * *

૩૮. પ્રકાશનું દર્શન

પ્રશ્ન : ધ્યાનમાં બેસું છું ત્યારે કેટલીક વાર મન શાંત થવાને લીધે પ્રકાશનું દર્શન થાય છે. તો તે શું હશે ? પ્રકાશના એવા દર્શનથી આનંદ તો આવે છે, પરંતુ કોઈકવાર એવી શંકા પણ થઈ આવે છે કે હું ખોટે માર્ગે તો નથી જઈ રહ્યો ને ? મારા જેવા બીજા અભ્યાસીઓને પણ આવો અનુભવ થતો હશે કે નહિ તે હું નથી જાણતો. તો એ સંબંધી માર્ગદર્શનની આશા રાખું છું.

ઉત્તર : તમારો પ્રશ્ન સારો ને કામનો છે. ધ્યાનમાં બેસો છો ત્યારે તમને પ્રકાશનું દર્શન થાય છે તે અનુભવ ઘણો સારો છે એમ કહી શકાય. ધ્યાનની પ્રક્રિયામાં તમે ઠીક ઠીક પ્રગતિ કરી છે કે આગળ વધ્યા છો એની એ સાબિતી છે. પરંતુ એ સંબંધી તમારે કોઈ ભળતી શંકા કરીને તમારી પોતાની જ અંદર અથવા તો તમારી સાધનામાં અશ્રદ્ધા જગાવવાની જરૂર નથી. ધ્યાનની શાંત દશા દરમિયાન થનારું પ્રકાશદર્શન કેટલાય અભ્યાસીઓને થતું હોય છે, અને એ એક સારું ચિન્હ છે. એથી કોઈ પ્રકારના મિથ્યા સંશયમાં પડવાને બદલે, ઉત્સાહિત થઈને આગળ વધવું જોઈએ. સ્વામી વિવેકાનંદજીનું જીવન વાંચશો તો જણાશે કે પ્રકાશદર્શનનો અનુભવ એમને પણ થયો હતો.

પ્રશ્ન : એવો અનુભવ બધા અભ્યાસીઓને થાય છે ?

ઉત્તર : ના, પ્રકાશદર્શનનો અનુભવ સારો ને સાચો છે, છતાં પણ બધા અભ્યાસીઓને નથી થતો. ધ્યાનમાર્ગના બધા પ્રવાસીઓને એક સરખા વચગાળાના અનુભવો થતા નથી એ ખાસ યાદ રાખવાનું છે. જુદા જુદા અભ્યાસીઓને જુદા જુદા અનુભવો થતા હોય છે. એટલે એક અભ્યાસીનો અનુભવ બીજાની સાથે ન મળતો હોય એવું પણ બને છે. એટલા પરથી જ કોઈએ એમ નથી માની લેવાનું કે પોતાને થતા અનુભવો મિથ્યા છે. સાધનની શ્રદ્ધાને પણ કોઈએ નથી ખોવાની. પોતાને થનારા અંગત અનુભવોનું મૂલ્ય પોતાને માટે હંમેશા હોય છે જ.

પ્રશ્ન : પ્રકાશદર્શનના અનુભવનો લાભ લઈને આગળ કેવી રીતે વધી શકાય ?

ઉત્તર : પ્રકાશદર્શનથી ઉત્સાહને દ્વિગુણિત કરીને ધ્યાનમાં વધારે ને વધારે આગળ વધો, તથા પ્રકાશની પણ પર પહોંચીને, જેનો પ્રકાશ છે તે પરમાત્મતત્ત્વની અપરોક્ષ અનુભૂતિ કરો. ત્યાં સુધી ધ્યાનનો અભ્યાસ કર્યા કરો. યાદ રાખો કે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર જ તમારું ધ્રુવપદ છે, અને એની પ્રાપ્તિ સુધી બીજા વચગાળાના કોઈ એ અનુભવમાં ખોટી ઇતિકર્તવ્યતા માનીને અટકી ન પડો. નહિ તો તમારા વિકાસદ્વારને તમે તમારે હાથે જ બંધ કરી દેશો. પ્રકાશદર્શનનો અનુભવ તો એક સાધારણ અનુભવ છે. આગળ વધતાં બીજા કેટલાય ઉત્તમ કોટિના અનુભવો થતા રહેશે. કેટલીક વિશેષ શક્તિ કે સિદ્ધિ પણ મળશે. વિકાસના ક્રમમાં એ તો બધું સ્વાભાવિક રીતે આપોઆપ જ આવતું રહેશે. એ બધું તમને ઉત્સાહ આપે અને શ્રદ્ધા ભરપૂર બનાવી દે તો ભલે, પણ કેદ ન કરી દે, તેનું ધ્યાન રાખજો. પ્રકાશના પ્રકાશ, સિદ્ધિના સ્વામી પરમાત્મા જ તમારે માટે પ્રાપ્તવ્ય છે, એ વાતને કદી પણ ના ભૂલતા.

* * *

૩૯. ધ્યાન કરતી વખતે આસન

પ્રશ્ન : ધ્યાન કરતી વખતે કોઈ એક ચોકકસ પ્રકારના આસનમાં જ બેસવું જોઈએ કે પછી ગમે તે આસનમાં બેસી શકાય ? હું પ્રયત્ન તો પૂરતો કરું છું પરંતુ મારાથી પદ્માસનમાં નથી બેસી શકાતું. તો પદ્માસન વિના ચાલી શકે કે નહીં ?

ઉત્તર : પદ્માસન વિના ખુશીથી ચાલી શકે. ધ્યાનમાં બેસતી વખતે પદ્માસન, સ્વસ્તિકાસન, કે સિદ્ધાસનનો આધાર લેવો એવું યોગના ગ્રંથોમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એ આસનો સ્વાસ્થ્યની દ્રષ્ટિએ સારાં છે તથા મનની એકાગ્રતામાં પણ મદદરૂપ થાય છે. છતાં પણ જે એમને સિદ્ધ ના કરી શકે તે એમના વિના ધ્યાન કરી જ ના શકે એમ નથી સમજવાનું. મહર્ષિ પતંજલીએ પોતાના યોગદર્શનમાં આસનની વ્યાખ્યા આપતાં કહ્યું છે કે સ્થિરતા તથા સુખનો અનુભવ કરાવે તે બેસવાની પદ્ધતિને આસન કહેવાય છે. એ દ્રષ્ટિએ જોતાં, પદ્માસન જેવા કોઈ વિશેષ આસનની તરફેણ તેમણે કરી નથી. તમારાથી પદ્માસનમાં બેસી શકાય તો સારું છે. પરંતુ ના જ બેસી શકાય તો સુખાસનમાં પણ બેસી શકાય છે. યાદ રાખો કે ધ્યાનમાં આસનનું મહત્વ એટલું બધું નથી જેટલું મહત્વ મનની સ્થિરતાનું અથવા તો એકાગ્રતાનું છે. એની સિદ્ધિ તરફ જ વધારે ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

પ્રશ્ન : ધ્યાન કરવા ઉત્તમ સમય કયો કહેવાય ?

ઉત્તર : વહેલી સવારનો, સંધ્યાકાળનો અથવા તો મધ્યરાત્રિ પછીનો. તે વખતે વાતાવરણ તદ્દન શાંત હોય છે. એ વખતે ધ્યાનમાં મન સહેલાઈથી સ્થિર થઈ જાય છે. માટે એ સમયને ઉત્તમ કહ્યો છે. બાકી તો મનને શાંત કરવા માટેની સાધનામાં સહાયક થાય એવા કોઈ પણ અનુકૂળ સમય વખતે ધ્યાન કરી શકાય છે.

પ્રશ્ન : સગુણ ધ્યાન ઉત્તમ કે નિર્ગુણ ધ્યાન ?

ઉત્તર : બંને પ્રકારના ધ્યાન ઉત્તમ તથા ઉપકારક છે. મનુષ્યોની રૂચિને અનુલક્ષીને તે નક્કી થયા છે. એટલે ઉત્તમ કે અનુત્તમની ચર્ચામાં ના પડો. તમારી પ્રકૃતિ પ્રમાણે તમને જે અનુકૂળ લાગે એનો આધાર લઈને આગળ વધો. એ જ ઉચિત છે.

પ્રશ્ન : ધ્યાન કે જપ કરતી વખતે ઊંઘ આવે છે. તેનું કારણ ?

ઉત્તર : કોઈવાર તેના કારણમાં પૂરતા આરામનો અભાવ હોય છે, તો કોઈવાર વધારે પડતા ખોરાકને લીધે પણ ઊંઘ અથવા આળસ આવતી હોય છે. કોઈવાર મનની નબળાઈ પણ તેમાં ભાગ ભજવતી હોય છે. પરંતુ ધ્યાન કે જપને માટે એ કોઈ આશીર્વાદરૂપ અવસ્થા તો નથી જ. એટલે એમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે પૂરતી નિંદ્રા લીધા પછી જ ધ્યાન કે જપ કરવા બેસવું. રાતે વહેલું તથા સૂક્ષ્મ ભોજન લેવું અને જ્યારે સુસ્તી, આળસ કે નિંદ્રાની અસર જેવું લાગે ત્યારે મોં ધોઈને થોડી વાર આંટા મારવા, ને પછી થોડો વખત ઉઘાડી આંખ રાખીને જપ કે ધ્યાન કરવા બેસવું. એ પ્રમાણે તકેદારી રાખવાથી ઊંઘની ફરિયાદ ક્રમે ક્રમે દૂર થઈ જશે.

* * *

૪૦. પ્લેન્યેટ

પ્રશ્ન : પ્લેન્યેટથી મૃતાત્માઓ સાથે સંબંધ સ્થાપી શકાય છે એ વાત સાચી છે ?

ઉત્તર : મારી સમજ પ્રમાણે સાચી છે. પ્લેન્યેટ એક વિદ્યા છે, અને એ વિદ્યા દ્વારા મૃતાત્માઓ સાથે સંબંધ બાંધી શકાય છે. ભારતમાં જ નહિ, પરંતુ પશ્ચિમના દેશોમાં પણ એ વિદ્યાનો પ્રચાર છે અને તેમાં કેટલાય લોકો રસ લે છે. એ વિદ્યામાં રસ લેનારા માણસોએ પોતાના સ્વાનુભવ વિશે પ્રકાશ ફેંકતા વિવરણ પણ લખેલાં છે. એ વિવરણ ઘણાં રસદાયક હોય છે. પરંતુ તમારે આવો પ્રશ્ન કેમ પૂછવો પડ્યો ? તમે શું પ્લેન્યેટની વિદ્યામાં રસ લો છો ? પછી કે એના પ્રયોગો કરો છો ?

પ્રશ્ન : પ્રયોગો કરતો નથી, પરંતુ જે પ્રયોગો કરે છે એવા એક મહાનુભવની સાથે સંબંધ રાખું છું. અઠવાડિયામાં એકવાર અમે એમને ત્યાં ભેગા થઈએ છીએ. એ બીજા બે-ત્રણ માણસોની મદદથી પ્રયોગો કરી બતાવે છે. પ્લેન્યેટ પર અમારી મરજી મુજબના મૃતાત્માઓને બોલાવીને એમની પાસે એ અમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર અપાવે છે. મૃતાત્માઓ ઉત્તર આપીને ચાલ્યા જાય છે. કેટલીકવાર તે કોઈ સૂચનો પૂરાં પાડે છે કે ગૂઢ ને ગુપ્ત રહસ્યો પણ બતાવે છે. એ બધું એકદમ અજાયબ જેવું લાગે છે.

ઉત્તર : અજાયબ જેવું લાગે છે એ સાચું છે. સાચું કહીએ તો એ આખી વિદ્યા જ અજાયબ જેવી છે. જે માધ્યમ બને છે તેવા મનુષ્યો દ્વારા એ વિદ્યાનું પ્રદર્શન કરી બતાવવામાં આવે છે. એમાં કાંઈ ગુપ્ત જેવું નથી હોતું. જે થાય છે તે પ્રકટ રીતે જ થાય છે. કેવી રીતે થાય છે તે જ માત્ર રહસ્ય રહી જાય છે. કેટલાક લોકોનું કહેવું એવું પણ છે કે મનુષ્યના મનના સુષુપ્ત ભાવો, વિચારો કે સંસ્કારોનો એની દ્વારા પડઘો પડે છે. પરંતુ એ પડઘો પડે છે કેવી રીતે ? એની પાછળ કોઈ શક્તિ તો હોવી જ જોઈએ. એ શક્તિની મારફત જ લાકડાના ટેબલ પર ટકોરા પડે છે, અને પ્લેન્યેટનો આખો પ્રયોગ શક્ય બને છે, એ તો દેખીતું છે.

પ્રશ્ન : એટલે મૃતાત્માઓને બોલાવી શકાય છે અને એમની મારફત માર્ગદર્શન મેળવી શકાય છે, એ વાત સાચી ?

ઉત્તર : સિદ્ધાંતની દ્રષ્ટિએ એ વાતને સાચી માનવામાં કાંઈ જ હરકત નથી. પરંતુ વ્યવહારિક રીતે બીજા કેટલાંક પ્રશ્નો વિચારવા જેવા છે. ધારો કે મૃતાત્માઓને બોલાવી શકાય છે, તો પણ તેમને બોલાવવાથી તેમનું કે બોલાવનારનું કાંઈ શ્રેય થાય તેમ છે ખરું ? પોતાના મંગલને માટેની તે કોઈ યુક્તિ બતાવે, સૂચના કરે કે માહિતી આપે તો પણ તે પ્રમાણે વર્તવા માટે તે સર્વથા સ્વતંત્ર છે. તેમની મારફત મેળવેલું માર્ગદર્શન પણ સાચું જ હશે એમ નહીં કહી શકાય. કોઈવાર તે તદ્દન આધાર વગરની ભળતી માહિતી પણ પૂરી પાડે છે. એવી માહિતીને વિશ્વસનીય માનીને આગળ વધીએ તો નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે.

પ્રશ્ન : તો પછી તમને પ્લેન્યેટની વિદ્યામાં રસ નથી એમ ?

ઉત્તર : પ્લેન્યેટની વિદ્યા રસિક છે. પરંતુ એને સર્વોત્તમ માનીને એમાં ડૂબી જવાનું જરાય ડહાપણભર્યું નથી. અને એ વિદ્યાથી જીવનનું આત્યંતિક કલ્યાણ નહીં થાય. તે માટે તો બીજી બધી વિદ્યાઓને ગૌણ માનીને, કેવલ આધ્યાત્મિક વિદ્યાનો જ આશ્રય લેવો પડશે. જો જીવનનું સર્વોત્તમ શ્રેય સાધવું હોય તો અંતરના ઊડાણમાં

ડૂબકી મારો, મૃતાત્માઓની સાથે નહીં, પરંતુ જીવંત પરમાત્માની સાથે સંબંધ બાંધો, એનું માર્ગદર્શન મેળવો ને એના વધારે ને વધારે ગાઢ સંપર્કમાં આવવાની કોશિશ કરો. જો તમારા પ્રયાસમાં તમે પ્રામાણિક ને મક્કમ રહેશો તો છેવટે આત્મિક શક્તિના વિકાસની પરિસીમાએ પણ પહોંચી શકશો. બીજી વિદ્યાઓ જીવનના સાચા આદર્શને ભૂલવનારી છે. તમે પણ એવી રીતે જીવનના સાચા આદર્શોને ભૂલી જશો તો ભારે હાનિ થશે, એ યાદ રાખજો. મુક્તિ, શાંતિ ને પૂર્ણતા મેળવવાની ઈચ્છા હોય તો પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને જ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય બનાવવું પડશે. એથી ઓછું બીજું કશું જ નહિ.

પ્રશ્ન : આ કંડિકાઓમાં એક વાર પહેલાં પ્લેન્યેટના પ્રયોગ સંબંધી લખાણ આવેલું. તે લખાણ વાંચીને મને એક કૃત્હલ થયું છે. થોડાક વખત પહેલાં મારા એક સ્વજનનું મૃત્યુ થયું છે. તો તે ક્યાં હશે તે એ પ્રયોગથી જાણી શકાય ખરું ? એ પ્રયોગની મદદથી જો સાધી શકાતું હોય તો, મારે એમનો સંપર્ક સાધવો છે. તો એવો પ્રયોગ કરનારા વિશે માહિતી આપશો તો મને લાભ થશે.

ઉત્તર : તમારે તમારા મૃત સ્વજનના જીવાત્માનો સંપર્ક શા માટે સાધવો છે ? મારી સલાહ જો સ્વીકારો તો તમારે એ ઈચ્છા છોડી દેવી જોઈએ. કેટલીક વાર કોઈ ભગતા જ જીવાત્માઓ આપણા સ્વજનનો સ્વાંગ સજીને પ્લેન્યેટ પર આપણા સંપર્કમાં આવતા હોય છે. એમને તમે કેવી રીતે ઓળખી શકશો ? ધારો કે ઓળખી શકો તો પણ, જે જીવાત્મા કે સ્વજન તમારાથી છૂટા પડ્યા છે અને કર્માનુસાર બીજે ઠેકાણે વસી રહ્યા છે તેમને બોલાવીને તેમની શાંતિમાં ભંગ પાડવાનું કામ લેશ પણ આવકારદાયક નથી. મૃત્યુએ તમને તથા તેમને છૂટાં પાડ્યાં છે તો હવે તેમના પ્રત્યેની મમતાને દૂર કરો એ જ સુખી થવાનો સાચો ઉપાય છે. જન્માંતરમાં આવા તો કેટલાય સંબંધો તમે કર્યાં હતા. તે સંબંધો આજે અસ્તિત્વ નથી ધરાવતા. તે જ પ્રમાણે આને પણ વળગી રહેવાની જરૂર નથી. આ સંસાર અસ્થાયી છે. એમાં પરમાત્મા જ આપણા સાચા, સ્વજન, હિતેચ્છુ ને સનાતન છે. એ વાતને યાદ રાખીને જીવનને ઈશ્વરમય બનાવવાથી જ લાભ થશે. રાગ નહિ પરંતુ વૈરાગ્ય, મમતા નહિ પરંતુ નિર્મમતા, અને પ્લેન્યેટ જેવા કોઈ સામાન્ય પ્રયોગો નહીં પરંતુ ઈશ્વરની સાથેના અનુસંધાનનો અસામાન્ય અનુભવ જ શાંતિ આપી શકશે એ વાતને હૃદયમાં લખી રાખજો.

* * *

૪૧. સૌની મુક્તિમાં જ પોતાની મુક્તિ

પ્રશ્ન : કેટલાક લોકસેવકો, નેતાઓ, કે રાજપુરુષો મુક્તિ માટેની સાધનાને સ્વાર્થી વસ્તુ માને છે, અને કહે છે કે માણસે સમાજની સેવા કરવા માટે આગળ આવવું જોઈએ. એ જ સાચો ધર્મ છે, અને સૌની મુક્તિમાં જ મનુષ્યની પોતાની મુક્તિ છે. એ વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે ? વ્યક્તિગત મુક્તિ કે વિકાસની સાધના એ સ્વાર્થી કે સંકુચિત વિચારથી પ્રેરાયેલી સાધના છે એવું આપને નથી લાગતું ? તેમને તો તેવી સાધના ગમતી જ નથી. તેના પ્રત્યે તેમને ભારે નફરત છે.

ઉત્તર : નફરત હોય તો તેમાં તેમનું અજ્ઞાન રહેલું છે. કોઈ પ્રકારના પૂર્વગ્રહથી પ્રેરાઈને તે બધા જો સાધનાનો વિચાર કરશે તો એવા વિચારનું પરિણામ આવું જ આવવાનું. પરંતુ જો તે પૂર્વગ્રહોની પકડમાંથી મુક્તિ મેળવીને વિશાળ તથા તટસ્થ દ્રષ્ટિથી વિચાર કરશે તો તેમાં તેમને પોતાની ભૂલ સમજાયા વિના નહિ રહે એ દીવા જેવું ચોખ્ખું છે.

પ્રશ્ન : કેવી રીતે ? તે લોકો તો પોતાનાં વિધાનને જ વળગી રહે છે.

ઉત્તર : તેથી શું થયું ? મુક્તિ કે આત્મવિકાસ માટેની સાધના સ્વાર્થી કે સંકુચિત દ્રષ્ટિથી પ્રેરાયેલી છે એમ હું નથી માનતો. ભારતીય સંસ્કૃતિએ જીવનના સાફલ્યને માટે જે મંત્ર આપ્યો છે તેમાં બે પ્રકારના ભાવો સમાયેલા છે. એક ભાવ તો 'સ્વાન્તઃ સુખાય'નો છે. એટલે કે પોતાના વ્યક્તિગત જીવનને વધારે ને વધારે સત્વશીલ, ઉદાત્ત, તથા ઉત્તમ બનાવવું, અને આત્મિક શાંતિની પ્રાપ્તિ કરવી. તથા બીજો ભાવ 'પરજન હિતાય' નો એટલે કે બીજાના હિતનો છે. એ બંને ભાવોને જીવનમાં ઓતપ્રોત કરવાના છે. તો જ પૂર્ણ ને સફળ જીવનની રચના સફળ થાય. એ બંને ભાવો પરસ્પર વિરોધી નથી, પરંતુ સહાયક છે ને પંખીની પાંખની પેઠે આદર્શ જીવનથી અભિન્ન છે. એ બંને ભાવોને જીવનમાં મૂર્ત કરવા માટેનો પ્રયાસ થાય તો જ વ્યક્તિગત કે સમષ્ટિગત જીવન સુખમય, શાંતિમય ને ઉત્તમ થાય. તંદુરસ્ત કે સુસંસ્કૃત સમાજ એ બંને પ્રકારના ભાવોમાંથી એકે ભાવની ઉપેક્ષા ન કરી શકે - એકે પ્રત્યે ઉદાસીન ના રહી શકે.

પ્રશ્ન : તમે એ બંને ભાવોને એકમેકની સાથે ઓતપ્રોત બતાવ્યાં તે જરા નવાઈ લાગે તેવું છે. કેમ કે મોટે ભાગે તો એ ભાવોને તદ્દન જુદા, બે સ્વતંત્ર ફાંટા જેવા કે વિભિન્ન માનવામાં આવે છે.

ઉત્તર : એ માન્યતામાં વિચારદોષ રહેલો છે. એ માન્યતા નુકસાનકારક છે, અધૂરી કે પાંગળી છે. એ માન્યતાએ સામાનું પારાવાર નુકસાન કર્યું છે. માટે એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. એ માન્યતામાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો સાચો સંદેશ નથી સમાયો. એ સંદેશ પ્રમાણે ચાલે તો મનુષ્યના જીવનનું સ્વરૂપ જુદું જ બની જાય. તમે નથી જોતા કે આત્મશુદ્ધિ કે આત્મવિકાસથી વંચિત એવા સેવકોમાં કેટલી બધી અહંતા, સ્વાર્થવૃત્તિ, દુન્યવી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટેની લાલસા, સ્પર્ધા તથા પદપ્રતિષ્ઠાની કામના હોય છે ? એમનો ચેપ એ જ્યાં જાય છે, ત્યાં બધે જ લાગતો હોય છે. લોકજીવન એથી કથળી જાય છે ને સમાજની સલામતી ભયમાં મુકાય છે. એમણે વ્યક્તિગત સાધના કરીને પોતાના ને સમાજના શ્રેયને માટે વધારે શુદ્ધિ સાધવાની જરૂર છે.

એથી ઊલટું, જીવનમાં આત્મિક વિકાસને જ સર્વસ્વ માનનારા માણસોએ પોતાને પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિમાં રહીને, પોતાની ઉન્નતિ કરવાની સાથે સાથે, બીજાને મદદરૂપ થવાની પણ કોશિશ કરવી જોઈએ. જીવન, ને જીવનનું જે કાંઈ છે ને થશે તે બધું જ, પોતાના વ્યક્તિગત, લાભ, વિકાસ, ને મોક્ષની સિદ્ધિની સાથે સાથે સમાજની સુખાકારી ને સમૃદ્ધિ માટે પણ છે. એટલું સત્ય એણે સમજી લેવું જોઈએ. એમ થાય તો એ બંને ભાવો કે વિચારસરણી વચ્ચેનો વિરોધ ટળી શકે. એમાંથી કોઈ એકની કે બંનેની સૂગ મટી શકે. બંનેને બરાબર સમજીને એમના પ્રત્યે આદરભાવ કેળવી શકાય ને વ્યક્તિ કે સમષ્ટિ માટે બંને ઉપયોગી ફાળો આપી શકે.

* * *

૪૨. આત્મસાક્ષાત્કારી સંતોનો સમાગમ

પ્રશ્ન : આજના ભારતમાં આત્મસાક્ષાત્કારી અથવા તો યોગસાધના દ્વારા સર્વોત્તમ સિદ્ધિપ્રાપ્ત મહાત્માઓ હશે ખરા, કે એમનો સર્વથા અભાવ છે ? આજથી થોડાંક વર્ષો પહેલાં, પોલ બ્રન્ટને ભારતની મુલાકાત લઈને જે કેટલાક કૃતકામ મહાપુરુષોનાં દર્શન કરેલાં તેમનો ઉલ્લેખ એમણે 'સર્ચ ઈન સીક્રેટ ઈન્ડિયા' નામના એમના પુસ્તકમાં કરેલો છે. એવા લોકોત્તર મહાપુરુષો શું આજે પણ છે કે વખતના વીતવા સાથે તે વિલીન થયા છે ?

ઉત્તર : વખતના વીતવા સાથે તે વિલીન નથી થયા પરંતુ આજે પણ છે. ભારતમાં એવા લોકોત્તર મહાપુરુષોનું અસ્તિત્વ હંમેશાં રહ્યું છે. ભારત વખણાય છે જ એ માટે. એની આધ્યાત્મિકતા, એ આધ્યાત્મિકતાની અભિવ્યક્તિ કરનારાં એનાં ચિંતનશીલ સ્વાનુભવસંપન્ન શાસ્ત્રો, અને એમાં વર્ણવેલી જીવનોત્કર્ષની સાધનાના સાકાર સ્વરૂપ જેવા સંતપુરુષો માટે. એને લીધે જ એ યશસ્વી છે એમ કહેવામાં કશી અતિશયોક્તિ નથી થતી. પોલ બ્રન્ટને જે મહાપુરુષોની મુલાકાત લીધેલી, તે તો વિશાળ સાગરના અનંત તરંગોમાંના કેટલાક સહજ પ્રાપ્ત ઉત્તુંગ તરંગોનો પરિચય માત્ર હતો. આ દેશમાં એ વખતે એટલા જ કૃતકામ મહાપુરુષો હતા એમ નથી સમજવાનું. બીજા કેટલાય અજ્ઞાત મહાપુરુષો આ દેશમાં વાસ કરતા હતા. આજે પણ એવું જ છે. એમનો સર્વથા અભાવ કદી પણ નહોતો, અને આજે પણ નથી. એમના દર્શન માટેની ઈચ્છા હોય તો આજે પણ જે ધારે તે તેમનું દર્શન કરી શકે છે અને એમનું ઉચિત માર્ગદર્શન પણ મેળવી શકે છે.

પ્રશ્ન : એવા કૃતકામ મહાપુરુષોનો સમાગમ કેવળ ઈચ્છા કરવાથી જ થઈ શકે છે કે બીજો કોઈ વિશેષ પ્રયાસ પણ તે માટે કરવો પડે છે ?

ઉત્તર : ઈચ્છા અથવા તો તીવ્ર અને ઉત્કટ ઈચ્છાના રહસ્યને જો તમે જાણતા હો તો આવો પ્રશ્ન નહિ પૂછો. તીવ્ર ઈચ્છામાં કેટલી બધી શક્તિ છે એ તમે જાણો છો ? તીવ્ર ઈચ્છા એટલે અંતરના અંતરતમમાં આવિર્ભાવ પામેલી અનિવાર્ય, અમીટ અને અનવરત અભિપ્સા. એને જ લગન અથવા તો તરસ કહેવામાં આવે છે. એ જો કોઈ હિસાબે જાગી જાય તો પછી મહાપુરુષોની મુલાકાત અશક્ય નહિ રહી શકે. એના જેવો વિશેષ પ્રયાસ બીજો કોઈ જ નથી અથવા તો બીજા નાનામોટા જેટલા પણ પ્રયાસો છે તેમના મૂળમાં અદમ્ય અને અતિઉત્કટ ઈચ્છાની સૃષ્ટિ હોવી જ જોઈએ. તો જ ધારેલો મનોરથ પૂરો થઈ શકશે. એવા મહાપુરુષોને મળવા માટે તમારે પોલ બ્રન્ટની પેઠે ભારતના ચારે ખૂણામાં પરિભ્રમણ કરવું પડશે એવું કાંઈ જ નથી. તમારી ઈચ્છા ઉત્કટ બનતાં, હૃદય એમનાં દર્શન માટે લાલાયિત બનતાં, અને સાધનાની અમુક ચોક્કસ ભૂમિકા પર આરૂઢ થતાં, એ તમને કૃતાર્થ કે સફળ મનોરથ કરવા તમારી આગળ આપોઆપ પ્રગટ થશે, ને તમને શાંતિ આપશે. વિકાસની અમુક કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી તો તમારી અને એમની વચ્ચે એવો અંતરંગ સંબંધ પ્રસ્થાપિત થશે કે એ તમને અવારનવાર અથવા ઈચ્છાનુસાર મળતા રહેશે. એ વખતનો આનંદ અવર્ણનીય જ હશે.

પ્રશ્ન : તમે કહો છો કે વિકાસની અમુક કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી એવો સંબંધ પ્રસ્થાપિત થશે, તો તે વિકાસ કઈ જાતનો છે એનું આછું પાતળું રેખાચિત્ર દોરી બતાવશો ?

ઉત્તર : એ વિકાસમાં મુખ્યત્વે હૃદયશુદ્ધિનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એની સાથે સાથે ઉત્તમોત્તમ આત્મિક જીવન જીવવાની અભિપ્સા પણ એમાં આવી જાય છે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પણ એના અંગરૂપ છે અને જો તમને યોગમાં રસ હોય તો સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ સુધી પહોંચવું જોઈએ. ધ્યાનના એકધારા પ્રયાસને પરિણામે પ્રાપ્ત થનારી એ સમાધિ તમારા અતીન્દ્રિય પ્રદેશના દ્વારને ઉઘાડી નાખશે, અને બીજા અનેક અસાધારણ અનુભવોની સાથે સાથે, લોકોત્તર મહાપુરૂષોના સમાગમને તમારે માટે સરળ બનાવશે. જીવનને સાચા અર્થમાં આધ્યાત્મિક કે સાધનામય કરવાનો પરિશ્રમ કરો, તો જ બધું હસ્તકમલવત કરી શકાશે. કેવળ વાતોથી કશું જ નહિ વળે.

* * *

૪૩. ખેચરી મુદ્રા અને શાંભવી મુદ્રા

પ્રશ્ન : ખેચરી મુદ્રા એટલે શું તથા તે શરૂઆતના સાધકને કેવી રીતે મદદરૂપ થાય છે ?

ઉત્તર : ખેચરી મુદ્રા યોગસાધનાની એક કઠિન મુદ્રા છે. તે મુદ્રા ખાસ કરીને જીભની મદદથી કરવાની હોય છે. જીભ ટૂંકી અને લાંબી બે જાતની હોય છે. ટૂંકી જીભવાળા સાધકે ઘર્ષણ, દોહન જેવી ક્રિયાઓની મદદ લઈને સૌથી પહેલાં તો જીભને લાંબી કરવી પડે છે. તે પછી જીભને ઉલટાવીને તાળવે છિદ્રો છે ત્યાં લગાડવી પડે છે. લાંબી થયેલી જીભ જ્યારે તાળવે લાગે છે ત્યારે એક પ્રકારના માદક ઉત્તમ રસનો સ્વાદ મળે છે, પ્રાણવાયુનું સ્થંભન થાય છે તથા ચિત્તવૃત્તિનો લય થતાં સમાધિદશાનો સ્વાદ મળે છે. એ અવસ્થા અથવા મુદ્રાનો અભ્યાસ જેમ જેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ અનેક પ્રકારની નાની-મોટી શક્તિઓનો આપોઆપ આવિર્ભાવ થાય છે. પરંતુ એ મુદ્રાની સિદ્ધિ માટે એક એકધારા, લાંબા વખતના ખંતપૂર્વકના અભ્યાસની આવશ્યકતા છે. તે ઉપરાંત, અનુભવી સદ્ગુણના માર્ગદર્શનની પણ જરૂર રહે છે. આટલી વિગત પરથી સહેલાઈથી સમજી શકાશે કે ખેચરી મુદ્રાની સાધના યોગસાધનાના શરૂઆતના સાધકને માટે નથી જ. તેમાં યોગસાધનામાં સંગીન રીતે આગળ વધેલા સાધકનું જ કામ છે.

પ્રશ્ન : ત્યારે શરૂઆતમાં સાધકે શી સાધના કરવી જોઈએ ?

ઉત્તર : શરૂઆતના સાધકે સદાચારી જીવન જીવવા તરફ વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ. એની સાથે સાથે આસન, પ્રાણાયામ, ને ધ્યાનની સાધના પણ કરવી જોઈએ. તથા શાંતિ, શક્તિ કે પ્રેરણા મેળવવા માટે સત્સંગ તેમજ પ્રાર્થનાનો નિયમિત આધાર પણ લેવો જોઈએ. એવી રીતે આગળ વધી શકશે.

પ્રશ્ન : શાસ્ત્રોમાં જેને શાંભવી મુદ્રા કહે છે તે શું છે ?

ઉત્તર : મુદ્રા શબ્દનો પ્રયોગ અને મુદ્રાઓના વૈજ્ઞાનિક કહી શકાય એવા વિસ્તારપૂર્વકના સાધનાવિષયક અભ્યાસક્રમનો સ્વીકાર ખાસ કરીને જ્ઞાન કે ભક્તિના માર્ગમાં નથી કરવામાં આવ્યો પરંતુ યોગના માર્ગમાં યોગસાધનાના અનુભવી આચાર્યો દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે. શાંભવી મુદ્રા પણ એમાં અપવાદરૂપ નથી જ. તડાગી, ખેચરી, યોનિ તથા મહામુદ્રાની પેઠે શાંભવી મુદ્રા પણ એક મહત્વની મુદ્રા અથવા ક્રિયા છે. એનો ઉલ્લેખ યોગવિદ્યાના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં કરાયેલો છે.

પ્રશ્ન : એ મુદ્રાનો અભ્યાસ કેવી રીતે થઈ શકે છે ? એની પદ્ધતિ કેવી હોય છે ?

ઉત્તર : એ મુદ્રાનો અભ્યાસ કરવાની ઈચ્છવાળા સાધકે પદ્માસન જેવા કોઈક વિશેષ આસનમાં બેસવું જોઈએ. એ પછી મનને બહારના તર્કવિતર્કો ને વિચારોથી બંને તેટલું મુક્ત કરીને દ્રષ્ટિને બંને ભ્રમરની મધ્યના પ્રદેશમાં એટલે કે આજ્ઞાચક્રમાં સ્થિર કરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : એ વખતે આંખ ઉઘાડી રાખવી કે બંધ રાખવી ?

ઉત્તર : ઉઘાડી રાખવી. કારણ કે શાંભવી મુદ્રા ઉઘાડી આંખે જ કરવાની હોય છે.

પ્રશ્ન : એવી રીતે કેટલાક વખત સુધી બેસવું જોઈએ ?

ઉત્તર : એનો આધાર સાધકની રૂચિ, રસવૃત્તિ કે અનુકૂળતા પર રહે છે. છતાં પણ એનો અભ્યાસ કરતા એક આસન પર જેટલા પણ વધારે વખત સુધી બેસી શકાય તેમ સાડું.

પ્રશ્ન : પરંતુ વધારે વખત સુધી બેસવાથી આંખ દુઃખવા ના આવે ?

ઉત્તર : આંખ શરૂઆતમાં દુઃખશે ખરી પરંતુ પછી અભ્યાસ વધતો જશે તેમ, પાછળથી નહિ દુઃખે. આંખ દુઃખે ત્યારે થોડોક વખત વચ્ચે અભ્યાસ મુકી દેવો, બંધ રાખવો, ને આરામ કરવો. આરામ જેવું જણાય એટલે અભ્યાસ ફરી શરૂ કરવો. એમાં કશું હરકત જેવું નથી.

પ્રશ્ન : એવા અભ્યાસને લીધે આંખમાંથી પાણી પડે તો ?

ઉત્તર : તો શું ? પડવા દેવું. શરૂઆતમાં પાણી પડે પણ ખરું. પાછળથી અભ્યાસ વધતાં ને પરિપક્વ બનતાં એ અટકી જશે.

પ્રશ્ન : શાંભવી મુદ્રાનો અભ્યાસ કરતી વખતે મનને બંને ભ્રમરની મધ્યમાં સ્થિર કરીએ ત્યારે એ અવસ્થામાં નામજપ કરી શકાય ખરા ?

ઉત્તર : જરૂર કરી શકાય. જો સાધકને નામજપ કરવાની રૂચિ હોય તો તે અવશ્ય કરી શકે.

પ્રશ્ન : નામજપ ના કરવા હોય તો શું કરવું ?

ઉત્તર : દ્રષ્ટિને ભ્રમરની મધ્યના પ્રદેશમાં સ્થાપિત કરીને શાંતિથી બેસી રહેવું ને ધ્યાન કરવું. શાંભવી મુદ્રા એવી રીતે મનની વિષયવતી બાહ્ય વૃત્તિને ધ્યાનમાં લગાડવાની મુદ્રા છે. એનું વર્ણન કરનારા અનુભવસિદ્ધ આચાર્યોએ જણાવ્યું છે કે એ મુદ્રામાં દ્રષ્ટી ઉઘાડી હોય છે તો પણ મન બાહ્ય પદાર્થો કે વિષયોમાં નથી ભમતું. મનની વૃત્તિ ક્રમશઃ શાંત થઈ જાય છે અને છેવટે તદ્દન શાંત બનતાં આંખ ઉઘાડી હોય છે તો પણ કશું નથી જોતી. શાંભવી મુદ્રા સાધકને વિચારો, વિકલ્પો ને વિષયોની પેલી પારના પ્રશાંત પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરાવે છે.

પ્રશ્ન : એનો મહત્વનો લાભ શું ?

ઉત્તર : એનો મહત્વનો લાભ એટલે મનની પરમશાંત દશાની અથવા સમાધિની પ્રાપ્તિ. એને માટે જ એ કરવામાં આવે છે. એનું મહત્વ યોગની સુપ્રસિદ્ધ સાધનામાં એટલા માટે જ માનવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન : બંને ભ્રમરની મધ્યમાં એવી રીતે દ્રષ્ટિને સ્થિર કરીને ધ્યાન અથવા નામજપ કરીએ તે બરાબર છે કે આંખને બંધ કરીને કરીએ તે ?

ઉત્તર : ઉત્કટ ઉત્સાહ કે ધગશવાળા, ઉચ્ચ કોટિના, પ્રયોગશીલ સાધકોની વાત જુદી છે. એ શાંભવી મુદ્રાનો આધાર લઈને બંને ભ્રમરની મધ્યના પ્રદેશમાં દ્રષ્ટિને સ્થિર કરીને ધ્યાન કે જપ કરશે તો ચાલશે. તેમને તેથી કોઈ ખાસ તકલીફ નહિ પડે. પરંતુ બીજા સર્વ સામાન્ય મોટા ભાગના સાધકોની દ્રષ્ટિથી વિચારીએ ને ઉત્તર આપીએ તો કહી શકીએ કે તેમને માટે જપ કે ધ્યાન કરતી વખતે શાંભવી મુદ્રા કરવાનું ઠીક નહિ થાય. તેમને આપણે તેવી ભલામણ નહિ કરી શકીએ. તેમને માટે તો આંખને બંધ રાખીને જ જપ કે ધ્યાનના અભ્યાસનો વિધિપૂર્વક આરંભ

કરવાનું ઉચિત રહેશે. એથી એમનું મન સહેલાઈથી સ્થિર બનશે અથવા એકાગ્રતાનો અનુભવ કરશે. કેવળ મુદ્રાનો અભ્યાસ કરવો હોય, એવી વિશેષ અભિરુચિ હોય, તો એનો અભ્યાસ કરી શકાય છે. બાકી આત્મવિકાસની સાધનામાં આગળ વધવા માટે અને આત્મશાંતિના અનુભવને માટે એના અભ્યાસની આવશ્યકતા વિશેષપણે નથી લાગતી.

* * *

૪૪. આત્માનુસંધાન અને ભક્તિ

પ્રશ્ન : આત્મનુસંધાન ઉત્તમ કે ભક્તિ ? એટલે કે ભગવાનની ભક્તિ કરવી ઉત્તમ છે કે આત્માનું ચિંતનમનન અથવા તો ધ્યાન કરવું ઉત્તમ છે ?

ઉત્તર : તમે બહુ સારો અને જુદી જાતનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. પરંતુ એના ઉત્તરમાં તો એટલું જ કહી શકાય કે ભક્તિ અને આત્મનુસંધાન બંને ઉત્તમ છે અને એકસરખા આશીર્વાદરૂપ કે ઉપયોગી છે. એ બંનેમાં કોઈ વધારે ઉત્તમ છે એવું નથી. સાધકને એ બંનેમાંથી શું વધારે ગમશે કે પસંદ પડશે એ એની રૂચિનો સવાલ છે. પોતાની રૂચિ પ્રમાણે એ કોઈ પણ એકને કે બંનેને પસંદ કરી શકે છે. પણ બંનેની મહત્તા તો એકસરખી જ છે. શંકરાચાર્ય તો આત્માના અનુસંધાનની પ્રવૃત્તિને એક પ્રકારની ભક્તિ જ કહે છે. એ કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપનું અનુસંધાન એ ભક્તિ જ છે. એ દ્વારા માણસ પોતાના આત્મા કે પરમાત્માને ભજે જ છે. ભક્તિને તમે આત્માનુસંધાનથી અલગ માનતા હો તો પણ, એમાંથી એક ઉત્તમ અને બીજું અનુત્તમ છે એમ માનવું નકામું છે. તમારી પ્રકૃતિ પ્રમાણે તમે જેને પસંદ કરશો ને જેનો આધાર લેશો તે તમારે માટે સર્વોત્તમ બની જશે તથા તમારો આત્મવિકાસ કરનાર સાબિત થશે.

પ્રશ્ન : આત્મવિચાર અને ભક્તિ અથવા આત્માનુસંધાન ને ભક્તિ - બંનેમાં ફળ એક જ છે કે જુદાં જુદાં ?

ઉત્તર : આત્માનુસંધાનથી કયું ફળ મળે છે ? એથી મનની સ્થિરતા સાધી શકાય છે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર સહજ બને છે, અને પરમશાંતિની પ્રાપ્તિ પણ થઈ રહે છે. એ જ પ્રમાણે ભક્તિ દ્વારા પણ બીજા કયા ફળની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા રાખો છો ? એના અનુષ્ઠાનથી પણ મન એકાગ્ર થાય છે, શાંત બની જાય છે, અને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર સાધી શકાય છે. એ સાક્ષાત્કાર સગુણ હોય છે એ સાચું છે, પરંતુ હોય છે તો એ પણ સાક્ષાત્કાર. એટલે ભક્તિ અને આત્માનુસંધાનનાં સાધન જુદાં જુદાં હોવા છતાં એ બંનેનાં ફળ એક જ છે.

પ્રશ્ન : ભક્તિ અને આત્માનુસંધાનનાં સાધનમાં ભેદ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : આત્માનુસંધાનમાં પહેલેથી જ આત્માને લક્ષ્ય કરીને, આત્મામાં મન પરોવીને, વૃત્તિને અંતર્મુખ કે આત્માભિમુખ કરીને, ચાલવાનું હોય છે જ્યારે ભક્તિની સાધનામાં મનને ઈશ્વરની સેવાપૂજા ને ઈશ્વરના નામસ્મરણના કામમાં લગાડવાનું હોય છે. ભક્ત ઈશ્વરને માટે રડે છે, તલસે છે, વ્યાકુળ બનીને જીવે છે, તથા પ્રાર્થે પરંતુ આત્માના અનુસંધાનની સાધનામાં રસ લેનાર તો મોટા ભાગનો વખત ધ્યાનમાં પસાર કરે છે. મન અને બુદ્ધિ તથા દેશ ને કાળની પારના પ્રદેશમાં પહોંચવાનો એનો પ્રયાસ હોય છે. એવી રીતે બંનેના સાધનમાં બહારથી જોતાં ભેદ છે.

* * *

૪૫. ભક્તિની સાધના

પ્રશ્ન : ભક્તિની સાધનાને સર્વોત્તમ કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ શું છે ? જ્ઞાન અને યોગની સાધના કરતાં એનું સ્થાન શું ઊંચું છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાન અને યોગની સાધના કરતાં ભક્તિની સાધનાનું સ્થાન ઊંચું છે એવું તો કેવી રીતે કહી શકાય ? જ્ઞાન, ભક્તિ ને યોગ - ત્રણે પ્રકારની સાધના અંતે તો સાધના જ છે. એમાં કોઈ ઉત્તમ છે અને બીજી અધમ કે કોઈ અસાધારણ છે અને બીજી સાધારણ એવો પ્રશ્ન જ નથી. બધી જ એકસરખી ઉપયોગી છે તથા એકસરખી શક્તિ તેમજ શક્યતા ધરાવે છે. એટલે એ બધી જ સાધનાઓ તરફ એકસરખા આદરથી જોવાની જરૂર છે. ભક્તિની સાધનાને સર્વોત્તમ કહેવામાં આવે છે એ સાચું માનીએ તો પણ યોગીઓ યોગની સાધનાને અને જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનની સાધનાને એવી જ રીતે સર્વોત્તમ માને છે. એનું કારણ એમનો એ સાધનાઓ પ્રત્યેનો પ્રેમ કે આદરભાવ છે. એ મુદ્દાને લઈને કોઈએ ઉચ્ચ-નીચના નાહક વાદવિવાદમાં નથી પડવાનું. સાધકે તો નહિ જ.

પ્રશ્ન : તો પછી ભક્તિ બધાં સાધનો કરતાં ઉત્તમ છે એવું કહેવાની પ્રથા કેમ પડી ગઈ છે ?

ઉત્તર : તેનું કારણ જરા જુદું છે. ભક્તિની અંદર યોગ કે જ્ઞાન જેવાં બીજા સાધનોની સરખામણીમાં જે કેટલીક નોંધપાત્ર વિશેષતાઓ છે, તે જ તેમાં કારણભૂત છે. એ વિશેષતાઓને લક્ષમાં લઈને જ દેવર્ષિ નારદ જેવા મહાસમર્થ ઈશ્વરી કૃપાપાત્ર સંતે પોતાનાં ભક્તિસૂત્રોમાં સા તુ જ્ઞાનયોગકર્મૈભ્યો અધિકતરા । એટલે કે ભક્તિ જ્ઞાન, યોગ તથા કર્મ કરતાં પણ અધિક છે એમ કહીને ભક્તિની મહત્તા કહી બતાવી છે.

પ્રશ્ન : એ વિશેષતાઓનું વર્ણન કરી બતાવશો ?

ઉત્તર : જરૂર, એમનો ચિતાર સંક્ષેપમાં આપી શકાય ખરો. ભક્તિની સાધનાની સૌથી પહેલી નોંધપાત્ર વિશેષતા તો એ છે કે ભક્તિ સર્વસુલભ છે. આબાલવૃદ્ધ, બધાં જ એનો આધાર લઈ શકે છે. યોગની સાધના વધારે ભાગે યુવાનો માટે જ છે. તે ઉપરાંત, તેમાં નિરોગી લોકોનું કામ છે. આહાર અને વિહારના કેટલાય કડક નિયમોનું પાલન પણ તેમાં કરવું પડે છે. જ્ઞાનની સાધના પણ મોટે ભાગે ચિંતનમનનમાં કુશળ, મેઘાવી પુરૂષોને માટે જ છે. પરંતુ ભક્તિ સાધનાનાં મંગલ મંદિરનાં દ્વાર તો કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા ને સામાન્ય બુદ્ધિના, રોગી અને નિરોગી, સૌ કોઈને માટે ઉઘાડાં છે. એનો લાભ સૌ કોઈ લઈ શકે છે. આહાર વિહારના કડક નિયમોનું પાલન પણ એમાં નથી કરવું પડતું. એનો સાધનાનો અભ્યાસક્રમ પણ એટલો બધો અટપટો નથી. એ અભ્યાસક્રમ સરળ, સીધો અને સચોટ છે. વળી, એમાં બાહ્ય ત્યાગનું મહત્વ એટલું બધું નહિ હોવાથી, લૌકિક વ્યવહારની વચ્ચે રહીને, પોતાનાં કર્તવ્યો કરતાં કરતાં પણ માણસ એનો આધાર લઈ શકે છે. એ દ્રષ્ટિએ જોતાં, આજના કર્મપ્રધાન યુગને માટે એના જેવો અનુકૂળ સાધના માર્ગ બીજો એકે નથી. જ્ઞાન અને યોગનો સ્વાદ પણ એના અનુષ્ઠાનથી આપોઆપ મળી રહે છે એ ભાવાર્થમાં તમે ભક્તિને ઉત્તમ કહી શકો.

* * *

૪૬. ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ

પ્રશ્ન : ભક્તિના અનુષ્ઠાનથી જ્ઞાન અને યોગ બંનેનો આસ્વાદ આપોઆપ મળી રહે છે તે કેવી રીતે, તે સમજાવશો ?

ઉત્તર : એ હકીકત જો થોડીક શાંતિપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી છે. ભક્તિની સાધના કરતાં કરતાં ક્રમે ક્રમે હૃદયની નિર્મળતા સઘાતી જાય છે અને એવા નિર્મળ હૃદયમાં પરમાત્માને માટેનો પ્રેમ પેદા થાય છે. એ પ્રેમ જેમજેમ પ્રબળ બનતો જાય છે તેમતેમ, ભક્ત પરમાત્માની વધારે ને વધારે પાસે પહોંચતો જાય છે, તથા એક એવી અલૌકિક અવસ્થા પર આસીન થાય છે કે જ્યારે જડ અને ચેતનમાં બધે જ એને પરમાત્માની ઝાંખી થાય છે. સંસારમાં જે કાંઈ છે તે બધું જ એને પરમાત્માના પ્રતીક જેવું લાગવા માંડે છે. સંસારના જુદા જુદા પદાર્થોની બાહ્ય વિભિન્નતાની અંદર રહેલી આત્માની અખંડ અભિન્નતાનું એ દર્શન કરે છે, અને એવી રીતે જ્ઞાનના સર્વાત્મભાવના પ્રદેશમાં પહોંચી જાય છે. નરસિંહ મહેતા જેવા ભક્ત શિરોમણી સંતપુરૂષે જ્ઞાનના એ પવિત્ર પ્રદેશમાં પહોંચીને સ્વાભાવિક રૂપે જ ગાયું છે કે, 'અખીલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ, જૂજવે રૂપે અનંત ભાસે.' એનાથી વિશેષ જ્ઞાન બીજું કયું જોઈએ ? એ આત્મજ્ઞાન અથવા તો તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્ક છે, સાર છે, નિષ્કર્ષ છે. એ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે ભક્તને જ્ઞાનના કોઈ ગ્રંથો નથી વાંચવા પડતાં. એ જ્ઞાન તો એના અંતરમાંથી આપોઆપ જ આવિર્ભાવ પામે છે. એની અનુભૂતિ એને સ્વતઃ જ થતી હોય છે.

પ્રશ્ન : ભક્તિ દ્વારા જ્ઞાનનો આસ્વાદ આપોઆપ મળે છે એ વાત તો સમજાઈ ગઈ, પરંતુ યોગનો આસ્વાદ કેવી રીતે મળે છે ?

ઉત્તર : એ વાત યોગના મર્મને જો તમે જાણતા હશો તો સારી પેઠે સમજી શકશો. યોગ શાને માટે કરવામાં આવે છે, યોગ શું છે, અથવા તો યોગનું રહસ્ય શું છે, એનો વિચાર કરો તો એ પ્રશ્ન જ નહિ રહે. યોગમાં મુખ્યત્વે મનની શુદ્ધિ, મનની સ્થિરતા તથા મનની શાંતિ દ્વારા સ્વરૂપના સાક્ષાત્કાર માટે પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. એને માટે જ યમનિયમ, આસાન તથા પ્રાણાયામ, અને ધ્યાન જેવાં સાધનોનો આધાર લેવામાં આવે છે. ભક્તિની સાધનાનો આશ્રય લેવાથી મનની શુદ્ધિ તો સઘાય છે જ, પરંતુ લાંબે વખતે મનની સ્થિરતા પણ સહજ થાય છે, અને છેવટે ભક્તના અંતરમાં ઈશ્વરપ્રેમનો ઉદ્રેક થતાં, ભક્ત ઈશ્વરના સ્મરણ મનનમાં એવો તો ડૂબી જાય છે કે ઈશ્વરના ધ્યાનની તન્મયાવસ્થા એને માટે અત્યંત સ્વાભાવિક બની જાય છે. એ ભાવસમાધિનો સ્વાદ ચાખે છે, એનું મન શાંત થાય છે, અને આખરે એ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી લે છે. એવી રીતે ભક્તિમાર્ગના સાધકને યોગની સાધનાનો મર્મ આપોઆપ મળી રહે છે. ભક્ત પોતે પસંદ કરેલી ભક્તિની સાધનાને વળગી રહે એટલું એને માટે પૂરતું છે. જ્ઞાન તથા યોગ બંનેનું ફળ એ સાધનાના અનુષ્ઠાનથી એ યાખી શકશે અને પોતાનું જીવન સાર્થક્ય કરી લેશે.

* * *

૪૭. તીર્થયાત્રા

પ્રશ્ન : કેટલાય માણસો તીર્થયાત્રા કરે છે. પણ તીર્થયાત્રા કરીને આવ્યા પછી તેમનામાં અનીતિ, કપટ, અપ્રમાણિકતા બધું એવું ને એવું જ રહે છે. આનું કારણ શું ?

ઉત્તર : આનું કોઈ એક જ કારણ નથી. ને કારણોની ચર્ચામાં ઉતરવા કરતાં ઉપાયોની ચર્ચામાં ઉતરવું વધારે સારું છે. આજે માણસો યાત્રા કરે છે. પણ યાત્રા કરવાનો ઉદ્દેશ પોતાના સુધારનો હોવો જોઈએ. તે ઉદ્દેશનો વિચાર કરતા નથી. એટલે યાત્રા કરીને આવ્યા પછી પણ જેવા ને તેવા જ રહે છે. મનના સુધાર પર માણસે ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેવું ધ્યાન અપાય તો મન વિશુદ્ધ ને વિશુદ્ધ થતું જાય છે. ને તે તીર્થ બરાબર બની જાય છે. કેમ કે વિશુદ્ધ મન એક મોટું તીર્થ છે. આ વસ્તુ ખુબ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. તો જ તીર્થનું ફળ મળી શકે. નહિ તો આખી દુનિયાના તીર્થોમાં ફરી વળો તો ય શું ? જુઓને, કાગડો આકાશમાં કેટલો ઊંચે ઊડે છે. પણ નીચે આવે છે ત્યારે તેની નજર વિષ્ટા પર જ ચોંટે છે, તે કાશી જાય તો પણ કાંઈ કાળાનો ઘોળો નહિ થાય. તેવી રીતે મનનો મેલ ના જાય, અંતરની કાલિમા દૂર કરી માનવ સ્વચ્છ ન બને, ને વાસનાના રસને ના છોડે, ત્યાં સુધી કંઈ જ ના વળે. આવી સ્વચ્છતા તરફ વધારે ધ્યાન અપાય તો તમે કરો છો તેવી ફરિયાદ કરવાની ના રહે.

પ્રશ્ન : અમે હિમાલયમાં રહી શકીએ ? કેટલીકવાર એમ થાય છે કે બધું છોડીને હિમાલયમાં જતા રહીએ.

ઉત્તર : હિમાલયમાં રહેવું હોય તો રહી શકાય પરંતુ હવામાન તેમજ ખાનપાનની ઘણી મુશ્કેલીઓ છે. તે છતાં તેને પણ સહન કરીને રહેવાનું બની શકે છે. માણસના મનોબળ પર તેનો આધાર રહે છે. પણ સૌથી મહત્વની વાત તો હિમાલય જવા ઉપડતાં પહેલાં ત્યાં જવાની યોગ્યતા મેળવવાની છે. પૂર્ણ ત્યાગ કે એકાંતસેવન કાંઈ સહેલું નથી. તે કરતાં પહેલાં ઘણા ઘણા નિયમો પાળવા પડે છે. સત્વગુણી થવું પડે છે, ચારિત્ર્ય ને સ્વભાવનું સંશોધન કરવું પડે છે. મનની દ્રઢતા સાધવી પડે છે, ને છેલ્લે ઈશ્વરદર્શન કે આત્મસાક્ષાત્કાર માટે તીવ્ર ભૂખ જગાવવી રહે છે. હિમાલય જેવાં પવિત્ર એકાંત સ્થળોમાં માણસે કંટાળીને કે દુઃખથી હતાશ થઈને જવાનું નથી. તેવી રીતે જવાથી તરત પાછા આવવું પડશે એ પણ નક્કી છે. ત્યાં તો પૂરતી સાધનાની તૈયારી પછી હૃદય જ્યારે એકાંતની સાધનાને ખૂબ ઝંખે ત્યારે જ પ્રવેશવાનું છે. એવું મહાન પગલું ભરતાં પહેલાં હજાર વાર વિચાર કરવો જોઈએ. ને નીચેના પ્રશ્નો હૃદયને પૂછી લેવા ઘટે.

- (૧) સત્વગુણી સ્વભાવ થયો છે ?
- (૨) તેને માટે પુરુષાર્થ કરો છો ?
- (૩) સત્ય, ન્યાય ને પ્રેમ જીવનમાં ઉતર્યા છે ?
- (૪) સંસારની અસારતા બરાબર સમજ્યા છો ?
- (૫) તેના પરિણામે કેવળ પ્રભુપ્રાપ્તિ કે અમર જીવનની દ્રઢ ઈચ્છા થઈ છે ?
- (૬) તે માટે યોગ, ભક્તિ કે જ્ઞાનમાર્ગે રૂચિ પ્રમાણે કોઈ સાધના કરી છે ?
- (૭) એકાંતનો ને મૌનનો અનુભવ કર્યો છે ?
- (૮) ટાઢ-તાપ, માનાપમાન બધું વેઠી શકો છો ?
- (૯) કેવલ ઈશ્વરપરાયણ થઈ સાધના કરી શકશો ?

(૧૦) ત્યાગ ના કરો તો ચાલે તેમ નથી ? ને શા માટે ?

(૧૧) સ્ત્રી, ધન ને કીર્તિ કે શરીરના લાલનની વાસના દૂર કરી છે ?

(૧૨) જીવનની છેલ્લી ક્ષણ સુધી તમારા આદર્શ માટે એકાંત સેવવું પડે તો તૈયાર છો ?

આ પ્રશ્નોના સારી પેઠે વિચાર કરીને 'હા' માં ઉત્તર મળતો હોય તો પણ ત્યાગ કરતાં પહેલાં બની શકે તો ધીરજ રાખીને કોઈ મહાપુરુષ કે જ્ઞાનીની સલાહ લેજો અથવા તમારા અંતરાત્માને વારંવાર પૂછજો. યાદ રાખજો કે ત્યાગ કોઈ સાહસ નથી કે આંખ મીંચીને મારવાનો ફૂદકો પણ નથી. તે તો ચોક્કસ વિકાસ પછીની સ્વાભાવિક એવી અવસ્થા છે.

* * *

૪૮. જ્ઞાન અને ભક્તિ

પ્રશ્ન : એકલા જ્ઞાનથી શાંતિ ના થાય ? 'હું બ્રહ્મ છું.' એમ માનવાથી જ શું મુક્તિ નથી મળતી ?

ઉત્તર : જ્ઞાન કેવળ સમજવા પૂરતું હોય પરંતુ આચારમાં ઊતરેલું ના હોય તો શાંતિ થવી મુશ્કેલ છે. પોતાની જાતને બ્રહ્મ માની લો પણ કામ, ક્રોધ ને અહંતા-મમતા કે વિષયોની આસક્તિ હટી ના હોય, તો મુક્તિ ક્યાંથી કહેવાય ? દુર્ગુણો તથા વિષય ને વાસનાના દુષ્ટ બંધનમાંથી માણસે છૂટવાનું છે. ત્યારે જ મુક્તિ મળી શકે, ને ઈશ્વરતુલ્ય બની શકાય. પોતાને ઈશ્વર માનવાથી ઈશ્વર થઈ જવાતું નથી, પણ ઈશ્વરત્વ કેળવવાથી જ તેમ થઈ શકે છે. તે વિના શાંતિ મળી શકતી નથી.

રાંધણ કળાની ચોપડી આવે છે. તેમાં દૂધપાક, પૂરી, શ્રીખંડ વિગેરે કેમ બનાવવું તે વર્ણવ્યું હોય છે. પણ તે વાંચી કે સમજીને બેસી રહેવાથી કાંઈ ઓડકાર આવે કે ભૂખ શમે ? જઠરાગ્નિને તૃપ્ત કરવા માટે તો તે પ્રમાણે પાકશાળામાં જઈને વાનગી બનાવવી જોઈએ. તે વિના સ્વાદ કે શાંતિ મળે નહિ. વળી દરદ થયું છે પણ સુશ્રુત, ચરક કે નાગાર્જુનના ગ્રંથ વાંચીને બેસી રહેવાથી તે જાય ખરું ? તેને મટાડવા માટે તે પ્રમાણે દવા કરવી જોઈએ. જ્ઞાનનું પણ તેવું જ છે. સદ્ગુરુ દ્વારા જ્ઞાનને સાંભળ્યા કે વાંચ્યા વિચાર્યા પછી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું જોઈએ. બ્રહ્મતત્ત્વને અનુભવવા ધ્યાન, ધારણા કે ભક્તિ કરવી જોઈએ. તે વિના શાંતિ કે મુક્તિ મળે નહીં, ભૂખ પણ ભાગે નહીં.

બહુ વાંચવાની જરૂર નથી. બહુ ભાર ભેગો કરીને શું કરવું છે ? જેટલું પણ જાણો છો તે પ્રમાણે વર્તવા માંડો. તમારી ભૂલો શોધો ને તેમને દૂર કરો. જપ, ધ્યાન કરવા માંડો, આવી રીતે જ તમે ઈશ્વરની પાસે પહોંચીને મુક્ત બની શકશો. યાદ રાખજો કે જ્ઞાનનું અભિમાન બહુ મોટું છે. બધું છોડાય પણ તે છોડવું કપરું છે. આ અભિમાન માણસની આડે દરેક વખતે આવે છે. તે જપ કરવા બેસે તો આ જ અભિમાન વચ્ચે આવીને તેને કહે, 'હું તો બ્રહ્મ છું. મારે વળી જપ શા ?' ને માણસ જપ નહિ કરે. તે ધ્યાનમાં બેસશે તો અભિમાન કહેશે, 'હું તો પરમાત્મા સ્વરૂપ છું. મારે કોનું ધ્યાન કરવાનું ?' આમ અભિમાનવશ થઈ એ જ્ઞાની ધ્યાન જપ, તપ કે કીર્તન કાંઈ જ નહિ કરે. છતાં તેની વાસના ને વિષયાસક્તિ તો ચાલુ જ રહેશે. તો શું બ્રહ્મ તમારા જેવો અલ્પ, નિર્બળ, ક્રોધી, કામી ને અભિમાની છે ? જ્ઞાનના આવા અભિમાનથી સદા દૂર રહેજો. એનાથી ખૂબ ચેતતા રહેજો. નહિ તો તે તારવાને બદલે ડુબાડશે, મુક્ત કરવાને બદલે બંધનમાં નાખશે. જીવનમાં જે કર્મ કરશો તેનું ફળ મળવાનું છે તે માટે કેવળ વિચારના જ્ઞાની બનવા કરતાં જીવનના આચરણના અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાની બનો.

પ્રશ્ન : જ્ઞાની કે ભક્તપુરુષના મહત્વના બે-ત્રણ લક્ષણ કયાં ?

ઉત્તર : મારી દ્રષ્ટિએ જ્ઞાની કે ભક્તમાં સૌથી પ્રથમ મહત્વનું લક્ષણ ચિત્તની સ્થિરતા છે. અનેક પ્રક્રિયા કર્યા પછી આ સ્થિરતા સાધી શકાય છે. કામ, ક્રોધ, અભિમાન જ્યારે દૂર થઈ જાય ને પ્રેમ, દયા તથા નમ્રતાનો આવિર્ભાવ થાય ત્યારે આવી સ્થિરતા આવે છે. આવા સ્થિર ચિત્તવાળો પુરુષ સુખદુઃખ, નિંદા, સ્તુતિ કે સારામાઠા પ્રસંગોમાં શાંત રહી શકે છે. તેની ચંચળતા દૂર થઈ ગઈ હોય છે. ગીતામાં જેને દૈવી સંપત્તિ કહી છે તેની પ્રાપ્તિ વિના આ સ્થિરતા સાધી શકાતી નથી. મનની સ્થિરતા વિના ધ્યાન, નિદિધ્યાસન, ઉપાસના કે અખંડ જપ કશું જ થઈ શકતું નથી પવન વિનાના સ્થળમાં દીવો હાલતો નથી તેવી અવસ્થા સ્થિરતા પ્રાપ્ત પુરુષના મનની હોય છે.

આ પછી બીજું મહત્વનું લક્ષણ સમતાનું છે. ભક્ત કે જ્ઞાની બધે જ પરમાત્માનું દર્શન કરે છે. કેવળ મનુષ્યમાં જ નહિ, જડમાં ને પશુપક્ષીમાં પણ તે ઈશ્વરને જુએ છે. જુદાં જુદાં નામ ને રૂપની અંદર અંતરાત્મારૂપે જે ઈશ્વર રહ્યો છે, તેનું તે દર્શન કરે છે આથી તેમનામાં ભેદભાવ કે રાગદ્વેષ જાગી શકતા નથી. ભેદ હોય તો જ કોઈ પ્રત્યે રાગ ને કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ થાય. જ્યાં એક ઈશ્વર જ વિવિધ વેશમાં વિલસી રહ્યો છે ત્યાં કોના પ્રત્યે રાગ ને કોના પર દ્વેષ ? તેને મોહ પામવાનું પણ ક્યાં રહ્યું ? સ્ત્રીના હાડચામમાં તે આસક્ત થતો નથી. પણ તેનામાં રહેલ શક્તિરૂપી પ્રભુને નિહાળી તે અભેદ સાધે છે. બ્રાહ્મણ, ગાય, હાથી ને ફૂતરો કે ચાંડાલ સૌમાં આ જ્ઞાની કે ભક્ત ઈશ્વરી પ્રકાશને જુએ છે.

ત્રીજું લક્ષણ મુક્તિનું છે. ઈશ્વરનું દર્શન કર્યું હોવાથી ભક્ત સદા માટે ગુણ કે કર્મના વિકાર ને બંધનમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે. સર્વ કાંઈ પ્રભુનું જ છે, સર્વ કાંઈ પ્રભુ જ છે, એ ભાવમાં સ્થિતિ થવાથી તેની અહંતા ને મમતા ઓગાળી જાય છે. જ્ઞાની પણ આત્મ સાક્ષાત્કાર કરીને સર્વત્ર આત્માનું દર્શન કરે છે. તે પણ અહંતા મમતાથી ને પ્રકૃતિના ગુણધર્મોથી મુક્ત થાય છે. આ મુક્તિથી જ પરમાનંદ, સનાતન શાંતિ કે ધન્યતા મળે છે. આને જ પરમ પદ કહેલું છે.

* * *

૪૯. ત્યાગ વિશે

પ્રશ્ન : આ સંસારમાં મેળવવા જેવી વસ્તુ કઈ છે ?

ઉત્તર : એક ઈશ્વર જ મેળવવા યોગ્ય છે. સ્વરૂપનું દર્શન જ કરવા જેવું છે, તે જ જીવનનું પરમ ને આવશ્યક ધ્યેય છે.

પ્રશ્ન : તે કેવી રીતે મળે ?

ઉત્તર : દ્રઢ નિશ્ચય કરીને તેને માટે જરૂરી પુરૂષાર્થ કરવાથી

પ્રશ્ન : પણ ખાવાપીવાની ને બીજી ચિંતા ?

ઉત્તર : ઈશ્વરને શરણે જવાથી તમારે કોઈ ચિંતા કરવાની રહેશે નહીં. તમે એક ઈશ્વરની ચિંતા કરો. ઈશ્વરને માટે તલસો. જુઓ, તે તમારી બીજી બધી જ ચિંતા ઉપાડી લેશે. બાળક જેમ 'મા મા' કરે છે, તેમ તમે પણ તે જગજગનની 'મા'નો-તે પ્રભુનો આશ્રય લો, ને તેને માટે પુકારો. તે તમારી બધી જ સંભાળ લેશે.

પ્રશ્ન : ત્યાગ કરવો સારો કે નહિ ?

ઉત્તર : ત્યાગનો અર્થ જો કામ ક્રોધ જેવી ખોટી વસ્તુઓનો ત્યાગ હોય, મનની ચંચલતા, અહંતા-મમતા કે અશાંતિનો ત્યાગ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાનું કામ ખૂબ સારું છે. એની ઉપયોગિતા વિશે કહેવાનું હોય જ નહિ. પરંતુ ત્યાગનો અર્થ બાહ્ય ત્યાગ એવો હોય તો તે સારો નીવડશે કે ખોટો તે ત્યાગ કરનારની યોગ્યતા પર આધાર રાખે છે.

ત્યાગની સૌથી મહત્વની આવશ્યકતા વૈરાગ્ય છે. વૈરાગ્ય વિના ત્યાગ થઈ શકતો નથી. ને થાય તો તે ટકતો નથી. વિવેક દ્વારા માણસ જાણે છે કે આ સંસારમાં એક ઈશ્વર જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. ને ઈશ્વરને મેળવવાથી જ જીવનમાં શાંતિસુખ મળી શકે છે. આ પછી ઈશ્વરમાં જ તેની પ્રીતિ થાય છે, ને દુન્યવી પદાર્થો પરથી આસક્તિ કે મમતા ઉઠતી જાય છે. આનું નામ વૈરાગ્ય. ઈન્દ્રિયોના વિષયો ને સંસારના પદાર્થોમાં તમને મમતા કે રસવૃત્તિ હોય ત્યાં લગી વૈરાગ્યથી તમે હજારો ગાઉ દૂર છે એ નક્કી માની લેજો. વૈરાગ્ય થશે એટલે ઈશ્વરને મેળવવા તમને આતુરતા થશે. સંસારના પદાર્થો પ્યારા નહિ લાગે ને એકાંતમાં આરાધના કરવાનું મન થશે. જ્ઞાનીને માટે પણ આ જ દશા છે. આ થશે એટલે ત્યાગ પણ થઈ જશે. આવો ક્રમિક ત્યાગ ઉત્તમ છે. તેથી લાભ થાય પણ જે ત્યાગ વૈરાગ્ય વિના ને દેખાદેખીથી કે કોઈ બીજા કારણથી થાય છે, તેને ઉત્તમ ત્યાગ કહી શકાય નહીં. તેને વખાણી પણ શકાય નહીં.

દેવપ્રયાગમાં મારી પાસે એક સંન્યાસી આવ્યા.

મને કહે, તમારી પાસે રહીને સેવા કરવાની ઈચ્છા છે.

મેં કહ્યું, તમારાથી અહીં રહેવાનું નહિ બને, ને મારું માનો તો ઘેર જઈ લગ્ન કરી ધંધો કરતાં આનંદ કરો. તમારાથી સંન્યાસ સચવાય તેમ મને લાગતું નથી.

મારી વાત સાંભળીને તેને મારું લાગ્યું. પણ બીજે જ દિવસે મને કહ્યા વિના તે ક્યાંય ચાલ્યા ગયા.

આ પછી ત્રણ-ચાર મહિને એક વાર હું સંગમ પર ફરવા ગયો. ત્યાં એક યુવાને મને ચરણમાં પડી નમસ્કાર કર્યા. કોટપાટલુનમાં સજ્જ તે યુવાનને મેં તરત ઓળખી કાઢ્યો.

મેં કહ્યું, કેમ ? હવે આનંદ છે ને ?

આ યુવાન પેલા સંન્યાસી જ હતા.

તેણે કહ્યું, હવે સારું લાગે છે. ઘેર રહું છું ને મજા કરું છું. યાત્રીઓને લઈ અત્યારે બદરીનાથ જઈ રહ્યો છું. પછી દર્શન કરવા આશ્રમ પર આવીશ.

મેં કહ્યું, મને બહુ આનંદ થયો. મન થાય કે તરત ત્યાગ કરીને ભગવું પહેરી લેવાની જરૂર નથી. ખૂબ વિચાર ને લાંબા અનુભવ પછી જ માણસે ત્યાગ કરવો જોઈએ. ને આવો ત્યાગ કર્યો એટલે ગંગા નાહ્યા એમ માનીને બેસી જવાનું પણ નથી. ત્યાગી તરીકે અણીશુદ્ધ જીવન જીવાય તે માટે જાગૃત રહેવાનું છે. તે ઉપરાંત, જે હેતુથી ત્યાગ કર્યો હોય તેની પ્રાપ્તિ માટે રાત-દિવસ મન લગાડી પુરૂષાર્થ કરવાનો છે. જીવનનો આદર્શ ત્યાગ નહિ પણ ઈશ્વર પ્રાપ્તિ છે એ યાદ રાખીને ત્યાગનો ઉપયોગ બીજા પ્રપંચમાં નહિ પણ ઈશ્વર પ્રાપ્તિમાં થાય તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. આવું મનોબળ ના આવે ત્યાં લગી બાહ્ય ત્યાગ કરવાને બદલે સંસાર વ્યવહારમાં રહીને અંદરનો ત્યાગ કરવા તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ.

આ પછી તે યુવાને વિદાય લીધી.

એટલે સમજ્યા વિના જે ત્યાગ થાય છે તે ટકતો નથી. ત્યાગ સમજપૂર્વક થાય તે સારું છે.

* * *

૫૦. સાધનાનો માર્ગ

પ્રશ્ન : સાધનાના માર્ગમાં અમારે શાનું ધ્યાન રાખવું વિશેષ જરૂરી છે ?

ઉત્તર : પાંચ વસ્તુનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવાનું છે.

(૧) બીજાના દોષ જોવા નહીં. ને જોયા વિના ના રહેવાય તો તે ગમે ત્યાં જાહેર કરવા નહિ.

કહેવું હોય તો જે માણસમાં દોષ દેખાતા હોય તેને જ તે વિશે કહેવું. તેથી તમારી ભૂલ થતી હશે તો ખુલાસો પણ મળી રહેશે. બીજાના દોષ જાહેર કરવાથી ને જ્યાં ત્યાં જાહેર કરવાથી કોઈ હેતુ સરતો નથી. એથી ઘણીવાર જાહેર કરનાર માણસ બીજાનો તિરસ્કાર કરનારો બની જાય છે.

(૨) દોષ જોવા હોય તો પોતાના જ જોવા.

પોતાની ખામીઓ વીણીવીણીને શોધી કાઢવાની ને તે સૌને દૂર કરવાની જરૂર સાધનાના પંથમાં ખૂબ જ વધારે છે. નિર્ભળતા ને મલિનતા દૂર કર્યા વિના સાધનામાં વિજય મળતો નથી. આને જ શાસ્ત્રો ને મહાપુરુષો હૃદયશુદ્ધિ કહે છે. આ માટે આત્મનિરીક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ. વિવેક તેમ જ સાચી દ્રષ્ટિના દર્પણમાં પોતાના નાનામાં નાના ડાઘને પણ શોધી કાઢી ઈશ્વરીપંથના પ્રવાસી કે સત્યના શોધકે અંદર ને બહારથી સાફ થવાનું છે. નિર્મળતા વિના સત્ય જ્ઞાનનો ઉદય થઈ શકતો નથી. શાંતિ પણ તે વિના અસંભવિત છે. ઈશ્વર તો કોસો દૂર રહે છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

(૩) જે કામ કરવું તે શાંતિથી કરવાની ટેવ પાડવી.

જરૂર વિના કોઈ કામમાં ઉતાવળ કરવી નહિ. ખાવામાં, પીવામાં, બોલવામાં, ચાલવામાં, વિચાર કરવામાં, સાધનાની પ્રક્રિયા કરવામાં, નિરર્થક ઉતાવળ કરવી ઠીક નથી. જીવનની બાહ્ય તેમ જ અભ્યંતર બંને ક્રિયાઓમાં શાંતિ ને પરમ શાંતિ આવવી જોઈએ.

(૪) પોતે બધું જ મેળવી લીધું છે એવો ખોટો આત્મસંતોષ સ્વપ્ને પણ સેવવો નહિ. બધામાંથી - જડ ને ચેતનમાંથી કાંઈક સાઠું શિક્ષાત્મક ગ્રહણ કરવું.

પોતાને પંડિત, યોગી, ઉપાસક કે કૃતકૃત્ય માની લેવાની ખોટી વૃત્તિ માણસનો વિનાશ નોતરે છે. તે કોઈની પાસેથી કાંઈ ગ્રહણ કરતો નથી, જ્યાં ત્યાં ખોડખાંપણ જોતો ફરે છે, બીજાને તિરસ્કારે છે, ને સન્માન કરવા યોગ્યનું સન્માન પણ કરતો નથી. ભાગવતમાં દત્તાત્રેયના ચોવીસ ગુરુઓની વાત આવે છે, તેમાંથી પૃથ્વી, સમડી, અજગર ને વેશ્યા પરથી પણ તેમણે બોધપાઠ લીધો છે. આનો અર્થ એ જ કે માણસે જાગૃત રહીને સંસારમાં બધેથી કાંઈ ને કાંઈ શીખવાનું છે, ને એવો એકે પદાર્થ નથી જે કોઈ ને કોઈ શિક્ષા પૂરી પાડતો ના હોય. આપણા પ્રાચીન ઋષિવરો ને મહાન સંતોએ નદી, ઝરણાં, પહાડ, ફૂલ તેમ જ પથ્થર પાસેથી પણ પદાર્થપાઠ લીધો હતો, ને બધામાં ઈશ્વરની પ્રભા જોઈ હતી. જ્યાં બધે પ્રભુનો પ્રકાશ દેખાઈ રહ્યો હોય, પ્રભુ વિના જ્યાં કાંઈ દેખાતું કે અનુભવાતું જ ના હોય ત્યાં કોણ કોનો વિરોધ કરે, કોને તિરસ્કારે, કોને વધારે કે ઓછા પ્રિય ગણે ને કોની સાથે લડે ? ભારતીય સંસ્કૃતિની આ ઉત્તમ વિચારધારા ઉપનિષદ ને રામાયણ, મહાભારત તેમજ ગીતામાં ને તે પછીથી આજ લગીના સંતપુરુષોના જીવન-કવનમાં વારંવાર મૂર્ત થયેલી જોઈ શકાય છે. આ ધન્ય કક્ષાએ પહોંચવામાં જ માનવજીવનનું સાફલ્ય છે. આ જ જીવનનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ પુરુષાર્થ છે. પણ તે માટે હૃદયના દ્વાર ઉઘાડાં રાખી, અંદરની ગંદી હવાને બહાર જવા દઈ, બહારની પ્રાણપદ તાજી હવાને અંદર આણવાની જરૂર છે. મતલબ કે ભગવાન દત્તાત્રેયની જેમ

ગુણગ્રાહી થવાની જરૂર છે, તો જ સદ્ ગુણોની મૂર્તિ બની શકાશે. એ વિના ઈશ્વર પ્રાપ્તિની સાધના શક્ય નથી. પ્રાથમિક સિદ્ધિથી અટકી ના જતાં પરમાત્મા દર્શન કે પૂર્ણતા સુધી માણસે ખૂબ જાગૃત રહીને વિકાસ કરવાનો છે. તે માટે પહેલેથી જ કોઈ નજીવી સંસિદ્ધિથી પોતાને ધન્ય કે પૂર્ણ માની બેસવાથી કેમ ચાલશે ?

(૫) છેલ્લી ધ્યાન રાખવાની વસ્તુ જીવન કે સાધનામાં આદર્શની છે.

સાધના દ્વારા તમે શું મેળવવા માંગો છો ? જીવનની સફળતા પૂર્ણતા કે ઈશ્વરની પ્રાપ્તિમાં જ છે. આ વાત ભૂલવાની નથી. આ યાદ રાખવાથી જીવનનો પરિપૂર્ણ આધ્યાત્મિક વિકાસ કરી શકશો. આ બધાનું જેટલું મનન થાય તેટલું ઓછું છે. મનન કરીને તે પ્રમાણે જીવન બનાવવાનું છે. તે વિના સાચો આનંદ નથી.

* * *

૫૧. કામ, ક્રોધ અને વાસનાનો ત્યાગ

પ્રશ્ન : સુખ ને દુઃખ કયા બગીચામાં થાય છે ?

ઉત્તર : સુખ ને દુઃખ બંને એક જ ડાળી પર ખીલનારાં બે ફૂલ છે, ને તે મનરૂપી બગીચામાં થાય છે. મનમાં થતાં સંકલ્પ ને વિકલ્પ તેનાં બીજ છે. આ મનના બગીચા વિના દુનિયાના કોઈ બગીચામાં-યુરોપ અમેરિકા કે ક્યાંય આ સુખદુઃખનો બગીચો મળી શકશે નહીં. એટલે જ મહાપુરૂષો કહે છે કે સંકલ્પરૂપી બીજને નષ્ટ કરી દો અથવા તેને શુદ્ધ બનાવો તો શાંતિ કે સમતા રૂપી ફૂલ આવી શકે.

પ્રશ્ન : સંકલ્પ-વિકલ્પને બાળી નાખવાથી તો કાંઈ જ ના રહે ?

ઉત્તર : કાંઈ જ ના રહે એમ માનવાને કારણ નથી. બધું નષ્ટ થઈ જતાં જે રહે છે તે જ વસ્તુ સત્ય છે. તેની જ પ્રાપ્તિ કરીને મનને તેમાં જ સંલગ્ન કરી દેવાની જરૂર છે.

પ્રશ્ન : દુનિયામાં અજ્ઞાન ઘણું વધારે છે તેને માટે શું કરવું ?

ઉત્તર : આ વાત તમને સાલતી હોય તો સારી વાત છે, પણ તેના ઉપાય તરીકે તમારી જાતને વિશુદ્ધ કરો. જ્ઞાનની જ્યોતને તમારા દિલમાં બરાબર જગાવો. તમે પોતે પણ મુક્ત બનો. આટલું કરીને તમે દુનિયાની વ્યક્તિગત રીતે ઘણી મોટી સેવા કરી શકશો, આ પછી બીજાના હિતને માટે શું કરવું તે પ્રભુ તમને સૂઝાડશે. તમારા પોતાના પૂર્ણ વિકાસની ધીરજ ના હોય તો તમારી શક્તિ પ્રમાણે બનતી નિઃસ્વાર્થ રીતે બીજાની સેવા કરો, પણ પૂર્ણતાના ધ્યેયને છોડશો નહીં. તમે પોતે પરમ જ્ઞાન ના મેળવો ત્યાં લગી બીજાને શું આપી શકશો ?

પ્રશ્ન : કામ-ક્રોધને જીતવા માટે શું કરવું ?

ઉત્તર : વિચાર કરવો કે કામ-ક્રોધ શું કામ થાય છે, ને કોના પર થાય છે ? એક ઈશ્વર વિના આ સંસારમાં કંઈ જ નથી એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી સમજાશે કે કામ-ક્રોધ કોના પર કરવાના છે. આ વિચાર થતાં જ ભેદભાવ ટળે છે, ને કામ તથા ક્રોધનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન પણ દૂર થાય છે.

લોકોને માટે સહેલામાં સહેલો ઉપાય પ્રભુના ચરણોમાં પ્રીતિ કરવાનો છે. એમ થવાથી હૃદય પ્રેમમય ને પવિત્ર થતું જશે, ને કામ-ક્રોધ આપોઆપ પલાયન થઈ જશે. એકાંતમાં બેસીને માણસે પોતાની નિર્બળતા માટે વ્યાકુળ હૃદયે રડવું જોઈએ, ઈશ્વરને પ્રાર્થવું જોઈએ. આ પ્રમાણે થાય તો ઈશ્વર તેની નિર્બળતાનો નાશ કરી તેને કામ-ક્રોધ જેવા દુર્ગણોથી મુક્ત કરે છે. પ્રભુના ચરણોમાં પ્રીતિ જાગે એટલે વિષયોની આસક્તિ આપોઆપ હટી જાય છે એ ચોક્કસ સમજજો. માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ એવો પ્રભુનો પ્રેમ જગાવવાનો પ્રયાસ કરો. જીવનની બધી જ સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે પ્રભુ પ્રેમ એ રામબાણ ઉપાય છે. એમાં કોઈ સંદેહ નથી.

પ્રશ્ન : ભોગ ભોગવતાં ભોગવતાં વાસનાનો ત્યાગ ના થઈ શકે ?

ઉત્તર : થઈ શકે પણ એ કામ મહાન મનોબળવાળા પુરૂષોનું છે. સાધારણ રીતે તો માણસ ભોગમાં એવો આસક્ત થઈ જાય છે કે વિવેક ખોઈ બેસે છે. શક્તિ બરબાદ કરી નાખે છે, ને ભોગની રસવૃત્તિને છોડવામાં અશક્ત બની જાય છે. જનકની જેમ રહેવું સહેલું નથી. વળી જનક તો પ્રથમથી જ બ્રહ્મજ્ઞાની હતા. તેમનો વાદ ના લઈ

શકાય. વાસનાનો ત્યાગ સહેલાઈથી કરવો હોય તો ભોગથી દૂર રહેવાનો માર્ગ ઉત્તમ છે. વળી આવી રીતે નવરા પડેલા મનને સત્સંગમાં લગાડવું જોઈએ. જે લોકો ભોગ્ય પદાર્થોને છોડી ના શકે તેમણે પણ સત્સંગ કરવાની જરૂર છે. તેથી ભોગ્ય પદાર્થોમાંથી મન ઉપરામ થઈને પ્રભુપરાયણ થવામાં મદદ મળશે.

* * *

૫૨. આત્માનું સ્થાન અને યોગસાધનાથી સાકાર દર્શન

પ્રશ્ન : શરીરમાં આત્માનું સ્થાન ક્યાં છે ?

ઉત્તર : ઉપનિષદમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, અંતઃશરીરે જ્યોતિર્મયોહિ શુભ્રો, યં પશ્યન્તિ યતયઃ ક્ષીણદોષાઃ - એટલે કે શરીરના મધ્ય ભાગમાં પવિત્ર તથા પ્રકાશમય આત્માનું અસ્તિત્વ છે, ને એનું દર્શન જેમના દોષો દૂર થયા છે તેવા તપસ્વી પુરૂષો કરી શકે છે. ઉપનિષદમાં બીજે ઠેકાણે આત્માનો ઉલ્લેખ કરતાં 'મધ્ય આત્મની તિષ્ઠતી' એવો ઉલ્લેખ પણ કરેલો છે. એ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે આત્મા શરીરની મધ્યમાં કે હૃદયમાં વાસ કરે છે.

ગીતા પણ કહે છે કે 'ઈશ્વરઃ સર્વભૂતાનાં હૃદયેઽર્જુન તિષ્ઠતી' અર્થાત્ હે અર્જુન, ઈશ્વર સૌના હૃદય પ્રદેશમાં રહેલાં છે. કોઈ પુરૂષ પોતાની જાત વિશે કાંઈક કહેવા કે પોતાનો પરિચય આપવા માગે છે ત્યારે પણ શરીરના બીજા ભાગ પર હાથ મૂકવાને બદલે, કોઈક કુદરતી વૃત્તિથી પ્રેરાઈને છાતી પર જ હાથ મુકે છે. તે પણ સૂચવે છે કે આત્માનું સ્થાન ત્યાં જ છે. શ્રી રમણ મહર્ષિ જેવા સ્વાનુભવસંપન્ન સંતપુરૂષનો અભિપ્રાય પણ આ બાબત જાણવા જેવો છે. તેમણે કહ્યું છે કે આત્માનું સ્થાન હૃદયમાં અને એ પણ જમણી તરફના હૃદયમાં છે. કોઈ કોઈ લોકો એવું પણ માને છે કે આત્માનું સ્થાન મસ્તિષ્કમાં છે. પરંતુ એ માન્યતાને કોઈ નોંધપાત્ર સમર્થન નથી મળતું. ડાબી કે જમણી બાજુની વાત જવા દઈએ તો પણ, આત્માનું મુખ્ય નિવાસસ્થાન હૃદય છે એ વાત સાથે લગભગ સૌ કોઈ સંમત છે.

પ્રશ્ન : યોગની સાધનાની મદદથી પણ ઈશ્વરના સાકાર દર્શનની ઈચ્છા હોય તો તે ઈચ્છા પૂરી થઈ શકે ખરી ?

ઉત્તર : યોગની સાધનાની મદદથી ઈશ્વરના સાકાર દર્શનની ઈચ્છા જરૂર પૂરી થઈ શકે, પરંતુ શરત એટલી જ છે કે તેને માટે ભક્તનું હૃદય હોવું જોઈએ અથવા તો ભક્તિયોગનો આધાર લેવો જોઈએ. ઈશ્વરનું સાકાર દર્શન જાગૃતિમાં તથા સમાધિ દશામાં બંને પ્રકારે થઈ શકે છે. યોગની સાધનાથી ખાસ કરીને સમાધિ દશામાં એવું દર્શન થઈ શકે. હૃદય જ્યાં સુધી ભાવવિભોર અથવા પ્રેમથી પરિપ્લાવિત ના બને, ઈશ્વરને માટે રડવા, પ્રાર્થવા કે પોકારવા ના માંડે અને ઈશ્વરના દર્શનને માટે આકુળ-વ્યાકુળ બનીને અનવરત રીતે આકંઠ ના કરી ઊઠે, ત્યાં સુધી ઈશ્વરદર્શનની શક્યતા નથી હોતી.

પ્રશ્ન : યોગના ગંભીર સાધકમાં ભક્તનું એવું ભાવમય હૃદય પ્રકટી શકે ખરું ?

ઉત્તર : જરૂર પ્રકટી શકે. અને ના પ્રકટતું હોય તો સાવધાની અને સમજપૂર્વક ક્રમે ક્રમે પ્રકટાવવું જોઈએ. ઈશ્વરના સાકાર દર્શનની ઈચ્છાની પૂર્તિ માટે એટલું કામ અવશ્ય કરવું જોઈએ. એમાં અસંભવ જેવું કશું જ નથી. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ યોગસાધનામાં રસ લેતાં છતાં પણ એમનું ભક્ત હૃદય મર્યું ન હતું. સ્વામી વિવેકાનંદ અને રામતીર્થ જેવા બીજા સંતપુરૂષોના ઉદાહરણ પણ એ સંબંધમાં આપી શકાય. એવી બેવડી વિશેષતાથી વિભૂષિત બનવાનો માર્ગ બીજા કોઈપણ માનવને માટે ઉઘાડો છે. ભાવમયતા તથા ગંભીરતા પરસ્પર વિરોધી છે એવું નથી સમજવાનું. બંને એક સાથે રહી શકે છે અને પોતપોતાનો સાધનાત્મક ભાગ પણ ભજવી શકે છે.

૫૩. બાહ્યાચાર અને મૃત્યુનો શોક

પ્રશ્ન : પ્રેમને બાહ્યાચારની જરૂર ખરી ? મારો પ્રશ્ન ભક્તિની દ્રષ્ટિએ છે.

ઉત્તર : ઘણીવાર પ્રેમને પ્રકટ કરવા બાહ્યાચારની જરૂર પડે છે. ભક્ત કે ઉપાસકની અંદર પ્રભુ માટેનો જે પ્રેમ છે, તેને પ્રકટ કરવા પ્રેમી બાહ્યાચારનો આધાર લે છે. જેમ કે પૂજા, આરતી, શણગાર, કીર્તન વિગેરે. પણ પ્રેમ હોય ત્યાં બાહ્યાચાર હોવો જ જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી. પ્રેમની સફળતા પ્રભુના દર્શનમાં કે પ્રભુની પ્રાપ્તિમાં જ છે. એટલે પ્રેમ દ્વારા પ્રભુદર્શન કરવા તરફ જ પ્રેમી કે ભક્તનું ધ્યાન હોવું જોઈએ.

પૂજાની બાહ્ય વિધિઓ પ્રભુપ્રેમને ગાઢ બનાવવાનું સાધન છે એ વાત કદી ભૂલવાની નથી. આ વાત ભૂલવામાં સાધકની આત્મહત્યા રહેલી છે. માણસ આ વાત ભૂલી જાય છે ત્યારે તે પરમ પ્રેમ જગાવી પ્રભુપ્રાપ્તિ કરવાનું ભૂલી જાય છે, ને મૂર્તિને કેવા શણગાર કરવા, કેવા કેવા ભોગ ધરવા ને કેવી પૂજા કરવી એવા એવા રાજસી વિચારોમાં જ ડૂબી જાય છે. પૂજાની બાહ્ય વિધિઓ દ્વારા માણસે પ્રેમનો ઉદય કરવાનો છે. આ પ્રેમ જાગશે ત્યારે કેવી દશા થશે તે જાણો છો ? પ્રભુને પ્રત્યક્ષ જોયા વિના તમને એક ક્ષણ પણ ચેન નહીં પડે. પ્રભુને મળવા તમારો પ્રાણ છટપટાશે. તમારું મન આતુર બનશે. વિરહના ભાવમાં આંખમાંથી આંસુ વહેશે, લોહીમાં 'પ્રભુ પ્રભુ'નો ધડકાર થશે, ને હૃદયના ધબકારની સાથે પ્રભુને માટેની માગણીના પડઘા પડશે. આંખમાં, વાણીમાં વર્તનમાં બધે જ પ્રભુની આસક્તિનો પરિચય મળશે, ને પ્રભુની પ્રીત ક્ષણેક્ષણે પ્રભુના દર્શનને માટે વ્યાકુળ કરી દેશે. આ વખતે બાહ્યાચારને પૂજાની બાહ્યવિધિ સૂકા પાંદડાની જેમ ખરી પડશે. કુલ ક્યાંથી તોડશો ? જ્યાં તોડવા જશો ત્યાં જ જણાશે કે પ્રભુના વિરાટ દેહ પર તે જ્યાં છે ત્યાં એક અલંકાર થઈને લાગેલું જ છે. પછી તેને શા માટે તોડવું ? રાત-દિવસ આહ ને આંસુનાં ફૂલ લઈ ગોપી ને મીરાંની જેમ તમે પ્રભુની પૂજા કરશો, ને પ્રભુ વિના એકલવાયા થઈ જગતમાં જીવશો. આ પછી તમને પ્રભુ દર્શન થઈ જશે. બાહ્યવિધિ ને આચાર આ ઉદ્દેશને માટે જ છે એ ભુલવાનું નથી. નવધા ભક્તિ કે બાહ્ય ક્રિયાઓ સાધન છે, ને પ્રભુ જ એક સાધ્ય છે એ યાદ રાખવામાં જ શ્રેય રહેલું છે. સાધક આ ના ભૂલે.

પ્રશ્ન : મરેલા માણસ પાછળ ફૂટવામાં તમે માનો છો ?

ઉત્તર : બિલકુલ નહીં. જેને પ્રેમ છે તે હૃદયમાં કે બહાર રોશે. પણ ફૂટવું ને તે પણ સામૂહિક રીતે એ તો જરાય સાટું નથી. તે પ્રથાનો અંત આવવો જોઈએ. તેને બદલે ધીરજપૂર્વક મનમાં યા પ્રકટ રીતે હરિ નામનું સંકીર્તન કરવું જોઈએ.

ફૂટવાનું કોને માટે છે ? માણસે ફૂટવું હોય તો એકલો પડે ત્યારે પોતાને માટે જ ફૂટવાનું છે. જે ઈશ્વરને મેળવવા પોતાનો જન્મ છે તે ઈશ્વરથી પોતે દૂર ને દૂર રહ્યો છે. જગતમાં મૃત્યુ, ઘડપણ, રોગ જેવાં હૃદય હલાવી નાખનારા દ્રશ્યો જુએ છે, તો પણ જીવનની નિસ્સારતા સમજી ધર્મ, નીતિ કે આધ્યાત્મિકતામાં પ્રવૃત્ત થતો નથી, બલ્કે વધારે ને વધારે કુટિલ, અનીતિમાન ને જડ થતો જાય છે. ઈન્દ્રિય સુખને જ સર્વ કાંઈ સમજી સુખના ભંડાર એવા પરમાત્માને મેળવવા તે આતુર બનતો નથી. ખાવું પીવું, ભોગ ભોગવવા ને એક દિવસ આકસ્મિક રીતે આ સંસારમાંથી વિદાય થઈ જવું, એ વિના વધારે ભાગના લોકોનો કોઈ આત્મવિકાસનો આદર્શ નથી. આ બધું દૂર કરવા માણસે રડવાનું ને ઈશ્વરને પ્રાર્થવાનું છે. ફૂટવાનો લ્હાવો લેવો હોય તો પોતાને માટે પશ્ચાતાપ કરી, કરેલાં

કુકર્મની શિક્ષારૂપે ફૂટવાનું છે. એને બદલે માણસ બીજાને માટે ને બતાવવા ખાતર રડે છે ને ફૂટે છે. એથી કાંઈ ચમના દૂત પોતાની ફરજ મૂકી દેવાના નથી. મરેલા માણસને એથી કાંઈ લાભ પણ નથી. કુટવાથી કેટલીય સ્ત્રીઓને છાતીના રોગ થાય છે તે નફામાં. બીજી ચતુર ને ટેવાયેલી સ્ત્રીઓ તો ફૂટતી વખતે ખૂબ જ સંભાળીને છાતીએ હાથ પછાડે છે. આ પ્રથાનો અંત આણવો જોઈએ. તેને બદલે મરનારના સંબંધીને આશ્વાસન આપવા ભેગા મળવાની, હરિસ્મરણ કરવાની, તેમ જ સારું વાચન કરી અથવા બીજી રીતે મૃત્યુ દ્વારા બોધપાઠ લેવાની પ્રથા શરૂ થવી જોઈએ.

* * *

૫૪. મુક્તિ વિશે

પ્રશ્ન : મુક્તિ વિશે ઊડતો ખ્યાલ આપવા કૃપા કરશો ?

ઉત્તર : મુક્તિનું સાચું સ્વરૂપ સમજવા તેને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખવાની છે. જેને મુક્તિની ઈચ્છા છે તે બંધનમાં જરૂર હોવો જોઈએ. કેમ કે બંધન ના હોય તો મુક્ત થવાની જરૂર ઊભી થાય નહીં. ત્યારે વિચાર કરવો જોઈએ કે માણસ કોનાથી બંધાયો છે.

(૧) પ્રથમ બંધન તો ખોટી વૃત્તિઓનું છે. આને ગીતાએ આસુરી સંપત્તિ પણ કહી છે. માણસમાં કામ છે, ક્રોધ છે, તે તેને બાંધે છે. મદ, અભિમાન, અજ્ઞાન, કહોરતા કે નિર્દયતા, દંભ, સ્વાર્થ, એ બધા બંધ માણસને જકડી રહ્યા છે. આમાંથી મુક્ત થઈ નમ્રતા, પ્રેમ, નિર્વૈર, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર, નિઃસ્વાર્થ, સત્ય, અહિંસા, જેવા સદ્ ગુણોમાં પ્રતિષ્ઠિત થવું એ પહેલી મુક્તિ છે. આ વસ્તુ વ્યવહારમાં રહીને વધારે સંગીન રીતે સાધી શકાય છે.

(૨) બીજું બંધન મમતા ને અહંતાનું છે. આથી પણ માણસ બંધાયેલો છે. ઘરબહાર, સ્ત્રી-પુત્ર, ધન, પ્રતિષ્ઠા, સંપત્તિ, વિગેરેમાં મમતા હોવાથી માણસ તેમના સંયોગ ને વિયોગથી સુખી ને દુઃખી થાય છે, હર્ષ ને શોક અનુભવે છે, ને માનસિક સ્થિરતા મેળવી શકતો નથી. મનનું સમતોલપણું મેળવવા માટે આ મમતામાંથી છૂટવાનું છે. તેનો અર્થ એમ નથી કે આપણે વ્યવહાર અથવા તો પદાર્થોને છોડી દેવાના છે. પદાર્થોને છોડી દઈએ તે આપણી ઈચ્છાની વાત છે, પરંતુ તેમની વચ્ચે રહી તેમના આઘાતપ્રત્યાઘાતોથી આપણે પર રહેતાં શીખવાનું છે. જે છે તે આપણું નથી, પણ ઈશ્વરનું છે, એ વિચાર દ્રઢ થઈ જાય તો મમત્વ બુદ્ધિ ટળી શકે છે.

આ સાથે અહંતાના બંધનને તોડવાનું છે. અહંતા પોતાની જાત પૂરતી જ મર્યાદિત છે, જ્યારે મમતા બાહ્ય પદાર્થોની આસક્તિ છે. માણસ પોતાના શરીરમાં આસક્ત બની, શરીરને જ પોતાની જાત માની લે છે. આથી તે જડ બને છે, ને શરીરને માટે જ જીવે છે ને મરે છે. વિચાર દ્વારા માણસ જાણે છે કે જે અહંતાનું વાયક છે, તે તો શરીરની અંદર જ છે, ને તે જડ નહિ પણ ચેતન હોઈ તેને માટે જ જીવવું, તેને પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. આ જ પરમ પુરુષાર્થ છે. આ દ્વારા જ પરમશાંતિ, પરમાનંદ, નિર્વાણ, બધું મળે છે. આ ચેતન આત્મા, બ્રહ્મ વિગેરે નામે કહેવાયું છે. જ્યાં એકવાર નક્કી થયું કે તે શરીરમાં છે, એટલે તેની અનુભૂતિ માટે માણસ તલસે છે ને સૂક્ષ્મ મનથી, સૂક્ષ્મ મનોવૃત્તિથી માણસ તેનું દર્શન કરે છે. જો પ્રેમભાવે તેને મેળવવાની ઈચ્છા હોય તો ભક્તિમાર્ગ છે તે દ્વારા આ જ ચેતન તમારી સામે સાકાર બની પ્રકટે છે, કેમ કે તે સર્વસમર્થ છે. આત્મ સાક્ષાત્કાર પછી સ્થાવર જંગમમાં બધે જ તે આત્મા અનુભવાય છે, ભેદભાવ ટળે છે, ભય નાબૂદ થાય છે, ને પરમ શાંતિ મળે છે. આ વિનાની માણસે માની લીધેલી શાંતિ સાચી શાંતિ નથી. જેમ કોઈ અભણ માણસ કહે કે ભણવામાં શું લાભ છે. ન ભણ્યા છતાં અમારું જીવન બરાબર ચાલે છે, તો તેની વાણી વિશે શું કહેવું ? તે મૂઢ દશાની વાણી છે, ને તેથી ધ્યાન આપવા યોગ્ય નથી. કેમ કે ભણવાના વિશેષ ફાયદા આપણે જાણીએ છીએ. તેવી જ રીતે જે કેવળ સદાચારી જીવન કે સંસારિક સુખોપભોગથી તૃપ્ત છે તે મૂઢ દશામાં છે. જીવનના વાસ્તવિક વિકાસનો કે માનવશરીરના શક્ય પુરુષાર્થનો તેને ખ્યાલ નથી. તેથી તેની વાણી પ્રત્યે પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી. જે જીવનવિકાસની પરિપૂર્ણતાને જાણે છે, તે તો પ્રાથમિક વિકાસ પછી ઈતિકર્તવ્યતા માની નહીં બેસે, તે તો ખોટો સંતોષ છે, પરંતુ જીવનના પરિપૂર્ણ વિકાસને મેળવીને જ અટકશે.

(૩) આ બે પ્રકારની મુક્તિ મળી એટલે ત્રીજી મુક્તિ મળી શકે છે. આ બે વિના તે મળી શકે નહીં. કેમ કે ત્રીજી મુક્તિ આ બંનેનું પરિપક્વ ફળ છે. આપણે જોઈએ છીએ કે માણસ જ્ઞાન, શક્તિ ને અવસ્થાથી બંધાયેલો છે. કાલે શું થવાનું છે તે માનવને ખબર નથી. તેની શક્તિ સ્વલ્પ છે, ધાર્યા પ્રમાણે કામ કરવા તે આજે સમર્થ નથી ને વ્યાધિ, વાર્ધક્ય, મૃત્યુ જેવી અવસ્થા કે વિકાર પાસે તે પરવશ છે. આ પરવશતાથી મુક્ત થઈ માનવ પરમાત્મા જેવો સર્વસમર્થ, સનાતન ને સર્વવ્યાપક બની શકે છે. તે ત્રિકાળજ્ઞ થઈ શકે છે. આ મુક્તિ ખૂબ ઊંચી છે ને તે કોઈકને જ મળી શકે છે. બાકી વધારે ભાગે તો પહેલી બે પ્રકારની મુક્તિથી જ માણસ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. પરમાનંદને માટે પહેલી બે મુક્તિ પૂરતી છે.

આમ માનવ પહેલાં તો પાશવતાને દૂર કરી સાચો માનવ બને છે. પછી દેવતુલ્ય બને છે, ને છેવટે પરમાત્મા બની રહે છે. માનવજીવનનો આમ ક્રમિક વિકાસ થયા કરે છે. આ વિકાસ શરીર દ્વારા જ ને શરીરમાં રહીને જ કરવાનો છે. શરીર છોડ્યા પછી મુક્તિ મળશે એમ નથી. મુક્તિનો આનંદ શરીર છોડ્યા પહેલાં જ મેળવવાનો છે.

* * *

૫૫. યજ્ઞોપવિત

પ્રશ્ન : યજ્ઞોપવિતની મહત્તા જો આટલી બધી હોય, તો સંન્યાસીએ યજ્ઞોપવિતનો ત્યાગ કરવો એવું વિધાન શા માટે કરવામાં આવ્યું છે ? યજ્ઞોપવિત જો ઉપયોગી જ હોય, તો સંન્યાસીને માટે પણ તે ઉપયોગી નથી ? એને શા માટે એમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે છે ? અને શું એની જરૂર નથી ? કે પછી યજ્ઞોપવિતનો ત્યાગ કરવાનું વિધાન એને માટે ભૂલથી કરવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર : ભૂલથી કરવામાં નથી આવ્યું, પરંતુ એ વિધાન એને માટે સહેતુક જ કહેવામાં આવ્યું છે. તમે જાણો છો કે માણસ સંન્યાસ ધારણ કરે છે ત્યારે તેના વર્તમાન જીવનના બધા જ સંબંધોનો વિચ્છેદ કરી નાખે છે. એ સંબંધોથી તે કાયમી છૂટાછોડા લઈ લે છે. પોતે પોતાનું નામ બદલે છે, સ્થાન બદલે છે, કુટુંબકબીલાનો ત્યાગ કરે છે, અને બહારના વેશને પણ બદલી નાખે છે. એ સંજોગોમાં વર્ણથી પણ એ અતીત બની જાય છે, એટલે કે વર્ણનાં ચિહ્ન કે બંધનથી પણ મુક્તિ મેળવે છે. એટલા માટે દ્વિજના વિશેષ ચિહ્ન જેવાં ગણતાં શિખાસૂત્રનો પરિત્યાગ કરી દેવાનો એને માટે આવશ્યક માન્યો છે, તે ઠીક જ છે. એ એના નવજીવન પ્રવેશની નિશાની છે.

પ્રશ્ન : પરંતુ એને લીધે, યજ્ઞોપવિતથી જે લાભ થાય છે તે લાભ તો એ વંચિત રહી જાય છે ને ?

ઉત્તર : એ લાભથી વંચિત નથી રહી જતો, કારણ કે યજ્ઞોપવિતથી જે લાભ થાય છે તેથી પણ વિશેષ લાભ એને સંન્યાસના જીવન દ્વારા, જો એ જીવનને એ સારી રીતે અથવા તો સમજપૂર્વક જીવતો હોય તો મળી રહે છે. જે ભગવું વસ્ત્ર એણે ધારણ કરેલું છે તે ભગવું જ એ વાતનું સૂચક છે કે એણે સર્વ પ્રકારની લૌકિક લાલસા કે કામના પર પાણી ફેરવી વાળીને, એક માત્ર આત્મજ્ઞાન અથવા તો પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે જ સંન્યાસના આ અભિનવ જીવનનો આધાર લીધો છે, એ માટે એનું વ્રત છે. બીજી બધી જ લૌકિક મમત્વવૃત્તિ આસક્તિ તેમ જ અહંતાને એણે જ્ઞાનમય અગ્નિમાં બાળીને દગ્ધ કરી દીધી છે. એનું સમસ્ત જીવન જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે છે. એટલે યજ્ઞોપવિત દ્વારા જે પરમાત્માની પ્રાપ્તિની દીક્ષા અત્યાર સુધી આપવામાં આવતી હતી. તે દીક્ષા સંન્યાસનો સ્વીકાર કરી એ સહેજે મેળવી લે છે. વધુમાં નવા ત્યાગમય જીવનની દ્રષ્ટિ મળે છે. એટલે યજ્ઞોપવિતના ત્યાગનું નુકસાન એને નથી થતું. જરા પણ નહિ.

પ્રશ્ન : પરંતુ બધાં સંન્યાસીઓ ત્યાગના મર્મને સમજીને એવું સમજપૂર્વકનું જીવન ક્યાં જીવે છે ?

ઉત્તર : નથી જીવતા એ જુદી વાત છે પરંતુ એવું જીવન જીવવું જોઈએ એવી એમની પાસેથી આશા રાખવામાં આવે છે. એમ તો યજ્ઞોપવિતને ધારણ કરનારા તેમજ ધારણ કરાવનારા પણ તેનો મર્મ સમજી-સમજાવીને તેનો ઉચિત ઉપયોગ ક્યાં કરે છે ? એથી એની ઉપેક્ષા થોડી જ કરી શકાય છે ?

પ્રશ્ન : યજ્ઞોપવિતનો રિવાજ આજના જમાનામાં યોગ્ય છે ?

ઉત્તર : જ્યાં સુધી તમે કોઈ બીજી વધારે સારી સંસ્કારક્રિયાને તેને ઠેકાણે ન લાવી શકો ત્યાં સુધી તે યોગ્ય જ છે. નહિ તો પછી પ્રજાની પાસે ધર્મસંસ્કારની પ્રવૃત્તિ જેવું રહેશે શું ?

* * *

૫૬. ભક્તિ વિશે અભિગમ

પ્રશ્ન : જ્ઞાનીઓ ભક્તિને માનતા નથી-બલ્કે ભક્તિ તરફ કેટલીકવાર અણગમો પણ બતાવે છે. એ વિશે આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર : જે નિરાકાર તત્વને માને છે તેને સાકાર ભક્તિની જરૂર નથી. આત્મજ્ઞાનને દ્રઢ કરીને સતત ધ્યાન દ્વારા તે પરમાત્માને મેળવે છે. આ માર્ગનું વિસ્તૃત વર્ણન ગીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કરેલું છે. પરંતુ આવા પરમાત્મા દર્શન માટે પણ તેનામાં પરમાત્મા દર્શન માટેનો તલસાટ, પરમ પુરુષાર્થ તેમ જ નિરધાર તો જોઈશે જ. પરમાત્મ તત્વનું જ તેણે રાતદિવસ મનન, ચિંતન ને નિદિધ્યાસન કરવું પડશે. નારદે પરમાત્મામાં સ્વરૂપના આવા અનુસંધાનને-સ્મરણ, મનન કે નિદિધ્યાસન ભક્તિ કહી છે. ફેર માત્ર સ્વરૂપનો છે. એક સાકારનો ભક્ત છે તો બીજો નિરાકારનો. પણ બંને એક જ પરમાત્માના ભિન્નભિન્ન ઉપાસકો છે. એટલે સાચો જ્ઞાની પણ ભક્ત હોય જ છે એ વાત સમજવાની જરૂર છે. પછી તે ભક્તિને ના માને તે તો કેમ જ બને ?

બીજી રીતે વિચાર કરો કે જ્ઞાની કોને કહેવાય ? જ્ઞાનીમાં અનેક લક્ષણ છે. પણ એક મોટું લક્ષણ તેના સમદર્શીપણાનું છે. જ્ઞાની સમદર્શી હોય છે. બધે જ પોતાના આત્મા કે પરમાત્માને જુએ છે. એટલે તે કોઈનોય તિરસ્કાર કરી શકતો નથી. એક મૂર્ખ કે દુષ્ટ માણસની પ્રત્યે પણ તે તિરસ્કારથી જોતો નથી પરંતુ અનુકંપાથી જુએ છે, તો ભક્તિ જેવા પ્રભુ પ્રાપ્તિના મહાન સાધન તરફ તો તે અણગમો કે તિરસ્કાર કેવી રીતે રાખે ? તે તો જાણે છે કે પોતપોતાની રૂચિ પ્રમાણે માણસ ભિન્નભિન્ન રીતે પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરવા મથે છે. બધા જ માર્ગે ઈશ્વર પાસે લઈ જાય છે. તો મારે શા માટે એવો દુરાગ્રહ કરવો કે બધા પોતાનો માર્ગ છોડી મારો જ માર્ગ ગ્રહણ કરે ? એવો દુરાગ્રહ તો જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન ગણાય છે, જેને ગીતાએ તામસી જ્ઞાન કહ્યું છે. ખરો જ્ઞાની તો બધા પર પ્રેમ રાખે છે, તે ગમા-અણગમા કે રાગ અથવા તિરસ્કાર જેવા સાધારણ માણસને જકડી બેઠેલા બંધનથી મુક્ત હોય છે.

જ્ઞાની વિશે કાંઈ પ્રમાણિત નિર્ણય કરવો હોય તો પહેલાં થયેલા મહાન જ્ઞાની પુરુષોના જીવનનો વિચાર કરવો વધારે સારો છે. શંકરાચાર્ય મહાન ભક્ત હતા. ને તેમણે શંકર, શક્તિ ને કૃષ્ણની અનેક જ્ઞાનમિશ્રિત કથા કહી છે, ને સાકાર ભક્તિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. વ્યાસ ને નારદને ભક્તિ દ્વારા જ શાંતિ મળી છે. તો પછી તેમની આગળ આજના કહેવાતા પૂર્વગ્રહ યુક્ત જ્ઞાનીઓનો શો હિસાબ ? ખરી રીતે તો એમ છે કે જ્ઞાન વિના ભક્તિ નથી (કેમ કે સંસારની અસારતા ને ઈશ્વરની સત્યતાના જ્ઞાનથી જ ભક્તિ જાગે છે) ને ભક્તિ વિના જ્ઞાન નથી, (કેમ કે પરમાત્માની સતત ભક્તિથી જ પરમ જ્ઞાન મળે છે.)

પ્રશ્ન : તત્વજ્ઞાનની ભાષા કઠણ એટલે અર્થઘન હોવી જોઈએ એમ કેટલાક ચિંતકોનું માનવું છે. તે વિશે આપનો અભિપ્રાય શો છે ?

ઉત્તર : તત્વજ્ઞાનની ભાષા અર્થઘન હોવી જોઈએ એ માન્યતા ખોટી છે. તત્વજ્ઞાન કાંઈ થોડાક વિદ્વાનોની ચર્ચાનો જ વિષય નથી. તેમ જ સાક્ષરોનો પણ તે કાંઈ ઈજારો નથી. તે તો પ્રત્યેક માનવનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે. હરેક માણસને તેના ગૂઢ રહસ્ય ને તેના સિક્કાંત સમજાવવાની જરૂર છે. આ માટે જે ભાષામાં તમે ધર્મ કે તત્વજ્ઞાન સમજાવો તે ભાષા ખૂબ જ સરલ, સ્પષ્ટ છતાં સુમધુર જોઈએ. તમે જે કહેવા માંગો છો તે તમને સહેલી

ભાષામાં સુવાચ્ય રીતે વ્યક્ત કરતાં પણ આવડવું જોઈએ. જાણવું અઘરું છે, પણ જે જાણતા હોઈએ તે સમજાવવું એથીયે અઘરું છે. આ બંને કલાઓમાં તમારે પ્રવીણ થવું જોઈએ.

મારી આ વાતમાં સંદેહ કરવા જેવું કાંઈ જ નથી. વિશ્વનો મહાન ધર્મગ્રંથ ગીતા આની સાબિતી છે. આ ગ્રંથ ધર્મ કે તત્વજ્ઞાનનો ઉત્તમોઉત્તમ ગ્રંથ હોવા છતાં તેની ભાષા ખૂબ જ સહેલી, સમજાઈ જાય તેવી ને છતાં સુંદર છે. બુદ્ધના ઉપદેશો જુઓ. શિક્ષિત ને અશિક્ષિત કિસાન, મજૂર, ફેરિયા, બધા જ એને સહેલાઈથી સમજી શકે. એવી રીતે તત્વજ્ઞાનને તમારે સહેલામાં સહેલી ભાષા દ્વારા વ્યક્ત કરવું જોઈએ. તત્વજ્ઞાન કાંઈ ઈન્દ્રજાળ નથી કે તેની આસપાસ ભારેખમ ને રહસ્યમય શબ્દોની જાળ ઊભી કરવી પડે. તે તો માનવમન સહેજે સમજી શકે તેવા સિદ્ધાંતોનો સમુચ્ચય છે. આટલું સમજીએ તો તત્વજ્ઞાનને આપણે સરળમાં સરળ બનાવીએ.

* * *

૫૭. કલિયુગ વિશે

પ્રશ્ન : અત્યારે તો બધે કલિયુગનો વિસ્તાર છે. ધર્મ, નીતિ, બધું જાળવવું ખૂબ જ કઠિન છે. આ બધો યુગનો પ્રભાવ જ છે ને ?

ઉત્તર : યુગનો પ્રભાવ છે એ માનવા માટે ઠીક છે. પણ આજે તો માણસ અધર્મ કરે છે, અસત્યને માર્ગે ચાલે છે ને કહે છે કે એમાં અમારો શો વાંક ? આ બધો કલિયુગનો જ પ્રભાવ છે ! કલિયુગના નામની ઓથે આમ દુષ્કર્મ કરવા એ ઠીક નથી. આ યુગમાં પણ માણસ ઈશ્વર પરાયણ થઈ શકે છે, તપવ્રત કરી શકે છે, નીતિ જાળવી શકે છે. એ વાત સંતપુરુષો તેમ જ આજે પણ જે નીતિમાન પુરુષો છે તેમના જીવનથી જાણી શકાય છે. એટલે મુખ્ય વસ્તુ માનવનું મન છે. તે સુધારવું કે બગાડવું માણસના હાથની વાત છે. તે સુધરતા સત્યયુગ ને તે બગાડતાં કલિયુગ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન : તો પછી માણસે આવા વિરોધી વાતાવરણમાં કેવી રીતે રહેવું ?

ઉત્તર : વાતાવરણ વિરોધી હોય કે ના હોય, માણસે પોતાનો સ્વાર્થ સાધી જ લેવાનો છે. મતલબ કે માણસે ધર્મ ને નીતિને જીવનમાં ઉતારીને ઈશ્વરપરાયણ થવાનું છે. આ કાંઈ અઘરું નથી. માણસ મોતનો સામનો કરીને સિંહ, વાઘ જેવા ભયંકર પ્રાણીઓનો શિકાર કરે છે. રાક્ષસ જેવો બનીને યુદ્ધમાં લડે છે ને સંસારમાં રાતદિન દોડાદોડ કરે છે. આ જ પ્રમાણે મનને મારી જો પુરુષાર્થ કરે તો માણસ નીતિપરાયણ થઈ આત્મશાંતિ મેળવી શકે છે.

જ્યારે હનુમાનજી લંકામાં ગયા ત્યારે રાવણના મહેલની પાસે તેમણે એક મહેલ જોયો. તેમાંથી 'રામ રામ'નો ધ્વનિ થતો હતો. હનુમાનજીને થયું કે રાક્ષસોની નગરી લંકામાં આ રામનો ધ્વનિ ક્યાંથી ? તે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ મહેલમાં ગયા. મહેલની બહાર તુલસીક્યારો હતો. તેમજ 'રામ રામ' લખેલું હતું. અંતે હનુમાનજીને ત્યાં વિભીષણનો મેળાપ થયો. હનુમાન વિભીષણને રામભક્ત જાણી પ્રસન્ન થયા. ને તેમને પોતાનો પરિચય આપ્યો. પછી તો પૂછવું જ શું ?

'મારા પર કૃપા કરી રામચંદ્રજીએ મને પોતાના ભક્તના દર્શન કરાવ્યાં' એમ આનંદમાં આવી જઈ વિભીષણ હનુમાનજી સાથે વિનય કરવા માંડ્યા.

પછી હનુમાનજીએ વિભીષણને પૂછ્યું, 'આ તો રાક્ષસોની નગરી છે. તમે અહીં કેવી રીતે રહી શકો છો ?'

વિભીષણે કહ્યું, 'દાતની વચ્ચે જેમ જીભ રહે છે તે પ્રમાણે હું અહીં રહું છું.'

આ જવાબ પરથી આપણે ખૂબ વિચાર કરવાનો છે ને વિભીષણની જેમ જ આ સંસારમાં પ્રતિકુળ વાતાવરણમાં સાચે માર્ગે વિકાસ કરવાનો છે. આપણી નિષ્ઠા સાચી હશે તો પ્રભુ આપણા પર કૃપા કરશે, આપણને અપનાવશે.

પ્રશ્ન : સંત તુલસીદાસે રામાયણમાં કલિયુગની એક વિશેષતા બતાવતાં કહ્યું છે કે કલિયુગમાં 'માનસ પુષ્ટ્ય હોહિ નહિ પાપા' એટલે કે કલિકાળમાં મનથી જે પુષ્ટ્ય કરવામાં આવે તેનું ફળ મળે છે, પરંતુ મનથી કરાતાં પાપની ગણતરી નથી થતી કે નોંધ નથી લેવાતી, તો એ વચનોનો શો ભાવ છે ?

ઉત્તર : એમનો ભાવ તો સ્પષ્ટ જ છે. તુલસીદાસજી કહેવા માગે છે કે આ યુગમાં મનથી કરાતું પુણ્યકર્મ ફળે છે. એટલે કે ધારો કે કોઈ દીન દુઃખીને જોઈને મનમાં તમને એકાએક દયા, કરૂણા કે સેવાની ભાવના થઈ આવી. છતાં પણ તે ભાવનાનો અમલ કરવા માટેની શક્તિ કે સામગ્રી તમારી પાસે ન હોય તો પણ તે ભાવનાનું શુભ ફળ તમને મળવાનું જ. પરંતુ એથી ઊલટું, મનમાં કોઈ પાપવિચાર પેદા થાય તો તેનું કુફળ નહિ મળે કે તેની ગણતરી નહિ થાય.

પ્રશ્ન : એનો અર્થ એવો ખરો કે મનથી પાપ કરવાની છૂટ છે ?

ઉત્તર : એનો અર્થ એવો નથી થતો. સૌથી ઉત્તમ અથવા આદર્શ દ્રશ્ય તો એ જ છે કે તનથી તો ખરાબ કામ થાય જ નહિ, પરંતુ મનમાં પણ બુરો વિચાર કે ભાવ ન ઊઠે. આચાર અને વિચાર બંને મંગલ હોય એથી વિશેષ રૂઠું બીજું કાંઈ જ નથી. છતાં પણ આચાર અને વિચારની એવી શુદ્ધિ કોઈ કારણથી શક્ય ન હોય તો પણ, જે અશુભ વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થાય તે બહાર નીકળીને આચરણમાં અનુવાદિત ન થાય એટલી શક્તિ કેળવી લેવાની જરૂર છે. એટલી શક્તિ મેળવી લેવાય તો પણ ઘણું ઉપકારક કામ થઈ જાય. આજે તો સામાન્ય રીતે માણસની દશા એવી છે કે, મનમાં ઉત્પન્ન થયેલો વિચાર આચારમાં ક્યારે આકાર પામે છે તેની તેને ખબર પણ નથી પડતી. પછી તે વિચારનું સંશોધન કરવાનો કે તેનો સંયમ કરવાનો તો અવકાશ જ ક્યાં રહે છે ?

૫૮. સિદ્ધિઓનો સદુપયોગ

પ્રશ્ન : સિદ્ધિઓનો સદુપયોગ થઈ શકે છે ખરો ?

ઉત્તર : જગતની પ્રત્યેક વસ્તુનો સારો ને નરસો બંને પ્રકારનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. એવા ઉપયોગનો આધાર માણસની બુદ્ધિ, વૃત્તિ, દ્રષ્ટિ કે ભાવના પર રહે છે. લાકડી કોઈને મારવાના કામમાં પણ કામ લાગે છે અને કોઈનો આધાર પણ બની શકે છે, અથવા કોઈની રક્ષા પણ કરે છે. સિદ્ધિઓનું પણ એવું જ સમજી લેવાનું છે. માણસને કોઈ રીતે તેમની ઓછા કે વત્તા પ્રમાણમાં પ્રાપ્તિ થાય તો એમની અંદર આસક્ત બનવાને બદલે કે એમનાથી અભિમાની બની જવાને બદલે એમનો ઉપયોગ કરીને બીજાને વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં ને પોતાની રીતે મદદરૂપ થવાની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. સિદ્ધિઓની સાચી શોભા ને સફળતા એમાં જ છે. બીજાની સેવા કરવામાં અને આત્મવિકાસના ક્ષેત્રમાં ઉત્તરોત્તર આગળ વધવામાં.

પ્રશ્ન : પરંતુ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરી ચૂકેલા પુરૂષોમાં બીજાની સેવાની એવી વિશાળ ભાવના ભાગ્યે જ હોય છે. બીજાની સેવાને એ મોહ, માયા કે અજ્ઞાન માને છે તેનું શું ?

ઉત્તર : એવું હોય તો એ આપણી મોટામાં મોટી કમનસીબી છે. એને લીધે આપણને આજ સુધી ખૂબ ખૂબ નુકસાન પહોંચ્યું છે. બીજાને કામ લાગવાની વૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિને માયા, મોહ કે અજ્ઞાન માનવામાં જ અજ્ઞાન રહેલું છે. એ અજ્ઞાનમાંથી છૂટ્યે જ છૂટકો છે. એવા અજ્ઞાનમાં રમનારી પ્રજા આગળ ના વધી શકે, દુઃખી થાય ને સ્વપ્ને પણ સુખશાંતિ તથા સમૃદ્ધિ ના મેળવી શકે. અધ્યાત્મ, ધર્મ, સાધના કે યોગને નામે પ્રજાને આપણે સ્વાર્થી થવાનું ને એકલપેટા બનવાનું નથી શીખવતા. એવું શીખવવાનો વિચાર પણ નથી કરી શકતા. આપણે તો એને નિઃસ્વાર્થ, ઉદાર અને સેવા પરાયણ કરવા માગીએ છીએ અને સંદેશ પણ એવો જ આપીએ છીએ. આપણા પ્રાતઃસ્મરણીય સત્પુરૂષોએ આપણને એવું જ શીખવ્યું છે. સિદ્ધિપ્રાપ્ત પુરૂષો, સંતો કે સાધકો એમાં અપવાદરૂપ નથી. જે હકીકત સમસ્ત પ્રજાને લાગુ પડે છે તે એમને પણ લાગુ પડે છે. એ સંબંધમાં કોઈ ખોટી છૂટછાટ ના હોઈ શકે.

પ્રશ્ન : શાંભવી મુદ્રાની મદદથી સિદ્ધિઓ મળી શકે ?

ઉત્તર : કેવી સિદ્ધિઓ ?

પ્રશ્ન : આકાશમાં ઉડવાની, મોટામાં મોટું બનવાની, નાનું રૂપ ધારણ કરવાની, અદ્રશ્ય થઈ જવાની, બીજાના મનની વાતને જાણી લેવાની, ભૂત ભાવિ ને વર્તમાનના ભેદને ઉકેલવાની, પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણેના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરવાની અને એવી બીજી સિદ્ધિઓ.

ઉત્તર : એવી બધી સિદ્ધિઓની ઈચ્છા શા માટે રાખો છો ?

પ્રશ્ન : લોકોને આંજી નાખવા કે પ્રભાવિત કરવા માટે.

ઉત્તર : એવો આશય બરાબર નથી. એવા આશયને લીધે કોઈ રીતે કોઈ પ્રકારે સિદ્ધિઓ મેળવશો તો પણ શાંતિ નહિ મેળવી શકો. તમારો હેતુ જરા પણ આવકારદાયક નથી. એ અશુદ્ધ છે. તમારે સાચા અર્થમાં શાંતિ મેળવવી હોય તો ઈશ્વરદર્શન અથવા આત્માના અપરોક્ષ અનુભવની મોટામાં મોટી, મહત્વની સિદ્ધિ મેળવવી

જોઈશે. આત્મિક સાધનાનો આશ્રય પણ એને માટે જ લેવો પડશે. બીજી સિદ્ધિઓ તમારી કે બીજા કોઈની શાંતિની ભૂખ નહિ ભાંગી શકે. એમના મોહમાં પડીને મૂળ માર્ગને ભૂલી જવાનો કે ધ્યેયને ચૂકી જવાનો સંભવ વધારે રહે છે. માટે એ મોહ મૂકી દો. એ સહજ રીતે આવે તો ઠીક છે, એમનો સદુપયોગ કરો, બાકી એમની લાલસા ન રાખો.

* * *

૫૯. આત્મવિકાસ

પ્રશ્ન : આત્મવિકાસના ક્ષેત્રમાં આગળ વધવા માટે શું કરવું જોઈએ ? જપનો આધાર લેવો આવશ્યક છે કે જપ વિના પણ ચાલી શકે ?

ઉત્તર : બધાએ જપ જેવાં કોઈ ખાસ મુકરર કરેલી બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો આધાર લેવાનું આવશ્યક છે જ એવું નથી સમજવાનું, એના વિના પણ ચાલી શકે.

પ્રશ્ન : તો પછી શાના વિના ના ચાલી શકે ? સદગ્રંથોના અધ્યયન વિના ?

ઉત્તર : એના વિના પણ ચાલી શકે.

પ્રશ્ન : તો પછી આસન, પ્રાણાયામ, ષટક્રિયા, મુદ્રા ને ધ્યાન વિના ? મને તો એમાં રસ જ નથી.

ઉત્તર : તમને રસ છે કે નહિ એ જુદી વાત છે, છતાં પણ એના વિના ચાલી શકે.

પ્રશ્ન : તો પછી શાના વિના ના ચાલે ?

ઉત્તર : સદ્ગુણો વિના. ગીતાના સોળમાં અધ્યાયમાં જેને દૈવી સંપત્તિના સુંદર નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે તે દૈવી સંપત્તિનો કે સદ્ગુણોનો વિકાસ આત્મવિકાસ માટે અત્યંત આવશ્યક છે. એના વિના આગળ વધવાનું કામ અતિશય અસંભવ છે. સદ્ગુણોની વૃદ્ધિનું ધ્યાન રાખવાની સાથે જપ, ધ્યાન, બીજી સાધના કે સ્વાધ્યાયનો આધાર લઈ શકાય તો વધારે સારું. એથી સંગીન, સારું ને ઝડપી પરિણામ પ્રાપ્ત થઈ શકે.

પ્રશ્ન : સદ્ગુણોની વૃત્તિ વિના ચાલે જ નહિ ?

ઉત્તર : ના.

પ્રશ્ન : કેટલાક સંતો તો એવું કહે છે કે સદ્ગુણી જીવન નહિ હોય તો પણ ચાલશે, તેનું શું ?

ઉત્તર : એ કથન બરાબર નથી. એટલું જ નહિ, સાધકોની કુસેવા કરનારું અને એમને ગેરરસ્તે દોરનારું છે. એવાં કથનોને આદર્શ માનીને અનુસરવાથી સાધકોનું શ્રેય નહિ સધાઈ શકે. જીવનની વિશુદ્ધિ જીવનવિકાસનો મહત્વનો પાયો છે. એ પાયાની અવગણના કરવાથી જીવનવિકાસના સાધકને કે સામાન્ય જનને લાભ નહિ થાય.

પ્રશ્ન : જીવન શુદ્ધિ કેટલા વખતમાં સાધી શકાય ?

ઉત્તર : એને માટે સમયની કોઈ ચોક્કસ મર્યાદા બાંધી ન શકાય. એનો બધોયે આધાર સાધકના પોતાના પ્રયત્ન પર રહેતો હોય છે. પ્રયત્ન જો એકધારો અને પ્રબળ હોય તો શુદ્ધિ પ્રમાણમાં ઘણા થોડા સમયમાં સાધી શકાશે, પરંતુ પ્રયત્ન મંદ અને વહેંચાયેલો હોય તો પ્રમાણમાં ઘણો લાંબો સમય લાગે એ સમજી શકાય તેમ છે. શુદ્ધિની સાધના વહેલી તકે સાધવાની સાધકની તૈયારી હોવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : જીવનની શુદ્ધિ સિવાય સાધનાની છેવટની સિદ્ધિ ના મળી શકે ?

ઉત્તર : ના.

પ્રશ્ન : તો પછી પહેલાં શુદ્ધિ સાધવી અને સંપૂર્ણ શુદ્ધિ ના સધાય ત્યાં સુધી સાધનાની સિદ્ધિની ઈચ્છા ન રાખવી એ બરાબર છે ?

ઉત્તર : ના. બંને કામો એક સાથે કરવા જોઈએ. એટલે કે સાધકે જીવનની શુદ્ધિ માટે પોતાના દુર્ગુણોને દૂર કરવાનો વ્યવસ્થિત એકધારો પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ અને સાધનાની સિદ્ધિને દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખીને તેની વધારેમાં વધારે પાસે પહોંચવાના પ્રામાણિક પ્રયત્ન પણ કરવા જોઈએ. તેને માટે અંતરંગ સાધનાનો જે અભ્યાસક્રમ અપનાવવામાં આવે તેને નિયમિત રીતે વફાદાર રહેવું જોઈએ. ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે આ વાતનો સંકેત કરતાં કહ્યું છે કે સાધકના મનમાં થોડીઘણી અશુદ્ધિને લીધે વિષયોની જે રહી સહી રસવૃત્તિ રહી જાય છે તેનો અંત પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું દર્શન થયા પછી સહજ રીતે જ આવી જાય છે. માટે સિદ્ધિની સાધના અલગ અને શુદ્ધિની સાધના અલગ એવા બે વિભાગો પાડવાની જરૂર નથી. જીવનની શુદ્ધિની સાધના જીવન સિદ્ધિની સાધનાના એક અગત્યના અંગરૂપ છે. બંનેનો એકમેકની સાથે ગાઢ સંબંધ છે.

પ્રશ્ન : આત્મવિકાસની સાધનામાં બીજું મહત્વનું અંગ કયું છે ?

ઉત્તર : મનની ચંચળતાનો અભાવ.

પ્રશ્ન : તે કેવી રીતે સાધી શકાય ?

ઉત્તર : જેમ જેમ શુદ્ધિ સધાતી જાય, તેમ તેમ મનની ચંચળતા આપોઆપ ઓછી થતી જાય છે. તે ઉપરાંત પ્રાર્થના, ધ્યાન અને જપ જેવી સાધનાથી પણ ચંચળતા ઘટે છે.

પ્રશ્ન : જીવનવિકાસની સાધનામાં બીજી કોઈ મહત્વની યાદ રાખવા જેવી વસ્તુ છે ખરી ?

ઉત્તર : હા.

પ્રશ્ન : કઈ છે ?

ઉત્તર : બીજાની સેવાની પ્રવૃત્તિ.

પ્રશ્ન : બીજાની સેવા તો કેટલાક લોકો કહે છે તેમ બંધનકારક છે.

ઉત્તર : એવું માનવું ભૂલભરેલું છે. બીજાની સેવાની પ્રવૃત્તિથી મન ધીરે ધીરે શુદ્ધ બનતું જાય છે, સ્થિર થાય છે, ઉદાર તેમ જ વિશાળ બને છે અને ચરાચરમાં ઈશ્વરનું દર્શન કરે છે. આપણા મહાપુરુષોએ એટલા માટે જ કર્મને યોગ કહેલો છે. એનો આધાર લઈને બીજાનું હિત તો સધાય છે જ પરંતુ સાથે સાથે પોતાનું પરમહિત પણ સાધી શકાય છે.

* * *

૬૦. નાદાનુસંધાન વિશે

પ્રશ્ન : નાદાનુસંધાન એટલે શું ?

ઉત્તર : નાદનું અનુસંધાન કરવું અથવા નાદની સાથે સંબંધ જોડવો તે.

પ્રશ્ન : એ અનુસંધાન કૃત્રિમ હોય છે કે સહજ હોય છે ?

ઉત્તર : બંને પ્રકારનું હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન : કેવી રીતે ?

ઉત્તર : સાધનાની શરૂઆતની દશામાં સાધકે નાદને કૃત્રિમ રીતે પેદા કરીને એની અંદર પોતાની ચિત્તની વૃત્તિને જોડવી અને સ્થિર કરવી પડે છે. એને માટે ખાસ ક્રિયાનો આધાર પણ લેવો પડે છે. પરંતુ સાધનામાં આગળ વધ્યા પછી એવી કોઈ બહારની ક્રિયા વગર પણ નાદનું શ્રવણ પોતાની મેળે અંદરથી થાય છે તથા ચાલુ રહે છે.

પ્રશ્ન : નાદને જગાવવા માટે બાહ્ય ક્રિયા કઈ જાતની હોય છે, તેને સમજાવો તો સાહેબ.

ઉત્તર : એ ક્રિયાને ષષ્ટમુખી મુદ્રા કહેવામાં આવે છે. એ મુદ્રા દ્વારા બંને હાથની આંગળીઓની મદદથી બંને કાનના છિદ્રો, નાક તથા મુખને બંધ કરવામાં આવે છે. એમ કરવાથી સાધકને પોતાની અંદરથી એટલે કે કાનમાંથી નાદ સંભળાય છે.

પ્રશ્ન : પરંતુ એમ કરતાં કરતાં શ્વાસ ગુંગળાઈ જાય તો ?

ઉત્તર : એવું લાગે ત્યારે નાકને બંધ કરવાનો આગ્રહ ન રાખવો. નાકને બંધ કર્યા વગર પણ એકલા કાનને બંધ કરવાથી નાદનું શ્રવણ કરી શકાય છે. વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે હાથ દુઃખી જાય ત્યારે હાથને સરખા કરીને થોડોક આરામ કરવો. એ પછી નાદનું શ્રવણ કરવાનું ફરી પાછું શરૂ કરવું. એવો અભ્યાસ રોજ સવારે ને સાંજે દસથી પંદર મિનિટ કરી શકાય. રાતે અથવા વહેલી સવારે એ ક્રિયા કરવાનું વધારે અનુકૂળ અને લાભકારક છે.

પ્રશ્ન : એ ક્રિયાથી ખાસ કયો લાભ થાય છે ?

ઉત્તર : જેમ સુરીલા સંગીતનું શ્રવણ કરવાથી મન મુગ્ધ બનીને આનંદનો અનુભવ કરતાં ધીરે ધીરે આપોઆપ એકાગ્ર થઈ જાય છે, તેમ અંદરથી પેદા થનારા એ નાદમાં લાગેલું મન બહારના તર્કવિતર્કો અથવા વિષયોને છોડીને એની મેળે જ એકાગ્ર થઈ જાય છે. મનની ચંચળતાનું શમન થાય છે. એનાથી વિશેષ લાભ બીજો કયો જોઈએ છે ? ધીરે ધીરે અભ્યાસ વધતાં તલ્લીન બનેલું મન આખરે દેહાતીત દશાનો અનુભવ કરવા માંડે છે અને આત્માનુભવનો આનંદ માણે છે. ષષ્ટમુખી મુદ્રા તેવી રીતે સાધકની સહચરી બનીને ખૂબ જ ઉપયોગી ઠરે છે.

પ્રશ્ન : પોતાની અંદરથી સહજ રીતે પેદા થનારો નાદ કેવો હોય છે તે કહો ?

ઉત્તર : તે નાદ કાનને બંધ કર્યા વગર પોતાની અંદરથી, પોતાની મેળે જ પ્રગટ થતો હોય છે. શરૂઆતમાં તે નાદ એક કાનમાંથી સંભળાય છે. ને પછી બીજા કાનમાંથી. કોઈક વાર એ નાદ બંને કાનમાંથી એક સાથે

સંભળાય છે અને ખૂબ જોરથી સંભળાય છે. ધીમે ધીમે વખતના વીતવાની સાથે તે મંદ પડી જાય છે તો પણ ચોવીસેય કલાક ચાલુ રહે છે. સાધક જાગતો હોય ત્યારે એ નાદને સદાને માટે સાંભળ્યા કરે છે. એ નાદ જીવનના અંતકાળ સુધી પછી એક જ કાનમાંથી અને મુખ્યત્વે જમણા કાનમાંથી સંભળાતો હોય છે.

પ્રશ્ન : નાદના પ્રકારો કેટલા ?

ઉત્તર : સામાન્ય રીતે તેના દશ પ્રકારો વર્ણવેલા છે. એમાં તમરા જેવો નાદ, ઘંટ જેવો નાદ, વાદળની ગર્જના જેવો નાદ, વાંસળી જેવો, એવા જુદા જુદા નાદનો સમાવેશ થાય છે. છેવટે પ્રણવને મળતો નાદ પણ સંભળાય છે. નાદાનુસંધાનની આ સાધના મનને શાંત કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવનારી અને વૈજ્ઞાનિક છે.

પ્રશ્ન : એનો આશ્રય સંસારીજનો લઈ શકે ખરા ?

ઉત્તર : કોઈ પણ લઈ શકે. જેને રૂચિ અને રસ હોય તેમ જ આત્મિક વિકાસની ધગશ હોય તે એનો આધાર લઈ શકે છે. એનાથી કશું નુકસાન થવાનો સંભવ નથી. સંસારી ને ત્યાગી સૌને માટે એ આશીર્વાદ રૂપ છે.

* * *

૬૧. ગુરૂ વિશે

પ્રશ્ન : બે વરસ પહેલાં મારા સદ્ ગુરૂનું મૃત્યુ થયું છે ત્યારથી મારા શોકનો પાર નથી. મારો બધો જ રસકસ ઊડી ગયો છે. મારા ગુરૂ હતા ત્યારે સમય પર જરૂર પડતાં હું એમની પાસે પહોંચી જતો અને એમનું માર્ગદર્શન મેળવતો. એ લાભથી વંચિત થવાથી હવે હું દુઃખી છું. મારે શું કરવું ? કોઈ બીજા ગુરૂ કરી લેવા જોઈએ ?

ઉત્તર : તમારા ગુરૂને મરેલા શા માટે માનો છો ?

પ્રશ્ન : એમાં મારા માનવા કે ના માનવાનો સવાલ નથી. એમનું મૃત્યુ એક હકીકત છે એની અનેકને ખબર છે.

ઉત્તર : ગુરૂ કદી મરતા નથી હોતા. સ્થૂલ શરીરથી એ કદાચ વિદાય લે અને બીજું સ્વરૂપ ધારણ કરે તો પણ એમનો સર્વ નાશ નથી થઈ શકતો. એ આત્મારૂપે અમર હોય છે અને કાર્ય કરે છે. એ અર્થમાં હું કહું છું કે એમનું મૃત્યુ નથી થયું. તમે જો એ સત્યને સમજી લો તો તમને શોક નહિ થાય. એમના અસ્તિત્વનો અને અનુગ્રહનો અનુભવ તમે આજે પણ કરી શકો છો.

પ્રશ્ન : ગુરૂએ શરીર છોડી દીધું હોય તો પણ એ પોતાના શિષ્યો પર અનુગ્રહ કરી શકે ?

ઉત્તર : જરૂર કરી શકે. અનુગ્રહ એકલા સ્થૂલ શરીરથી નથી થતો, સૂક્ષ્મ શરીરથી પણ થતો હોય છે. મહત્વની વાત એ છે કે તમારી તેમનાં પ્રત્યેની શ્રદ્ધા-ભક્તિ મરી છે કે નથી મરી. જો તમે એમને આજે પણ પહેલા જેવા જ પ્રેમ અને વિશ્વાસથી યાદ કરતા હો તો તેમને માટે શોક કરવાની આવશ્યકતા નહિ રહે. તેમનું માર્ગદર્શન તમે આજે પણ મેળવી શકો છો. એ તમારા સમસ્ત જીવન પર પ્રેમપૂર્વક ધ્યાન રાખે છે, એવા પ્રબળ વિશ્વાસથી આગળ વધો તો તમને એમનો લાભ કાયમને માટે મળતો રહેશે અને બીજા ગુરૂ કરવાનો વિચાર નકામો લાગશે. તમારા જીવનમાં નવો રસ પેદા થશે અને તમને નવી પ્રેરણા સાંપડશે. ગુરૂ તમને તમારી પાસે જ લાગશે.

પ્રશ્ન : (એક જિજ્ઞાસુ) આપના દર્શન કર્યા અને પ્રવચનો સાંભળ્યા ત્યારથી આપને ગુરૂ માનું છું અને આપની પાસે રીતસરની ગુરૂદીક્ષા માટેની મને તીવ્ર ઈચ્છા છે. તો આપ મને તે રીતે શિષ્ય તરીકે સ્વીકારો એવી મારી પ્રાર્થના છે.

ઉત્તર : હું કોઈનો ગુરૂ બની શકતો નથી. મારામાં એવી યોગ્યતા પણ નથી જોતો. બીજાની સાથે ગુરૂ-શિષ્ય જેવું મારે કશું નથી. કોઈને રીતસરની દીક્ષા હું આપતો નથી. છતાં કોઈ મારા પ્રત્યે મનમાં ગુરૂભાવ રાખે અને એવા ભાવથી એને લાભ થતો હોય તો તેમાં મને કોઈ હરકત નથી. કોઈ મંત્ર માગે તો તેની પ્રકૃતિ ને રૂચી જોઈને હું મંત્ર સૂચિત કરું છું. મનમાં મારા પ્રત્યે ગુરૂભાવ રાખીને કોઈ પ્રગતિ કરી શકતું હોય તો મને શી હરકત હોઈ શકે ? કોઈ મને પોતાના સાધના માર્ગની મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ પૂછે તો તેનો ઉકેલ હું મારી સમજશક્તિ અને અનુભૂતિના આધાર પર આપતો રહું છું.

પ્રશ્ન : મારે ગુરૂદીક્ષા લેવાનું જરૂરી છે ખરું ?

ઉત્તર : તેનો નિર્ણય તમારે કરવાનો છે. હું ના કહી શકું.

પ્રશ્ન : કોઈ બાહ્યગુરુ પાસેથી દીક્ષા ના લીધી હોય તો પણ આત્મવિકાસની સાધનામાં આગળ વધી શકાય ?

ઉત્તર : બહારના ગુરુની મદદ વગર પણ આત્મવિકાસની સાધનામાં આગળ વધી શકાય છે. પરંતુ તે માટે રમણ મહર્ષિ જેવા મહાત્મા પુરુષોની પેઠે પૂર્વજન્મના ઘણા પ્રબળ આધ્યાત્મિક સંસ્કારોની આવશ્યકતા રહે છે. તેવા પુરુષોને પરમાત્મા દોરવણી આપતા રહે છે. બીજા માણસોએ જ્યાં પોતાનું મન માનતું હોય ત્યાં ગુરુભાવને સ્થાપિત કરીને આગળ વધવાનું રહે છે. ગુરુભાવને સ્થાપિત કરવા યોગ્ય વ્યક્તિ કોઈ પણ ના લાગતી હોય તો પરમાત્મા પોતે સૌના પરમગુરુ છે, એવો વિશ્વાસ રાખીને એમની અંદર શ્રદ્ધાભક્તિ ધારણ કરીને પણ આગળ વધી શકાય છે.

યોગ્ય અવસર પર જો આવશ્યકતા હોય તો પરમાત્મા પોતે જ સાધકને સુયોગ્ય ગુરુ મેળવી આપે છે અથવા તો એ પોતે જ માર્ગદર્શક બનીને એને પ્રકાશ અને છેવટે સનાતન શાંતિનો ભોગી બનાવે છે.

પ્રશ્ન : જે મહાત્મા પુરુષે પોતાના સ્થૂલ શરીરને છોડી દીધું હોય તેમની અંદર ગુરુભાવ રાખી શકાય કે ના રાખી શકાય ?

ઉત્તર : રાખી શકાય. મહાત્મા પુરુષોની સત્તા અથવા શક્તિ સૂક્ષ્મ શરીરમાં રહીને કાર્ય કરે છે ને બીજાને મદદ પહોંચાડે છે. એટલે એમની અંદર ગુરુભાવ રાખવામાં કશી હરકત નથી.

પ્રશ્ન : તે આપણી સમક્ષ પ્રકટ થઈને મંત્ર પ્રદાન કરી શકે કે દીક્ષા આપી શકે ખરા ?

ઉત્તર : હા. તેમની ઈચ્છા હોય તો તે સ્વપ્નમાં, ધ્યાનમાં કે જાગૃતિમાં આપણી સમક્ષ પ્રકટ થઈને મંત્ર તથા દીક્ષા આપી શકે છે અથવા તો એક કે બીજી રીતે પથદર્શન કરે છે. પરંતુ એને માટે આપણી પોતાની તૈયારી ઘણી ઊંચી હોવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : ઊંચી એટલે કેવી ?

ઉત્તર : આપણા અંતરમાં એવા પ્રાતઃસ્મરણીય આદર્શ મહાપુરુષોને માટે પુષ્કળ પ્રેમ હોવો જોઈએ, વિશ્વાસ જોઈએ અને એમની મદદ અથવા એમનું માર્ગદર્શન મેળવવાની તાલાવેલી જોઈએ. એવી તાલાવેલી એકાદ બે દિવસ, મહિના કે વરસો પૂરતી મર્યાદિત બનવાને બદલે સતત હોવી જોઈએ. એવા મહાપુરુષોની અનુગ્રહ પ્રાપ્તિ માટે એવી યોગ્યતાનું નિર્માણ કરવાનું આવશ્યક છે. જેમણે પણ એવી જરૂરી યોગ્યતા મેળવી છે તે એમનો લાભ મેળવીને પોતાના જીવનને કૃતાર્થ કરી શક્યા છે.

પ્રશ્ન : એવા મહાપુરુષો આત્મજ્ઞાન આપી શકે ?

ઉત્તર : શા માટે ના આપી શકે ? એમની શક્તિ અસાધારણ હોવાથી એ પોતાની ઈચ્છાનુસાર ગમે તે કરી શકે છે. એ સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર છે. ફક્ત તમારે કે તેમની કૃપાની કામના રાખનારે તેને અનુકૂળ જીવન જીવવું જોઈએ.

* * *

૬૨. ઈશ્વરનું દર્શન

પ્રશ્ન : ઈશ્વર સહેલાઈથી મળે છે કે મુશ્કેલીથી ?

ઉત્તર : તેનો ઉત્તર તમારા પોતાના પર આધાર રાખે છે. જો તમે તેને માટે આતુર હૃદયે તલસતા હો તો તે તમને સહેલાઈથી મળશે. રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવે તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે, કલિયુગમાં માણસ ત્રણ જ દિવસ ઈશ્વરને સાચા દિલથી પ્રાર્થે તો તેને ઈશ્વર મળી શકે છે. આવા મહાન પુરુષની વાણી ખોટી ના હોય. પણ એવી વ્યાકુળતા જોઈએ. ઈશ્વરને માટે ભોગ આપવાની શક્તિ જોઈએ. તમન્ના જોઈએ. આ બધું ના હોય ને ધીરે ધીરે ગાડી ચાલતી હોય તો ઈશ્વરની પાસે તે ક્યારે પહોંચી શકવાની ? એવા માણસને તો અનેક જન્મો લાગવાના. માટે સહેલાઈથી મળે છે કે મુશ્કેલીથી એવો પ્રશ્ન જ કરવાની જરૂર નથી. જેને ઈશ્વર જોઈએ છે તે આવા પ્રશ્ન કરવા નહીં બેસે. ઈશ્વરને માટે ગમે તેટલો સમય લાગે, ગમે તેવો ભોગ આપવો પડે. તોય તે તો તૈયાર રહેશે. પોતાનું કામ કર્યે જશે. દરિયામાં મોતી માટે પડનારા લોકો મોતી કેટલે ઊંડે છે તેનો વિચાર નથી કરતા. તે તો ડૂબકી જ મારે છે ને મોતી લઈને બહાર આવે છે. કેમ કે તેમને મોતી પર એટલી પ્રીતિ હોય છે.

એક કામી પુરુષની વાતમાં વાચ્યું છેને કે નદીમાં તરતા શબને હોડી માની તે નદી પાર કરી ગયો, ને સાપને દોરડું માની ઘર પર તેને પકડીને ચઢી ગયો. આ વાત સાચી હોય કે ખોટી, સમજવાની વાત એટલી જ છે કે એટલી તમન્ના ઈશ્વરને મળવા માટે છે? આને જ પ્રેમ કે વ્યાકુળતા કહે છે. આની જ જરૂર છે. આ મળતાં ઈશ્વર સહેલાઈથી મળી શકે છે.

પ્રશ્ન : આ જમાનામાં કોઈને ઈશ્વરનું દર્શન થઈ શકે ખરું ?

ઉત્તર : આ જમાનામાં પણ ઈશ્વરનું દર્શન થઈ શકે છે. તેમાં કોઈ કાળ, યુગ કે જમાનો આડે નથી આવતો.

પ્રશ્ન : પરંતુ આ તો ઘોર કલિકાળ છે.

ઉત્તર : તેથી શું થયું ? બહાર ભલેને કલિકાળ હોય, તે કલિકાળ તમારા પોતાના મનમાં, અંતરમાં ને જીવનમાં છે કે નથી તે જ જોવાનું છે. તમારી અંદર જો કલિકાળના દોષો નહીં હોય તો તમારો રસ્તો સાફ થઈ રહેશે. આજના યુગમાં પણ તમે તેટલું પવિત્ર કે નિષ્કલંક જીવન જીવી શકો છો.

પ્રશ્ન : તેવું જીવન જીવવાનું શું અઘરું નથી લાગતું ?

ઉત્તર : અઘરું લાગે કે ના લાગે પણ અશક્ય તો નથી જ. એટલે એમાં આશા રહેલી છે. વિરોધાભાસી વાતાવરણ અથવા આજુબાજુની પાર વિનાની પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓને લીધે એવું જીવન જીવવાનું જરા કઠિન લાગે એ સમજી શકાય તેવું છે. તો પણ તેને માટે પ્રામાણિકપણે જેટલો બને તેટલો પ્રયત્ન તો કરી જ શકાય. આજ સુધી એવી રીતે અનેક પુરુષોએ પ્રયત્નો કર્યા છે ને તેમાં સંપૂર્ણ સફળતા મેળવી છે. તેમ તમે પણ મેળવી શકો છો.

વળી કલિયુગની એક બીજી વિશેષતા પણ છે. શાસ્ત્રો અને મહાપુરુષો સર્વસંમત સ્વરે જણાવે છે કે કલિયુગ જેવો યુગ બીજો કોઈ આવવાનો નથી. તેમાં જો જીવ યાહે તો ઈશ્વરની કૃપાની પરમપ્રસાદી મેળવીને પોતાનું કલ્યાણ થોડા જ વખતમાં કરી શકે છે. કલિયુગમાં દોષો કે દુષણો વધારે હોય તો પણ તેમનામાંથી મુક્તિ

મેળવવાની તકો પણ તેટલી વધારે છે. માટે દોષનો બધો જ ટોપલો તેના માથા પર નાખી દઈને નિરાશ ને નાહિંમત બનીને બેસી રહેવાની જરૂર જરા પણ નથી. તેમાંથી માર્ગ કાઢીને આગળ વધી શકાય છે. ને એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય પણ ક્યાં છે ? આપણો જમાનો ગમે તેટલો પ્રતિકૂળ હોય તો પણ તેની સાથે જ કામ લેવાનું છે. તેને પલટાવવાનો પ્રયત્ન જરૂર કરી શકાય. તેને સુધારવાની વ્યક્તિગત કે સમષ્ટિગત સાધના પણ કરી શકાય, પરંતુ તેની અંદર રહીને શ્વાસ લીધા સિવાય છુટકો નથી. એ શ્વાસ લેવાનું કામ આપણે માટે મારક ના થાય પણ તારક થાય ને દુઃખદાયક થવાને બદલે સુખકારક બની જાય એનું ધ્યાન રાખીએ તો નકામી અને વધારે પડતી ચિંતા કરવાનું કે ભય પામવાનું કોઈ કારણ નહીં રહે.

પ્રશ્ન : તમે જે કહો છો તે વાત લાગે છે તો સાચી, તેને સાંભળવામાં આનંદ આવે છે એ પણ સાચું, પરંતુ વાસ્તવિકતાની ધરતી પર પગ મૂકીએ છીએ ત્યારે જરાક નાહિંમત બની જઈએ છીએ.

ઉત્તર : નાહિંમત શા માટે બનવું જોઈએ ?

પ્રશ્ન : વાતાવરણ એટલું બધું વિરોધી, વિપરીત અને વિષમય હોય છે કે નાહિંમત ના બનવું હોય તો પણ બનવું પડે. કેટલીક વાર તો એમાંથી માર્ગ કાઢવાનું જ મુશ્કેલ બની જાય.

ઉત્તર : તો પણ એને લીધે નાહિંમત બનવાનું બરાબર નથી. વિવેક, હિંમત, ધીરજ, વારંવારના પ્રયત્નો ને પ્રાર્થના દ્વારા એમાંથી શાંતિપૂર્વક માર્ગ કાઢવાનો પ્રયાસ કરો તો છેવટે વહેલા કે મોડા, ઓછા કે વધુ પ્રમાણમાં સફળ થશો. આજ સુધી તમારા જેવા કેટલાયે સાધકોએ એવી રીતે સફળતા મેળવી છે.

* * *

૬૩. ઈશ્વરદર્શી સંતપુરુષ

પ્રશ્ન : ઈશ્વરદર્શન કરી ચૂકેલા કોઈ પુરુષો અત્યારે હયાત હશે ખરા ?

ઉત્તર : છે.

પ્રશ્ન : તેમના દર્શન સમાગમનો લાભ અમારા જેવા માણસોને મળી શકે ?

ઉત્તર : શા માટે ના મળી શકે ? સૌ કોઈને મળી શકે.

પ્રશ્ન : તેને માટે મુખ્યત્વે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : તેમને મળવાની ને તેમનો લાભ ઉઠાવવાની ઉત્કટ ઈચ્છા સેવવી જોઈએ. તે ઈચ્છાની પૂર્તિને માટે ઈશ્વરને સાચા દિલથી પ્રાર્થના પણ કરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : તે ઉપરાંત બીજું કંઈ ?

ઉત્તર : એટલું પૂરતું છે. પરંતુ એક વાત ખાસ યાદ રાખવાની છે કે એવા પુરુષો તમને મળે કે ના મળે તો પણ તેમની રાહ જોઈને બેસી રહેવાને બદલે તમારી જાતનું ઘડતર કરીને તમારે પોતે ઈશ્વરની વધારે ને વધારે પાસે પહોંચવાને માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. તમે જે સ્વસ્થતા ને શાંતિની અભિલાષા રાખો છો તે સ્વસ્થતા ને શાંતિ તમને ત્યારે જ અથવા તેવી રીતે જ મળી શકશે. મહાપુરુષોના દર્શન-સમાગમનો લાભ મેળવીને પણ છેવટે તો તમારે તમારી જાતનો વિકાસ જ સાધવાનો છે.

પ્રશ્ન : એવા ઈશ્વરદર્શી, ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર મહાપુરુષો આપણી ઉપર કૃપા કરીને આપણે જે ઈચ્છીએ તે બધું આપી ના દે ? એ આપણને ઈશ્વરનું દર્શન કે સમાધિની પ્રાપ્તિ ના કરાવે ?

ઉત્તર : એમણે એવું શા માટે કરાવવું જોઈએ ?

પ્રશ્ન : આપણી ઉપર કૃપા કરવા.

ઉત્તર : પરંતુ એવી કૃપા એ શા માટે કરે ? એમને એવી કૃપા કરવા પ્રેરિત કરવા માટે તમારી અંદર કશીક યોગ્યતા તો જોઈએ ને ?

પ્રશ્ન : રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવે વિવેકાનંદ પર કૃપા કરીને એમને જગદંબાનું દર્શન નહોતું કરાવ્યું અને સમાધિ અવસ્થાનો અલૌકિક અનુભવ પણ નહોતો આપ્યો ? એવી રીતે એવા મહાપુરુષ આપણા મસ્તક પર હાથ મૂકે તો બેડો પાર થઈ જાય, દર્શન થાય, સમાધિ મળી જાય ને જુદી જુદી સિદ્ધિઓ પણ સાંપડી જાય. પછી સાધનાની કશી કડાકુટ જ ના રહે. સીધા જ સાતમી ભૂમિકાએ પહોંચી જવાય.

ઉત્તર : પરંતુ એવા કોઈક પ્રતાપી કે દૈવી મહાપુરુષ તમને મળે ને તમારા મસ્તક પર હાથ મૂકે ત્યારે ને ? તમે એવા મહાપુરુષની માહિતી એટલા માટે જ મેળવવા માગતા લાગો છો. પરંતુ તમારી યોગ્યતા વગર એ કેવી રીતે મળશે ને ધારો કે મળશે તો પણ મદદ કરવા તૈયાર થશે એવું થોડું છે ? એ તમારા મસ્તક પર હાથ મૂકશે તો તમને સમાધિ થશે અને એ સમાધિને તમે જીરવી શકશો એવું પણ ના માની લેતા. તમે વિવેકાનંદની ને

રામકૃષ્ણદેવની વાત કરો. પરંતુ વિવેકાનંદ પર રામકૃષ્ણદેવની એટલી બધી કૃપા શા માટે થઈ શકી તે તો વિચારો. વિવેકાનંદની યોગ્યતા કેટલી બધી વિરાટ હતી ? એમના પૂર્વ જન્મના ને ચાલુ જન્મના સંસ્કારો કેટલા બધા મહાન હતા ? રામકૃષ્ણદેવે એમને માટે કેવા સુંદર સારવાહી શબ્દો ઉચ્ચારેલા ? માટે જ એમણે કૃપા કરી અને વિવેકાનંદ પણ એ કૃપાને જીરવી શક્યા. પરંતુ રામકૃષ્ણદેવના બીજા ભક્ત મથુરબાબુનું શું થયું ? રામકૃષ્ણદેવે એમની પ્રાર્થનાથી એમના માથે હાથ મૂક્યો તો એ સહન ના કરી શકવાથી બૂમ પાડી ઊઠ્યા. માટે કશું જ કર્યા વિના, લેશ પણ પ્રયત્ન કર્યા વિના, થોડાક પણ અધિકારને પ્રાપ્ત કર્યા વિના, એમને એમ કૃપા મેળવવાની લાલસા ના રાખો. એવી લાલસા રાખવાને બદલે વધારે ને વધારે યોગ્યતાને તૈયાર કરો એ જ સાકું છે.

* * *

૬૪. અશ્રદ્ધાનો ઉપાય

પ્રશ્ન : હું કેટલાય વરસોથી નિયમિત રીતે નામ-જપ ને ધ્યાનની સાધના કરતો હતો. એથી મારી શ્રદ્ધા ખૂબ જ વધી ગયેલી, મને શાંતિ મળેલી અને આનંદનો અનુભવ થતો. જુદી જુદી જાતના બીજા અનુભવો પણ થયા કરતા. પરંતુ છેલ્લાં કેટલાક વખતથી મનની દશા જુદી જ થઈ ગઈ છે. હવે મારી શ્રદ્ધા ડગી ગઈ છે. નામજપમાં મને કોઈ જાતનો રસ નથી પડતો, આનંદ નથી આવતો ને ધ્યાન જેવી બીજી સાધનામાં પણ મન નથી લાગતું. હું તદ્દન હતાશ થઈ ગયો છું ને માનસિક રીતે નંખાઈ ગયો છું. મારું જીવન વ્યર્થ વહી રહ્યું છે. એમાં કશો રસ નથી લાગતો. તો મારે શું કરવું ? કોઈ સંતનો સમાગમ કરવાની ઈચ્છા પણ નથી થતી. તમારી પાસે આવવાનું મન પણ ન હતું. પણ ન આજે બપોરે ત્રણ ને દસ મિનિટે તમારું દર્શન થયું અને પ્રેરણા મળી કે તમારી પાસે પહોંચવું જ જોઈએ. એટલે ના છૂટકે કોઈ પણ પ્રકારની શ્રદ્ધા-ભક્તિ વગર આવ્યો છું. કોઈક ઉપાય બતાવશો તો કૃપા થશે.

ઉત્તર : તમારી શ્રદ્ધા શા માટે મરી પરવારી તે સમજી શકો છો ? તેને માટે કોઈ કારણ બન્યું છે ?

પ્રશ્ન : ના, મને તેના વિશે કશું સમજાતું જ નથી.

ઉત્તર : તેની હરકત નહિ. પરંતુ તમારા જીવનને ફરીથી રસવાળું તથા સુખ, શાંતિ ને શ્રદ્ધાથી સુવાસિત કરવું હોય તો પહેલાંની નામજપની સાધનાને પ્રાર્થના સાથે ફરી શરૂ કરી દો.

પ્રશ્ન : પ્રાર્થના સાથે ?

ઉત્તર : હા. પ્રાર્થનાની શક્તિ અપાર છે. એનો આધાર લઈને ઈશ્વરનાં ચરણોમાં આત્મ-નિવેદન કરતાં સાચા દિલથી રોજ રોજ કહો કે પ્રભુ મારા જીવનમાં સુખશાંતિ ફેલાવો, શ્રદ્ધા જગાવો ને રસ પ્રગટાવો. પરિણામે એ કૃપાળુની કૃપા થશે ને જીવન ઉજ્જવલ બનશે. પ્રાર્થના એક અકસીર ઔષધિ છે. એનો આધાર લો ને સાથે સાથે નામજપ પણ ચાલુ કરી દો.

પ્રશ્ન : પરંતુ મને એમાં રસ નથી લાગતો અને એને કરવાનું મન જ નથી થતું તેનું શું ?

ઉત્તર : મન થાય કે ના થાય તો પણ એ સાધનાનો આરંભ કરી દો. જે રોગગ્રસ્ત હોય છે તેને દરેક વખતે ઔષધિ ગમે જ છે એવું નથી હોતું, છતાં પણ એ એનો આશ્રય લે છે. કેટલીક વાર એની સાથે બળજબરી પણ કરવી પડે છે. રસ સાધન કરતાં વેંત જ શરૂઆતમાં નહિ આવે, પરંતુ સાધન કરતાં કરતા પાછળથી આવશે. હાલ તો રસ પડે કે ના પાડે તો પણ સાધન કરવાનું છે.

પ્રશ્ન : મારી છૂટી ગયેલી નામજપની સાધનાને ક્યારથી શરૂ કરું ? શરૂ કરવી હોય તો પણ કોઈ સારો દિવસ જોવડાવીને શરૂ કરવાનું મારું ના કહેવાય ?

ઉત્તર : તમે ઘણા દિવસો સુધી એમને એમ બેસી રહ્યા છો. હવે વધારે વખત સુધી એક અથવા બીજા કારણથી બેસી રહેવાનું ઉચિત નથી. જીવન ઘણું ઝડપી છે પાણીના રેલાની પેઠે વેગથી વહે જાય છે એ જીવનમાં જે પ્રાપ્ત કરવું હોય તેને માટે પુરુષાર્થ કરવામાં વિપળનો પણ વિલંબ ના કરવો જોઈએ. તમે કેવા સારા દિવસની અપેક્ષા રાખો છો ? બધા જ દિવસો સારા છે. તમારા અંતરમાં ઉત્સાહ રાખીને તમારી શક્તિ પ્રમાણેની સાધનાનો

આજથી જ આરંભ કરી દો. તમે સાધનારૂપી સત્કર્મ કરશો એટલે તમારો દિવસ અને સમગ્ર સમય સારો થઈ જશે એને માટે કોઈ મુહૂર્તને જોવડાવવાની જરૂર નથી. એને માટે રાહ પણ નથી જોવાની.

પ્રશ્ન : મારી સાધનાને હું ફરી ચાલુ કરીશ તો તેથી મને માનસિક સ્થિરતાની, શાંતિની, ને પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે ?

ઉત્તર : અવશ્ય થઈ શકશે. તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ કરવાની જરૂર નથી. બધો જ આધાર તમારા એકસરખા નિયમિત રીતે થનાર પ્રયત્નો પર છે. એ પ્રયત્નો જ તમને ધારેલું ફળ પ્રદાન કરશે.

* * *

સમાપ્ત

* * *

ABOUT THE AUTHOR

(૧૫ ઓગષ્ટ ૧૯૨૧ - ૧૮ માર્ચ ૧૯૮૪)

ગુજરાતની સાહિત્યરસિક અને અધ્યાત્મપ્રેમી જનતાને શ્રી યોગેશ્વરજીનો પરિચય આપવાનો ન હોય. મા શારદાના ચારુ ચરણે સો કરતાં પણ વધુ ગ્રંથો અર્પણ કરનાર મહાત્મા શ્રી યોગેશ્વરજી વીસમી સદીના ગુજરાતમાં થઈ ગયેલા સમર્થ સંત અને સાહિત્યકાર હતા. સંન્યાસ કે રૂઢિગત ચાલી આવતી ભગવા વસ્ત્રોની પ્રણાલિકાને અનુસર્યા વગર તથા કોઈ દેહધારી ગુરૂની સહાયતા વિના કેવળ મા જગદંબા પર અપ્રતિમ શ્રદ્ધા રાખી, અધ્યાત્મ જગતના સર્વોત્તમ શિખરો સર કરનાર યોગેશ્વરજી બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવનાર મહામાનવ હતા.

ઈ.સ. ૧૯૨૧ ની પંદરમી ઓગષ્ટે અમદાવાદના ધોળકા તાલુકાના સરોડા ગામે સાધારણ બ્રાહ્મણ પરિવારમાં જન્મ લેનાર યોગેશ્વરજીએ માત્ર નવ વર્ષની કુમળી વયે પિતાનું છત્ર ગુમાવ્યું હતું. એમને આગળ અભ્યાસ માટે મુંબઈની લેડી નોર્થકોટ ઓર્ફનેજમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. મોહમયી મુંબઈ નગરીના એમના નિવાસ દરમ્યાન પૂર્વના પ્રબળ આધ્યાત્મિક સંસ્કારોના સુપરિણામ સ્વરૂપે એમને મા જગદંબાના દર્શનની લગની લાગી. એકાંત શોધીને ધ્યાનસ્થ થવામાં કે પ્રકૃતિના ખોળે કલાકો સુધી વિરહાતુર બની 'મા' ના દર્શન માટે પોકારો પાડવામાં એમનો સમય વ્યતીત થવા લાગ્યો. જ્યારે દર્શન અને સંનિધિની ઝંખના અતિ પ્રબળ બની ત્યારે એમણે અભ્યાસનો ત્યાગ કરી ઉચ્ચ સાધના માટે હિમાલય જવાનો નિર્ણય લીધો. એ સમયે એમની વય માત્ર વીસ વરસની હતી.

ઋષિમુનિસેવિત અને પુરાણપ્રસિદ્ધ હિમાલયની પુણ્યભૂમિમાં બે દાયકાથી વધુ નિવાસ કરી એમણે એકાંતિક સાધના દ્વારા પરમાત્માની અનુભૂતિ અને સિદ્ધિપ્રાપ્તિ કરી. હિમાલયવાસ દરમ્યાન એમને મળેલા અનેકવિધ આધ્યાત્મિક અનુભવો, સિદ્ધ અને સમર્થ સંતોના દર્શન-સમાગમ તથા શાસ્ત્રાધ્યયને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાન છતાં એમની નમ્રતા, નિરભિમાનતા તથા સાદગી જિજ્ઞાસુઓને પ્રથમ નજરે આકર્ષતી.

સત્ય અને અહીંસાના પૂજારી તથા પ્રાર્થના પર અખૂટ વિશ્વાસ ધરાવનાર મહાત્મા ગાંધીજીને આદર્શ માનનાર શ્રી યોગેશ્વરજીમાં દેશપ્રેમ ઠસોઠસ ભરેલો હતો. આધ્યાત્મિક માર્ગે આગળ વધી દેશ માટે કંઈક કરી છૂટવાની તેમની મનીષા એમના અનેકવિધ સર્જનોમાં પેખી શકાય છે. આજીવન ખાદીના વસ્ત્રો ધારણ કરી

સંસારમાં જળકમળવત્ રહેનાર આ વિરક્ત બ્રહ્મચારી મહાપુરુષે સાધનાકાળ દરમ્યાન અને એ પછી પોતાના જનનીને હંમેશા સાથે રાખ્યા. સાધુ-સંત-સંન્યાસીઓમાં તેઓ માતૃભક્ત મહાત્મા તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા.

યોગ, ભક્તિ અને જ્ઞાન - ત્રણેય માર્ગે કુશળતાથી કેડી કંડારનાર શ્રી યોગેશ્વરજીની આમજનતા માટેની સૌથી વિશેષ અને શકવર્તી ઉપલબ્ધિ તેમના વરદ હસ્તે થયેલ વિપુલ સાહિત્યસર્જનને ગણી શકાય. શાળાજીવન દરમ્યાન રોજનીશી લખવાની ટેવથી શરૂ થયેલી તેમની સાહિત્યયાત્રા ક્રમશઃ વિકાસ પામી સૌથીયે વધુ ગ્રંથોના સર્જનનું નિમિત્ત બની. એમના બહુપ્રસિદ્ધ સર્જનોમાં તુલસીદાસના રામચરિતમાનસનો સમશ્લોકી પદ્યાનુવાદ; ગાંધીજીની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે એમને અંજલિ આપતા લખાયેલ મહાકાવ્ય 'ગાંધીગૌરવ'; ભગવદ્ ગીતા, ગોપીગીત, શિવમહિમ્નસ્તોત્ર, વિષ્ણુ સહસ્રનામ વિગેરેનો સરળ સમશ્લોકી પદ્યાનુવાદ; અગિયારસો પૃષ્ઠોમાં વિસ્તરેલી એમની સુપ્રસિદ્ધ આત્મકથા 'પ્રકાશના પંથે'; રમણ મહર્ષિના જીવન અને કાર્યો પરનો બેનમુન ગ્રંથ; તથા મહાભારત, રામાયણ, ભાગવત, ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર, યોગસૂત્ર જેવા ભારતીય સંસ્કૃતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા અનેકવિધ ગ્રંથો પરની ટિપ્પણીનો સમાવેશ કરી શકાય. તેમની સિદ્ધ કલમે ગુજરાતી સાહિત્યને ચિંતનાત્મક લેખો, પ્રેરણાદાયી પત્રો, ભાવભરપૂર ભજનો, કમનીય કવિતાઓ, મધુરા બાળગીતો, અદ્ભુત ગદ્યકાવ્યો, સાધકોના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરતી આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોત્તરીઓ, સંતપુરુષોના જીવનની પ્રેરણાદાયી વાતો, ઉમદા વાર્તાસંગ્રહો, નવલકથાઓ તથા નવલિકાઓ પણ પ્રદાન કરી છે. એમના સર્જનો વિશે ઉડીને આંખે વળગે એવી વાત એ છે કે એમણે કેવળ લખવા ખાતર નથી લખ્યું. એમની રચનાઓ કોરો કલ્પનાવિલાસ નથી પરંતુ એમના અસાધારણ જીવનની અભિનવ અભિવ્યક્તિ છે. એમના વૈવિધ્યસભર અને માતબર સાહિત્યપ્રદાનને હજુ ગુજરાતના સાહિત્યકારોએ અને સાહિત્યરસિક પ્રજાએ યથાર્થ અને પૂર્ણપણે પિછાણવાનો બાકી છે.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં અસ્ખલિત રીતે વહેતી એમની ઓજસ્વી વાણીમાં થતા જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિના રહસ્યોના ઉદઘાટનનું પાન કરવાનું સૌભાગ્ય ગુજરાતના પ્રમુખ શહેરો ઉપરાંત અમેરિકા, કેનેડા, ઈંગ્લેન્ડ, દક્ષિણ આફ્રિકા તથા ઝાંબિયાના વિવિધ શહેરના શ્રોતાઓને મળ્યું હતું. શ્રી યોગેશ્વરજી સર્વધર્મ સમભાવમાં માનતા હતા તથા નાત, જાત કે સંપ્રદાયના વાડાઓથી પર હતા. એથી જ એમને રામકૃષ્ણ મિશન, શિવોસોફિકલ સોસાયટી, સત્ય સાંઈ સેન્ટર, ડીવાઈન લાઈફ સેન્ટર વિગેરેમાં તથા જૈન, શીખ કે ખ્રિસ્તી ધર્મના ધર્મસ્થાનો કે સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના મંદિરોમાં એકસમાન આદરથી આમંત્રિત કરવામાં આવતા હતા. ગુજરાત અને ગુજરાત બહારની કોલેજો, સ્કૂલો તથા યુનિવર્સિટીમાં એમણે પોતાના અનુભવાત્મક જ્ઞાનનો પ્રસાદ વહેંચ્યો હતો. આજે વિશ્વભરમાં તેમનો બહોળો પ્રસંશક અનુયાયી વર્ગ છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૪ ની ૧૮ માર્ચે તેમણે શ્રીમદ્ ભાગવત પર પ્રવચન કરતાં સ્થુલ દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેમના અનેકવિધ માનવતાવાદી સત્કાર્યો અને તેમના ઝળહળતા આધ્યાત્મિક વારસાને મા સર્વેશ્વરી સર્વોત્તમ રીતે દીપાવી રહ્યા છે. ઈન્ટરનેટ પર swargarohan.org વેબસાઈટ તથા સ્થુળ રીતે અંબાજીમાં દાંતા રોડ સ્થિત સ્વર્ગારોહણ ધામ એમના મહિમાવંત જીવન અને કાર્યોની યશગાથાને ગાઈ રહ્યું છે.

*

શ્રી યોગેશ્વરજીનું સાહિત્યિક પ્રદાન

આત્મકથા	પ્રકાશના પંથે • પ્રકાશના પંથે (સંક્ષિપ્ત) • પ્રકાશ પથ કા યાત્રી • Steps towards Eternity
અનુવાદ	રમણ મહર્ષિની સુખદ સંનિધિમાં (In days of great peace) • ભારતના આધ્યાત્મિક રહસ્યની ખોજમાં (A search in secret India) • હિમગીરીમાં યોગી (A hermit in the Himalayas)
ગદ્યકાવ્યો	અક્ષત • અનંત સૂર • ફૂલવાડી • પરિમલ • સ્વાતિબિંદુ • સનાતન સંગીત • Tunes unto the infinite
ગીતો	હિમાલય અમારો • રશ્મિ • બિંદુ • તર્પણ • ધૃતિ
ચિંતન	બ્રહ્મસૂત્ર • ગીતાદર્શન • ગીતાનું સંગીત • ગીતા સંદેશ • ગીતા તત્વ વિચાર • જીવન વિકાસના સોપાન • ઈશાવાસ્યોપનિષદ • ઉપનિષદનું અમૃત • ઉપનિષદનો અમર વારસો • પ્રેમભક્તિની પગદંડી (નારદ ભક્તિસૂત્ર) • શ્રીમદ્ ભાગવત • ગોપીપ્રેમ • યોગદર્શન • પતંજલિના યોગસૂત્રો (સંક્ષિપ્ત સૂત્રાર્થ)
ભજનો	આલાપ • આરતી • અભીષ્ઠા • પ્રસાદ • પ્રેમાલાપ • અંતરનો અનુરાગ • સ્વર્ગીય સૂર • સંતવાણી • સાંઈ સંગીત • તુલસીદલ
મહાકાવ્યો	રામાયણ દર્શન • કૃષ્ણ ડુક્રમીણિ • ગાંધી ગૌરવ • (રામકૃષ્ણ) રસામૃત
લેખ	આરાધના • આત્માની અમૃતવાણી • ચિંતામણી • ધ્યાન સાધના • Essence of Geeta • પ્રભુપ્રાપ્તિનો પંથ • પ્રાર્થના સાધના છે • સાધના • યોગમિમાંસા • શ્રીરામ કથામૃત
જીવનચરિત્ર	ભગવાન રમણ મહર્ષિ - જીવન અને કાર્ય • મા સર્વેશ્વરી - એક પરિચય •
પદ્યાનુવાદ	ચંડીપાઠ (દુર્ગાસપ્તશતીસાર) • રામચરિતમાનસ • શિવપાર્વતી પ્રસંગ • સુંદર કાંડ • સરળ ગીતા • શિવમહિમ્નસ્તોત્ર • વૈરાગ્યશતક • વિષ્ણુસહસ્રનામ • ઉપદેશપંચકમ્ • દસ ઉપનિષદ • નારદ ભક્તિસૂત્ર • ચર્પટપંજરિકા સ્તોત્ર • પાતંજલ યોગદર્શન
પ્રવચનો	અમર જીવન • પાતંજલ યોગદર્શન • કર્મયોગ • આત્મસંયમયોગ • પુરુષોત્તમયોગ
પ્રસંગો	ધૂપસુગંધ • કળીમાંથી ફૂલ • મહાભારતના મોતી • પરબનાં પાણી • સંતસમાગમ • સત્સંગ • સંત સૌરભ • દિવ્ય અનુભૂતિઓ • શ્રેય અને સાધના • શ્રેય ઔર સાધના
પ્રવાસ	તીર્થયાત્રા • ઉત્તર ભારતનાં તીર્થો • સમંદરને પેલે પાર
પત્રો	હિમાલયનાં પત્રો
પ્રશ્નોત્તરી	અધ્યાત્મનો અર્ક • ધર્મનો મર્મ • ધર્મનો સાક્ષાત્કાર • ઈશ્વર દર્શન
નવલકથા	આગ • અગ્નિપરીક્ષા • કાદવ અને કમળ • કાયાકલ્પ • પરભવની પ્રીત • રક્ષા • સમર્પણ • સ્મૃતિ • પરિક્ષિત • પ્રીતપુરાની • પ્રેમ અને વાસના • રસેશ્વરી • ઉત્તરપથ • યોગાનુયોગ
વાર્તાઓ	રોશની
નાટક	રામનું હૃદય

*

For more information
on the Life and works
of
Shri Yogeshwarji

Please visit

www.swargarohan.org

A Gujarati supersite for spiritual aspirants